

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Філософський факультет
Кафедра загальної та клінічної психології**

Н.М. Матейко

Основи психодіагностики

***методичні рекомендації
для самостійної роботи студентів***

УДК 159.98

ББК 88.4

М 34

Матейко Н.М. Основи психодіагностики: навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів. – Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. – 180 с.

Рецензенти:

Белей М.Д., кандидат психологічних наук, професор кафедри загальної та клінічної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Рудь Г.В., кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету

Друкується за ухвалою Вченої ради філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 3 від 27.11.2014р.)

Навчально-методичний посібник «Основи психодіагностики» включає розробки планів семінарських занять з переліком питань для поглибленого вивчення та обговорення, завдання для письмового опрацювання, питання для самоконтролю, завдання для лабораторних занять, представлено додаткові теоретичні матеріали та психодіагностичні методики для самостійної роботи студентів.

Рекомендується для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка».

Передмова

Психодіагностика входить до навчального плану підготовки майбутніх соціальних педагогів. Курс покликаний розкрити основні сучасні актуальні проблеми психодіагностики, ознайомити з напрямками та методами діагностування, навчити використовувати діагностичні методики в подальшій професійній діяльності.

Одним із основних напрямків професійної діяльності сучасного соціального педагога є розуміння сутності психодіагностичної діяльності, успішність якої значною мірою залежить від знання принципів формування та природи якостей, що діагностуються, закономірностей процесу психодіагностики та характеристик її інструментів. В галузі освіти психодіагностика допомагає вирішувати завдання, пов'язані з контролем за інтелектуальними та особистісним розвитком учня, оцінкою шкільної зрілості, встановлення причин неуспішності, відбір у класи з поглибленим вивченням певних предметів, вирішення проблем дітей з девіантною поведінкою, конфліктних, агресивних тощо, здійснення професійної орієнтації. Як фахівець соціального виховання, соціальний педагог покликаний здійснювати посередництво між людиною і соціальним середовищем з метою розвитку гармонізації відносин між ними, забезпечувати інтеграцію цілеспрямованих впливів на особистість, що розвивається.

Освітні цілі курсу «Основи психодіагностики» передбачають формування комплексу професійно значущих індивідуальних рис особистості майбутнього соціального педагога, які полягають у готовності до здійснення психологічної діагностики як окремих психічних явищ, так і для проведення емпіричного психодіагностичного обстеження, здатності прогнозувати, враховувати сукупність умов соціальної ситуації розвитку вихованців, можливі напрямки формування особистості, організації конструктивної педагогічної взаємодії та проведення психологічного аналізу власної педагогічної діяльності. За підсумками вивчення курсу студенти повинні знати історію психодіагностики як науки, прикладні та інструментальні аспекти психодіагностики як наукової та практичної галузі психологічних знань, класифікацію сучасних тестових методик та діагностичних можливостей тестів, а також про актуальні проблеми, завдання та перспективи розвитку сучасної психодіагностики, розуміти роль та функції психодіагностики в професійній діяльності психолога

Основною метою посібника «Основи психодіагностики» є допомога студентам у формуванні системи уявлень про теоретичні, прикладні та інструментальні аспекти психодіагностики як наукової та практичної галузі психологічних знань, про актуальні проблеми, завдання та перспективи розвитку сучасної психодіагностики, розуміння ролі та функцій психодіагностики в професійній діяльності психолога.

Лабораторні роботи

Семінарські заняття за структурою складаються з чотирьох етапів: питання для фронтальної бесіди, питання для поглибленого опрацювання та обговорення, завдання для письмового опрацювання та питань для самоконтролю. Для підготовки до кожного заняття автор пропонує список літературних джерел, серед яких монографії, навчальні посібники, статті з наукових видань, відповідно до теми семінарського заняття. Пропонується контрольна робота за вивченими темами модулів, а також контрольна робота за матеріалами вивченого курсу, яка включає тести та завдання практичного характеру. Методичні рекомендації містять додаткові теоретичні матеріали, психодіагностичні методики для обов'язкового опрацювання, список літературних джерел, тезаурус.

При укладенні методичних рекомендацій враховано сучасні тенденції системи організації навчального процесу у закладах освіти III-IV рівнів акредитації.

Зміст

Передмова	3
Розділ I. Довідкові теоретичні матеріали.....	4
Розділ II. Плани семінарських і практичних занять.....	65
Розділ III. Лабораторні роботи.....	83
Додатки	115
Методики.....	135
Перелік питань для здачі модулів з курсу «Основи психодіагностики».....	156
Термінологічний словник.....	167
Список джерел.....	174

Семінарське заняття № 1

Тема. Психодіагностика як наука

I. Вступна бесіда за змістом дисципліни та курсу

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Сутність психодіагностики як науки.
2. Завдання загальної психодіагностики.
3. Актуальні проблеми та перспективи розвитку психодіагностики.
4. Особливості психодіагностики як теоретичної дисципліни та практичної діяльності.

III. Завдання для письмового опрацювання

1. За допомогою експрес-діагностики соціальних цінностей особистості визначте власні соціальні цінності та опрацюйте методику вивчення рівня самооцінки (див. Методику).
2. Опрацюйте методику вивчення самооцінки.
1. Підготуйте анотацію статті з фахового журналу (Ануфрієв А.Ф. Психодіагностика как деятельность и научная дисциплина // Вопросы психологи. – 1994. - №2. – с.123-130).
2. **Підготуйте реферати на тему:**
 - а) Актуальний стан та перспективи розвитку психодіагностики в Україні;
 - б) Донедаване використання психодіагностичних процедур;
 - в) Комп'ютеризовані психодіагностичні тести

IV. Питання для самоконтролю

1. Визначте особливості психодіагностики.
2. Охарактеризуйте предмет психодіагностики.
3. Опишіть основні завдання психодіагностики.
4. Охарактеризуйте базові значення терміну психодіагностика, що використовуються в сучасній психології.
5. Чим відрізняється психологічна діагностика від медичної, технічної та інших?

Література

Лабораторні роботи

1. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – с. 21-28
2. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – с.23-35
3. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології. – Івано- Франківськ, 2008. - с. 8-12
4. Психодіагностика / за ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. – Київ: Ельга, 2004. – с. 6-14
5. Гільбух Ю.З. Учитель і психологічна служба школи. – Київ, 1994. – 140 с.
6. Ануфрієв А.Ф. Психодіагностика как деятельность и научная дисциплина // Вопросы психологи. – 1994. - №2. – с.123-130

Семінарське заняття № 2

Тема. Соціальні та етичні аспекти психодіагностичного обстеження

I. Розкрийте сутність понять самооцінка, індивідуальне консультування, експертиза, наукове дослідження, конфіденційність, компетентність, відповідальність, адаптація тестів.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Вимоги до тестів як методів психодіагностичного дослідження.
2. Вимоги до користувачів психодіагностичних методик.
3. Етичний кодекс психолога.
4. Професійно-етичні норми психологічної діагностики.
5. Адаптація іншомовних тестів.

III. Завдання для письмового опрацювання

3. Опрацюйте Етичний кодекс психолога (Додатки А).
4. Ознайомтеся з тестом особистісних особливостей, пов'язаних з розумінням гумору (на матеріалі тесту гумористичних фраз ТГФ (див. Методики).
5. Підготуйте анотацію статті з фахового журналу (Матвеева М.П. Особливості професійної діяльності шкільного психолога // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. - №1. – с.44-53).
6. Підготуйте реферати на тему:
 - а) Особливості гуманізації психодіагностичної діяльності;
 - б) Реалізація принципу коректності при розробці психодіагностичних методик;
 - в) Соціокультурні аспекти психодіагностики.

IV. Питання для самоконтролю

1. Поясніть, чому існує вимога обмеження розповсюдження методик.
2. Як забезпечується право клієнта на таємницю особистості?
3. Назвіть принципи, що входять до етичного кодексу психолога-діагноста.
4. Подумайте, які проблеми можуть виникати при діагностуванні дітей.
5. Яких правил потрібно дотримуватися при оголошенні діагностичних результатів?

Література

1. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – с. 52-60
2. Психодіагностика / під ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. – Київ, 2004. – с.47-50
3. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології. – Івано-Франківськ, 2008. – с.27-37
4. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – с.54-58
6. Матвеева М.П. Особливості професійної діяльності шкільного психолога // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №1. – с.44-53

Семінарське заняття № 3

Тема. Загальна характеристика психодіагностичного методу

I. Розкрийте сутність понять: метод, методологія, методика, тести досягнень, опитувальники, проєктивні методики.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Сутність методології, методу, методики психодіагностики.
2. Психодіагностичний дослідницький метод.
3. Об'єктивні методики. Переваги та недоліки тестування.
4. Суб'єктивні методики.
5. Проєктивні методики.
6. Тести, орієнтовані на статистичну норму.

III. Питання для письмового опрацювання

1. Заповніть таблицю. Мотивуйте класифікацію.

Таблиця 1

Узагальнена класифікація психодіагностичних методів

Методики	Основа діагностики	Види тестів (методик)
-----------------	---------------------------	------------------------------

Лабораторні роботи

1	2	3
Об'єктивні		
Суб'єктивні		
Проективні		

2. Опрацюйте тест К. Леонгарда – Х. Шмішека (див. Методики).
3. Підготуйте анотацію статті з фахового журналу (Методы классификации в психодиагностических исследованиях / Л.С. Куравский, С.Б. Малых и др.// Вопросы психологии. – 2006. - №. 1. – с.157-169).
4. Підготуйте реферати на тему:
 - а) Психодіагностичний інструментарій та його застосування в умовах шкільної психологічної служби;
 - б) Специфіка діагностики як виду пізнавальної діяльності.

IV. Питання для самоконтролю

1. На якій основі ґрунтується операційна класифікація методик?
2. Чим відрізняються об'єктивні методики від суб'єктивних?
3. В чому сутність методик високого рівня формалізації?
4. Охарактеризуйте психофізіологічні методики.
5. В чому відмінність наукового спостереження від побутового?

Література

1. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – с. 28-33.
2. Психодіагностика / під. ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. – Київ: Ельга, 2004. – С.28-44
3. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – С.45-52; 124-126; 194-196; 266-268
4. Методы классификации в психодиагностических исследованиях / Л.С. Куравский, С.Б. Малых и др.// Вопросы психологии . – 2006. - №. 1. – С.157-169
5. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – с. 42-43.

Семінарське заняття № 4

Тема. Психометричні властивості тестів

I. Розкрийте сутність понять: тестування, тест, сильні і слабкі сторони тестів, психометричні властивості тестів: надійність, типи надійності: ретестова, паралельних форм, частин тесту, валідність, типи валідності, репрезентативність,

Лабораторні роботи

стандартизація тестів, етапи конструювання тестів, вербальні та невербальні стимули.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Проблема вимірювання у психодіагностиці.
2. Формування репрезентативної вибірки.
3. Надійність тестів, її обчислення.
4. Валідність тестів, особливості її визначення і перевірки.
5. Стандартизація і норми тестових показників.
6. Типи емпіричних даних «L» «Q» «T» - дані.

III. Завдання для письмового опрацювання

1. Вироблення вмінь складання завдань для тестування навчальних досягнень учнів.
 - а) Опрацюйте завдання, вказані в Додатку Б та вкажіть недоліки даних завдань.
 - б) Самостійно складіть та запишіть по три приклади до кожного типу тестових завдань. Проаналізуйте виявлені недоліки та помилки.
2. Підготуйте реферати на тему:
 - а) Можливості тестів розумового розвитку щодо вирішення шкільних проблем;
 - б) Тести в Інтернеті: нові перспективи та проблеми;
 - в) Комплексна діагностика особистості дитини: сучасний стан проблеми та перспективи вирішення.

VI. Питання для самоконтролю

1. В чому полягають недоліки та переваги тестів?
2. Назвіть основні психометричні властивості тестів, дайте їх визначення та характеристику.
3. Як співвідносяться надійність та валідність методики?
4. Що таке стимульний матеріал? Назвіть види стимульного матеріалу.
5. Валідність діагностичної методики.
6. Надійність та достовірність діагностичної методики.
7. Стандартизованість діагностичної методики.

Література

1. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – С.58-71
2. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С.99-120

3. Белей М.Д., Годорів Л.Д. Основи діагностичної психології. – Івано-Франківськ, 2008. – с.79-82; 112-127; 131-138
4. Скребець В.А. Основи психодіагностики. К., 2003. – С.22-47
5. Психодіагностика / під ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. – Київ: Ельга, 2004. – С.64-73
6. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие. – Самара, 2000. – С.70-123

Семінарське заняття № 5

Тема. Застосування математично-статистичних методів у психодіагностиці

I. Розкрийте сутність понять: групування, табулювання, ранжування даних, непараметрична статистика, міра центральної тенденції, мода, медіана

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Оцінювання розподілу емпіричних даних.
2. Групування, табулювання та ранжування даних. Правила ранжування.
3. Дескриптивна статистика. Міри центральної тенденції. Мода і медіана.
4. Параметри розсіяння. Розрахунок дисперсії.
5. Статистичні гіпотези та статистичні критерії.
6. Рівень статистичної значущості.

III. Питання для письмового опрацювання

1. Опрацюйте завдання.

1. Встановіть сутність поняття середнє арифметичне та обчисліть його для ряду:
5,2,4,5,7,5,8,9,2,4,6,8,1,4,2,8
2. Складіть таблицю та обчисліть стандартне відхилення (σ) для приведених даних дослідження
54,66,35,38,58,69,70,25,68,89
3. Встановіть сутність поняття медіани. Впорядкуйте варіаційний ряд та визначте медіану M_e :
I. 2,4,6,8,9,4,6,8,2,5 II. 4,6,5,8,7,2,8
4. Встановіть сутність поняття моди. Впорядкуйте варіаційний ряд та визначте моду M_o :

Лабораторні роботи

I. 5,6,7,4,6,8,3,6,9,2 II. 23,45,89,23,89,45

III. 4,5,7,7,7,5,5,2,3,8,9,8 IV. 4,5,7,6,8,3,7,9,3,6,5,7,9,3,4,8,2

5. Знайдіть середнє арифметичне та стандартне відхилення. Вчителєві потрібно визначити в учнів класу сформованість навички читання за параметром кількості правильно прочитаних слів за одну хвилину. Учень Б. Н. читає 88 слів за 1 хв, учень Б.С. – 83, Б.Т. – 62. Ш.В. – 36, Ш.О. – 54, Р.С. – 45, Д.О. – 58, Н.Д. – 74, С.Р. – 48. К.Л. – 72.

VI. Питання для самоконтролю

1. В чому полягає сутність репрезентативності норми вибірки?
2. Вкажіть умови, що забезпечують репрезентативність вибірки.
3. Доведіть необхідність застосування непараметричної статистики при обробленні емпіричних даних.
4. Що таке статистичні гіпотези та статистичні критерії.
5. Доведіть необхідність встановлення рівня статистичної значущості.

Література

1. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – с. 124-134; 158-161
2. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – с.290-307
3. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології. – Івано-Франківськ, 2008. – с.84-95
4. Самара, 2000. – с.151-174
5. Гласс Дж., Стенлі Дж. Статистичні методи в педагогії і психології. - М., Прогрес, 1976
6. Загальна, вікова і педагогічна психологія. Практикум. / Ред. Д.Ф.Ніколенка. – К., 1980. - с.12-18
7. Психологическая диагностика / Ред. К.М.Гуревич, Е.М.Борисова. – М.,1997
8. Психологический словарь /Ред. А.В.Петровский, М.Г.Ярошевский. – М., 1990

Семінарське заняття № 6

Тема. Визначення коефіцієнтів кореляції

I. Розкрийте сутність понять: кореляція, коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона, коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, критичне значення коефіцієнтів кореляції.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Зіставлення ознак з метою виявлення міри зв'язку між ними.
2. Види коефіцієнтів кореляції.
3. Визначення лінійного коефіцієнта кореляції Пірсона.
4. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.
5. Параметричний критерій оцінки достовірності відмінностей t – критерій Ст'юдента

III. Питання для письмового опрацювання

1. Опрацюйте завдання.

Вправа 1. Встановіть, чи є статистично достовірними наступні показники кореляції між двома показниками:

- а) коефіцієнт Пірсона $+0,445$ для тестувань у двох групах, які складаються з 20 осіб;
- б) коефіцієнт Пірсона $-0,810$ при числі ступеня свободи, яке рівне 4;
- в) коефіцієнт Спірмена $+0,415$ для групи з 26 осіб;
- г) коефіцієнт Спірмена $+0,318$ при числі ступеня свободи, яке рівне 38.

Вправа 2. Визначте коефіцієнт лінійної кореляції між двома рядами показників.

Ряд 1: 2,4,5,5,3,6,6,7,8,9

Ряд 2: 2,3,3,4,5,6,3,6,7,7

Вправа 3. Встановіть взаємозв'язок між учнями правильно розв'язувати задачі двох типів за допомогою рангової кореляції Спірмена, використовуючи дані таблиці 2.

Таблиця 2.

№ пор.	Учні	Кількість правильно розв'язаних задач	
		Перший тип (x)	Другий тип (y)
1.	Р.О.	19	17
2.	П.І.	17	14
3.	С.В.	16	20
4.	Ф.І.	14	18
5.	К.П.	11	3
6.	Н.Н.	7	12

7.	Д.В.	5	6
8.	А.О.	3	8
9.	Р.І.	2	4

4. Виконайте лабораторну роботу №1

VI. Питання для самоконтролю

1. Назвіть види коефіцієнтів кореляції.
2. Про що свідчить наявність прямого кореляційного зв'язку?
3. Про що свідчить зворотний кореляційний зв'язок?
4. Які можливості кореляційного аналізу в психологічних дослідженнях?
5. Вкажіть послідовність дій при визначенні коефіцієнтів лінійної кореляції Пірсона та рангової кореляції Спірмена.

Література

1. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – с.307-324
2. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – с. 141-161
3. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие. – Самара, 2000. – с.218-230
4. Гласс Дж., Стенлі Дж. Статистичні методи в педагогіці і психології. - М., Прогрес, 1976
5. Загальна, вікова і педагогічна психологія. Практикум. / Ред. Д.Ф.Ніколенка. – К., 1980. - с.12-18
6. Психологическая диагностика / Ред. К.М.Гуревич, Е.М.Борисова. – М.,1997

Семінарське заняття № 7

Тема. Психодіагностика інтелекту

I. Розкрийте сутність понять: задатки, здібності, талант, геніальність креативність, загальні здібності, спеціальні здібності, інтелект.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Основні підходи до вивчення інтелекту
2. Моделі структури інтелекту.
3. Інтелект ранньому дитинстві. Тестування інтелекту дорослих.
4. Види тестів інтелекту. Невербальні тести. Вербальні тести інтелекту.
5. Тести діагностування соціального та емоційного інтелекту.
6. Діагностика пізнавальних здібностей як складових інтелекту.

III. Завдання для письмового опрацювання

1. Ознайомтеся з дитячим варіантом тесту Д.Векслера (WISC).
2. Ознайомтеся з методиками дослідження складових інтелекту: уваги (коректурна проба), мислення (прості аналогії, виключення четвертого), пам'яті (Internet-версії)
- 3. Виконайте лабораторну роботу №2**

VI. Питання для самоконтролю

1. Проаналізуйте основні підходи до вивчення інтелекту.
2. На яких сучасних уявленнях ґрунтується розуміння інтелекту?
3. Розкрийте сутність та особливості діагностики соціального інтелекту.
4. Розкрийте сутність та особливості діагностики соціального інтелекту.
5. У чому полягає особливість проведення діагностичної роботи з визначення емоційного інтелекту?
6. Розкрийте сутність поняття «креативність» та особливості її діагностики.

Література

1. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С.165-172; 172-182
2. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології. - Івано- Франківськ, 2008. – С.206-222; 222-224
3. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. – Київ: Ельга, 2004. – С.136-141
4. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – С. 143-147;147-185
5. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С. 185-188
6. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – С. 147-185

Семінарське заняття № 8

Тема. Проективні методики

I. Розкрийте сутність понять: проективні методики, проекція, види методик: структурування, конструювання, інтерпретації, доповнення, катарсису, імпресії, графічні.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Проективна діагностика як метод вивчення внутрішнього світу.
2. Сучасні теоретичні концепції в проективній психології.

3. Сутність проєкції у психології та психодіагностиці.
4. Проєктивні методики діагностування особистості.
5. Проєктивні методики дослідження особистості.

III. Завдання для письмового опрацювання

1. Розгляньте особливості інтерпретації та виконання графічних проєктивних методик на матеріалі методики «Дім-дерево-людина», «Моя сім'я», «Людина під дощем».
2. Опрацюйте тест Люшера.
3. Ознайомтеся з проєктивною методикою дослідження особистості «Рука», розробленою Б.Брайкліном, З.Піотровським і Е.Вагнером для прогнозування особливостей агресивної поведінки.
4. Опрацюйте проєктивну методику «Випадкові малюнки».

VI. Питання для самоконтролю

1. В чому полягають принципові відмінності проєктивних методик від інших методів дослідження особистості.
2. Назвіть основні теоретичні концепції, в рамках яких розроблялася проєктивна психологія.
3. Вкажіть характерні особливості основних груп проєктивних методик.
4. Вкажіть сильні і слабкі сторони використання проєктивних методик для дослідження особистості.
5. Назвіть основні види проєктивних методик, наведіть приклади, дайте коротку характеристику.

Література

1. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С 236-252
2. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. – Київ: Ельга, 2004. – С.166-187
3. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології. - Івано-Франківськ, 2008. – с.54-69
4. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика. – Спб.: «Речь», 2000. – с.79-135
5. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – с.266-288
6. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие. – Самара, 2000. – с.124-141
7. Каталог інтерпретацій методики «Дом, дерево, человек». - М.: Альтернатива, 1993. - 76 с.
8. Туриніна О.Л. Практикум з психології: Навч.пос. – К.:МАУП, 2007. – 117-297с.

9. Немов Р.С. Психология. Кн. 3. Экспериментальная педагогическая психология и психодиагностика. - М.: Просвещение, 1995. – 508 с.

Семінарське заняття № 9

Тема. Методи діагностування особистості

I. Розкрийте сутність понять: особистісні опитувальники, екстраверсія, інтроверсія, нейротизм, психотизм, інструментальні цінності, термінальні цінності, психічні стани, депресія, тривожність.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Особистісні риси як психодіагностична категорія.
2. Особистісні опитувальники.
3. Психодіагностика особистості в контексті теорій рис особистості. Теорія рис Р.-Б. Кеттелла
4. Типологічні опитувальники.
5. Опитувальники цінностей.

III. Завдання для письмового опрацювання

1. Опрацюйте комп'ютерну версію тесту Р.Кеттелла.
2. Опрацюйте опитувальники станів САН, ШАС, ШЗНС, невротичних станів Яхіна К.К., Менделевича Д.М.

3. Опрацюйте лабораторне заняття №4

VI. Питання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність теорії рис особистості Р.-Б.Кеттелла у контексті психодіагностики.
2. Які ви знаєте типи особистісних опитувальників?
3. Поясніть сутність понять нейротизм та психотизм.
4. В чому проявляється проблема достовірності особистісних опитувальників?
5. Назвіть найвідомішу міжнародну класифікацію рис «великої п'ятірки».

Література

1. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С.197-211
2. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. – Київ: Ельга, 2004. – С.150-154
3. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – С.204-209; 221-226

4. Белей М.Д., Годорів Л.Д. Основи діагностичної психології. – Івано - Франківськ, 2008. – С.144-163
5. Миколайський М.В. Клінічна психодіагностика: практикум: навч. посібник / М.В. Миколайський, М.М. Марусинець. – Івано-Франківськ, 2009. – С.48-59

Семінарське заняття № 10

Тема. Психодіагностика самосвідомості

I. Розкрийте сутність понять: самосвідомість, особистість, методики психодіагностики самосвідомості: тести-опитувальники, ідеографічні методики, проєктивні методики

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Самосвідомість як об'єкт психодіагностичного дослідження. Функції самосвідомості.
2. Методологічні проблеми вивчення самосвідомості.
3. Методики психодіагностики самосвідомості.
 1. Стандартизовані, нестандартизовані самозвіти.
 2. Ідеографічні техніки. Техніка репертуарних решіток.
 4. Діагностування мотиваційної сфери особистості.
 5. Психологічні особливості діагностування ціннісної сфери особистості.

III. Завдання для письмового опрацювання

1. Опрацюйте методику керованої проєкції Століна.
2. Опрацюйте опитувальник рівня суб'єктивного контролю (РСК).
3. Опрацюйте методику особистісного диференціалу (ОД) та встановіть самооцінку відповідності власної особистості вам в даний момент та ідеального образу кваліфікованого психолога (див. Методики).

VI. Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення самосвідомості особистості, назвіть основні функції та утворення самосвідомості.
2. На яких особистісних рівнях може здійснюватися самоусвідомлення?
3. Назвіть основні теоретичні та методологічні проблеми, які необхідно враховувати при розробці та використанні тестів психодіагностики самосвідомості?
4. Розкрийте зміст стандартизованих самозвітів для діагностики самосвідомості.
5. У чому полягає суть ідеографічних технік у діагностиці самосвідомості?

6. Охарактеризуйте психологічний рівень вивчення мотивації.
7. Вкажіть психологічні особливості діагностики ціннісної сфери особистості.

Література

1. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. – Київ: Ельга, 2004. – С.273-277
2. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С.252-255
3. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. – Київ: Ельга, 2004. – С.277-287
 - 3.1. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. – Київ, 2004. – С.287-291
 - 3.2. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С.260-265
4. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С.265-273
5. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С.273-278
6. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології. – Івано - Франківськ, 2008. – С.180-206

Семінарське заняття № 11

Тема. Методи вивчення продуктів діяльності

I. Розкрийте сутність понять: експерт, «дельфійський проект», моніторна група, імпліцитна оцінка, експліцитна оцінка, номінальна шкала, рангова шкала, шкала інтервалів, шкала відношень; контент-аналіз, квантифікація, кодувальна матриця, одиниці аналізу, одиниці рахунку, факторний аналіз.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Експертне оцінювання у психологічному дослідженні.
2. Послідовність експертного оцінювання.
3. Типи вимірювальних шкал.
4. Контент-аналіз як експертно-діагностична процедура психологічного дослідження
5. Послідовність контент-аналізу.
6. Спеціальні математично-статистичні способи контент-аналізу.

III. Завдання для письмового опрацювання.

1. У запропонованому бланку (Додаток Д) проведіть експертну оцінку якостей особистості керівника та способів керівництва, внесіть дані у таблицю та підрахуйте:
 - ✓ суму балів, виставлених в цілому кожним експертом;

Лабораторні роботи

- ✓ середній бал кожного експерта;е
 - ✓ суму балів, виставлених всією групою експертів по кожній окремій характеристиці;
 - ✓ середні бали групи по окремих характеристиках;
 - ✓ загальну суму балів всіх експертів;
 - ✓ загальний середній бал групи експертів.
2. Опишіть, як можна організувати експертне оцінювання впливу навчання студентів на динаміку їх втомлюваності протягом робочого тижня.
 3. Виконайте контент-аналіз на матеріалі методики незакінчених речень Б.Форера (Додатки Е). Результати контент-аналізу внесіть у таблицю.

VI. Питання для самоконтролю

1. В чому полягає особливість експертного оцінювання порівняно з іншими методами опитування?
2. Яких помилок слід уникати під час проведення експертизи?
3. З яких причин можуть появлятися викривлення достовірності результатів при проведенні експертного оцінювання?
4. В чому полягають особливості контент-аналізу?
5. Як здійснюється контент-аналіз?
6. Які можливі помилки при реалізації даного методу?

Література

1. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – С. 301-307
2. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. – К., «Слово», 2009. – С.115-117
3. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие. – Самара, 2000. – С.191-217
4. Інгенкамп К. Педагогічна діагностика. – М., 1991
5. Основи психодіагностики / Ред. А.Г. Шмелев. – Р-н-Д., 1996. – С.354-370
6. Шошин П.Б. Метод експертних оцінок. – М., 1987

Семінарське заняття № 12

Тема. Соціометричний метод дослідження групи

I. Розкрийте сутність понять соціометрія, вибір, соціометричний критерій, види критеріїв: комунікативні, гностичні, соціометрична картка, соціоматриця, соціограма; типи соціограм; соціометричні індекси.

II. Питання для поглибленого опрацювання та обговорення

1. Соціально-психологічні явища в групі.
2. Систематизація методик.

3. Основні поняття та процедури соціометрії.
4. Особливості виявлення референтометричної структури.
5. Методики діагностики міжособистісних взаємин.

III. Завдання для письмового опрацювання

1. Складіть наступний перелік критеріїв для соціометрії підлітків, старших школярів чи студентів:
 1. Комуникативний позитивний.
 2. Комуникативний негативний.
 3. Гностичний позитивний.
 4. Гностичний негативний.
 5. Одинарний позитивний.
 6. Одинарний негативний.
2. Виконайте за запропонованими даними соціометрію групи (соціоматриця, соціограму концентричну, індекси статусу для 5 осіб, психологічної взаємності). Зробіть висновки. Всього 9 осіб (хлопці 1,6,8,9)
1-й вибрав 2 і 8, відкинув 4 і 6; 6-й вибрав 8, відкинув 1 і 4;
2-й вибрав 1 і 8, відкинув 7 і 9; 7-й вибрав 2 і 8, відкинув 1 і 6;
3-й вибрав 9 і 8, відкинув 4 і 1; 8-й вибрав 2 і 4, відкинув 3;
4-й вибрав 7 і 5, відкинув 1 і 6; 9-й вибрав 5 і 8, відкинув 7 і 6;
5-й вибрав 4 і 8, відкинув 3 і 6.
3. Виконайте соціометричне дослідження студентської групи.

VI. Питання для самоконтролю

1. Назвіть ознаки малої групи.
2. Що передбачає психологічне вивчення групи?
3. Назвіть основні групи методик діагностики міжособистісних взаємин.
4. Які критерії використовуються під час соціометричного дослідження групи?
5. В чому полягає сутність референтометрії?
6. Які недоліки та переваги різних груп методик діагностики міжособистісних взаємин?

Література

1. Психодіагностика / під ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. – Київ: Ельга, 2004. – С.300-316
2. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психології. - Івано-Франківськ, 2008. - С.164-180
3. Рубін О.А., Белей М.Д. Практична психологія в школі. – Івано-Франківськ, 1994. – С.42-65
4. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб. пособие. – Самара, 2000. – С.175-190
5. Волков И.Л. Методы социометрических измерений в социально-психологических исследованиях. – Л., 1970.

Питання до заліку

1. Предмет і завдання психодіагностики.
2. Особливості сучасної психодіагностики як теоретичної дисципліни та практичної діяльності.
3. Зв'язок психодіагностики з іншими дисциплінами.
4. Завдання психодіагностики на сучасному етапі.
5. Історичні етапи становлення психологічної діагностики.
6. Засоби психодіагностики: об'єктивний, суб'єктивний, та проєктивний підхід.
7. Етика психодіагностичного обстеження.
8. Наукова відповідальність та етика дослідника.
9. Мистецтво спілкування та культура поведінка дослідника.
10. Послідовність проведення обстеження.
11. Психологічна сутність тесту.
12. Основні якісні характеристики тесту.
13. Цілі дослідження.
14. Переваги та недоліки тестування.
15. Види тестових завдань.
16. Методичне забезпечення тестування.
17. Підходи до класифікація психодіагностичних методів.
18. Методи дослідження особистості. Опитувальники. Проєктивні методи, психофізіологічні методи.
19. Надійність та валідність тестів. Стандартизація і норми тестових показників.
20. Методичне забезпечення тестування.
21. Рекомендації до складання комплекту методик.
22. Основні типи установок на відповіді.
23. Соціокультурна адаптованість тесту.
24. Поняття про здібності.
25. Тести здібностей.
26. Психодіагностика інтелекту.
27. Сутність інтелекту, підходи до його вивчення та моделі структури.
28. Основні тести діагностування інтелекту.
29. Діагностика пізнавальних здібностей як складових інтелекту: психодіагностика різних видів пам'яті («Піктограми», «Запам'ятовування безглузких складів», «Запам'ятовування не пов'язаних між собою слів»).
30. Особливості дослідження індивідуальних особливостей мислення («Порівняння понять», «Виключення понять», «Тлумачення прислів'їв», методика Вигоського-Сахарова).
31. Дослідження різних видів уваги (різні види коректурної проби, таблиці Шульте, «Переплутані лінії»).
32. Тести креативності.
33. Тести спеціальних здібностей.
34. Тести моторних здібностей: шкала оцінювання моторики Озерецького, теплінг-тест.
35. Тести досягнень (тести успішності).
36. Етапи розробки неформального тесту досягнень.
37. Особистісні опитувальники. Теоретичні концепції особистості.
38. Діагностування внутрішнього світу особистості.
40. Проєктивні методи дослідження особистості.
41. Психодіагностика міжособистісних взаємин.
44. Професійно-етичні норми в психодіагностиці.
45. Методика САН.
46. Тест М. Люшера.
47. Тест Д. Векслера.
49. Тест Дж. Равена.

51. Соціометрія Дж.Морено.
52. Опитувальник міні-мульти.
53. Методика Д-Д-Л.

ДОНАУКОВЕ ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ ПРОЦЕДУР

Передісторія психодіагностики пов'язана з тестовими випробуваннями з метою визначення об'єктивних індивідуальних відмінностей (різних здібностей, знань, умінь і навичок). Перші такі тести було створено більше чотирьох тисяч років тому. Опис процедури, дещо подібної до тестування, міститься у Біблії (книга Суддів), де розповідається, як військам полководця Гедеона, втомленим після виснажливого переходу, перед важкою битвою веліли пити воду з джерела. Усі воїни відчували сильну спрагу. Проте одні пили воду, стаючи навколішки, інші, не втрачаючи гідності, черпали її долонями. Саме з них сформували добірний військовий загін.

За 2200 років до н.е. у Китайській імперії існувала система перевірки здібностей осіб, які бажали зайняти посади урядових чиновників. Кожні три роки чиновників особисто екзаменував імператор із музики, стрільби з лука, верхової їзди, уміння писати, міркувати, знання ритуалів і церемоній. Система іспитів була засобом добору здібних, ерудованих, лояльних до влади людей для адміністративної служби.

У середині III тис. до н. е. у Вавилоні влаштовували іспити випускникам шкіл, у яких готували переписувачів. Професійно підготовлений переписувач був зобов'язаний знати чотири арифметичні дії, уміти вимірювати поля, розподіляти раціони, ділити майно, володіти мистецтвом співу і гри на музичних інструментах.

Крім того, перевіряли його уміння розрізняти тканини, метали, рослини тощо. Такі іспити були зумовлені важливою роллю переписувачів месопотамської цивілізації.

У Давньому Єгипті, щоб стати жерцем, кандидат повинен був пройти складні випробування. Спочатку у нього з'ясовували біографічні дані, рівень освіченості, оцінювали зовнішність, здатність вести бесіду. Потім перевіряли уміння працювати, слухати і мовчати, випробовували вогнем, водою, ситуаціями, у яких він мав виявити вольові здібності (подолання підземель у повній самотності тощо). Жорстокі іспити доповнювала загроза смертельного покарання для тих, хто не здатний витримати труднощів навчання.

Сувору систему іспитів успішно подолав давньогрецький філософ Піфагор (прибл. 580-500 до н. е.). Повернувшись після навчання у Грецію, він заснував школу. Вступити до неї могли тільки ті, хто долав випробування, подібні до тих, які витримав він сам. Пріоритетним методом діагностування Піфагор вважав фізіономіку - мистецтво розпізнавання характеру і здібностей людини за її зовнішнім виглядом. Важливого значення він надавав інтелектуальним здібностям. Якщо вступник успішно розв'язував складну математичну задачу, його зараховували до школи, а невдах висміювали. До школи також приймали новачків, які гідно трималися у критичній ситуації, уміло відповідати на випадки проти них.

Один із перших системних описів тестів - перелік випробувань військових здібностей - був запропонований давньогрецьким вченим Платоном (прибл. 427-348 до н. е.).

У Спарті успішно функціонувала система виховання воїнів, у Римі - система навчання гладіаторів. Люди, на думку Платона, народжуються не подібними одне на одного, їх природа і здібності різні, тому в будь-якій справі можна досягнути значних результатів без надмірних зусиль, якщо виконувати роботу відповідно до своїх природних задатків.

Свідченням використання іспитів тестового характеру є також матеріали з основ релігійного навчання чань-буддизму. Його учителі використовували загадки, питання-парадокси з одночасним створенням ситуації психологічного стресу. Відповідати на них необхідно було відразу, на роздумування не відводилося жодної секунди. У цих діалогах-двобоях парадоксальність постановки питань (наприклад, чи була борода у бородатого варвара) створювала драматичну напругу, що підсилювалася агресивною поведінкою наставника. Парадоксальні загадки використовували як тести на здатність до характерного для чань-буддизму процесу мислення. Залежно від відповіді тестованого неофіта досвідчений наставник визначав його рівень освіченості, з'ясовував заходи, необхідні для поглиблення його досвіду, виявляв тих, хто приховував некомпетентність.

Різні конкурси та іспити проводились і у середньовіч-ньому В'єтнамі. У 1370-1372 рр. там було переатестовано всіх військових і цивільних чиновників, що дало змогу суттєво поліпшити державний апарат.

Деякі народи проводили іспити на здатність до шаманства. Якщо, наприклад, в казахів хто-небудь оголошував себе шаманом, то на підтвердження цього він повинен був ходити по снігу у тріскучий мороз босоніж і з оголеною головою, лизати язиком розпечені до червоного залізні предмети. У народності

ханти невдалого претендента, який не зміг подолати випробувань, вважали божевільним. В ульчів і нанайців шаман проходив іспити під час поминок.

У країнах Заходу запровадження письмових тестових робіт супроводжувалося необхідністю долати несприйняття їх. Наприклад, в Англії цей процес тривав більше ста років. Значущість письмових робіт оцінив англійський орден єзуїтів, вбачаючи у них засіб підвищення мотивації навчальної роботи. Його стараннями практика застосування письмових робіт поширилася у багатьох країнах. В Америці у 1762 р. навіть відбувся відкритий виступ студентів Єльського університету проти використання письмових іспитів.

Донаукове використання психодіагностичних процедур підтверджує їх особливе значення в оцінюванні індивідуальних якостей людей як невід'ємної складової суспільного життя багатьох цивілізованих народів. Однак не всі індивідуальні відмінності вивчає психологічна наука, предметом її інтересу є передусім індивідуально-психологічні відмінності.

ПЕРЕДІСТОРІЯ ШКІЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

На початку 20 ст. почала поширюватися нова течія, основний сенс якої полягає в тому, щоб, по-перше, об'єднати в собі зміст усіх наук, які мають один і той самий об'єкт дослідження – дитину, її індивідуальність. Йшлося про синтезування дитячої антропометрії, дитячої фізіології, дитячої психології, дитячої соціології й, звичайно ж, педагогіки. Педологія висунула дуже благородну мету – якомога скоріше поставити всі ці дисципліни на службу педагогічній практиці, у першу чергу школі.

Ідея синтезу наук про дитину могла стати плідною лише за умови створення відповідного синтетичного методу. На жаль, розв'язати це завдання педології не вдалося (до речі, воно не розв'язане й досі). Реально могло йтися в кращому разі про проведення комплексних досліджень, коли один і той самий об'єкт (у даному разі та чи інша конкретна дитина) обстежується з позицій різних наук, кожна з яких користується при цьому своїми, специфічними методами.

Незважаючи на методологічну неспроможність педології як "синтетичної" науки про дитину, у її організаційних рамках було проведено ряд корисних досліджень, спрямованих на з'ясування ролі спадкових і вроджених факторів у виникненні індивідуально-психологічних відмінностей у дітей, на розкриття взаємозв'язків між соматичними і психічними аспектами поведінки дитини.

Особлива увага приділялася проблемі "важкого дитинства", обстеженню умов життя неблагополучних школярів (невстигаючих, другорічників, "дезорганізаторів" тощо). Щоб уявити собі характер таких заходів, досить урахувати, що вони проводились у тяжкі роки повоєнної розрухи, в умовах

неписьменності широких верств населення, низької культури в багатьох сім'ях, зниженого фізичного й психічного здоров'я дітей, що зростали в цих сім'ях.

Але педологів об'єктивні труднощі, як правило, не зупиняли. Ті з них, хто мав медичну освіту, безстрашно йшли в квартали міських нетрищ, щоб подати хоч би мінімальну допомогу знедоленим дітям. Ось як описує результати своєї роботи керівник педологічної служби однієї з московських шкіл: "Ознайомившись із станом здоров'я дітей-дезорганізаторів (більшість із них діти робітників і живуть на околицях), ми знайшли в 45% поганий зір або знижений слух, у 42% різке недокрів'я або туберкульоз. Тільки 15% дітей-дезорганізаторів мали більш чи менш добре здоров'я.

З учнів початкових класів, що певною мірою відставали в "учінні, було скомплектовано спеціальні класи, де навчальний процес здійснювався відповідно до їхніх можливостей (щось подібне до сучасних класів підвищеної індивідуальної уваги). Це відразу ж зменшило кількість "дезорганізаторів" на 30-40%. По-друге, дітей із зниженим слухом, короткозорістю, з аденоїдами, а також хворих на туберкульоз було направлено на лікування. Ті, хто погано харчувався, почали одержувати гарячі сніданки. По-третє, було розгорнуто роботу з метою ліквідації неписьменності серед батьків. І, нарешті, "дезорганізаторів" почали залучати до активної участі в житті шкільної піонерії. Над ними взяли шефство робітничі колективи. Усе це поступово почало давати позитивні результати.

Працюючи в організаційних структурах педології, психологи тієї епохи багато зробили для вдосконалення методу психологічних тестів як головного методичного інструменту дитячої й педагогічної психології, а в практичній сфері – шкільної психодіагностики. Над розв'язанням цього надзвичайно важкого завдання безпосередньо працювали психологи П.П.Блонський, Г.С.Костюк, М.Ю.Сиркін, О.М.Мандрика, М.Д.Левітов, О.Ф.Болтунов, Ф.Р.Дунаєвський, А.М.Шуберт та багато інших. "Величезне практичне значення тестів, - писав у зв'язку з цим П.П.Блонський, - полягає в тому, що вони спускають нас із небес романтизму на нашу землю й дають нам реальне знання школяра".

Вже на початок 30-х років Ф.Р.Дунаєвський розробив досить глибоку й оригінальну теорію цілісної структури інтелекту, яка багато в чому випередила сучасні моделі переробки інформації. Всебічному аналізу проблеми надійності тестових методик були присвячені дослідження М.Ю.Сиркіна. У працях О.М.Мандрики давалась тонка інтерпретація умов коректного використання математико-статистичних методів опрацювання результатів тестових обстежень. Г.С.Костюк проаналізував залежність результатів тестування від форми тесту. Не буде перебільшенням сказати, що в сучасній тестології дуже мало таких методологічних проблем, які не дістали б у нашій країні певного висвітлення в тестологічних публікаціях 20-30-х років.

Створені тоді інтелектуальні тести давали можливість лише для загальної й до того ж дуже приблизної оцінки рівня розумового розвитку, досягнутого дитиною на даний момент. На жаль, багато хто з тих, що проводили психодіагностичні обстеження, спрощено уявляючи психічну індивідуальність дитини і явно перебільшуючи можливості психологічних тестів, помилково

вважали, що результати розумового тестування відображують вроджений і, отже, незмінний інтелектуальний потенціал дитини.

За допомогою тестів визначають не вроджені задатки, а рівень розвитку розумових здібностей на сьогоднішній день. Здібності ж розвиваються залежно від безпосереднього соціального середовища, насамперед від умов навчання і виховання. Тому робити на основі чергового інтелектуального тестування довгостроковий прогноз успішності та розумового розвитку неправомірно. Тут допустимий лише короткостроковий прогноз.

Незважаючи на значні успіхи в розробленні методу психологічних тестів, у той період ще не було створено конкретних методик, які забезпечували б достовірні і надійні результати. З ініціативи П.П.Блонського, педологічна підсекція Головної вченої ради Наркомосу РРФСР у квітні 1927 р. ухвалила постанову, в якій, зокрема, говорилося: "1. Визнати бажаною науково-дослідну роботу в галузі тестів. 2. Вважати недопустимим застосування тестів масовою школою. 3. Вважати допустимим для окремих шкільних рад застосування тестів як з метою методологічною, так і з метою дослідно-практичною, за умови керівництва наукових установ".

Не менш серйозною перешкодою на шляху ефективного використання психологічних тестів у закладах народної освіти була відсутність спеціалістів для укомплектування педологічних лабораторій, для заміщення посади шкільного педолога. З цього приводу П.П.Блонський з тривогою писав: "Нині ми переживаємо епідемію тестової творчості. Тести у нас створює кожний: і педолог, і шкільний інспектор, і навіть рядовий педагог".

Але застереження видатних учених практичні працівники народної освіти залишали поза увагою. Домінувала думка, що озброєна вже створеними тестовими інструментами тестологія розв'яже найпекучіші проблеми шкільного життя. Сотні ентузіастів, більшість яких не мала достатньої підготовки, ринули в школи для проведення масових тестологічних обстежень учнів, учителів, батьків. Вони визначали численні коефіцієнти кореляцій, будували різні криві, складали безглузді, нікому не потрібні таблиці. Усе це робилося наосліп, без чіткого усвідомлення мети, при відсутності координації в діяльності окремих педологічних лабораторій і кабінетів. При цьому поряд із спробами проведення дослідної роботи окремі "тестермени" разом з керівниками шкіл та організаторами народної освіти переходили безпосередньо до практичних дій, комплектуючи навчальні класи на основі механічного сортування дітей, яке здійснювалося нібито залежно від рівнів "вродженої інтелектуальної обдарованості" дітей. Насправді ж оцінки за інтелектуальними тестами відображували тільки те, що могли відображувати: відмінності в розумовому розвитку школярів, зумовлені переважно неоднаковістю умов їхнього навчання і виховання.

Особливо згубною була легковажність, яку практичні педологи часто виявляли, обстежуючи педагогічно запущених дітей, а також дітей з різними окремими відхиленнями в психічному розвитку. Їх недовго думаючи оголошували дефективними й необґрунтовано направляли в спеціальні школи для розумово

відсталих. У багатьох випадках не докладалось ніяких зусиль для діагностики та корекції виявлених вад.

Сама процедура тестування часто здійснювалася з грубими порушеннями вимог педагогічного такту, в умовах, коли діти були в стані тривоги й навіть стресу, що не могло не позначатися негативно на результатах тестування, а отже, і на долі дитини.

Дилетантські, безвідповідальні дії багатьох педологів-практиків, природно, викликали протест і учнів, і їхніх батьків. Та й учителі, як правило, дуже скептично ставилися до потуг практичних педологів. Що ж до лідерів теоретичної педології, то вони, на жаль, не змогли знайти організаційних важелів, щоб рішуче переломити ситуацію, покласти край розгулу вульгаризаторства і безконтрольності в проведенні тестологічних обстежень, дискредитації самого методу психологічних тестів.

Цим уміло скористалося керівництво КПРС, усі ті особи в наркомосівських колах, які з тих чи інших причин були заінтересовані в розгромі педології, в усуненні від активної роботи її провідних діячів. Сталіна і його оточення, які намагалися всіляко прикрасити соціально-побутове становище широких верств міського населення, вкрай драгувала наполегливість, з якою педологи відображували в своїх дослідженнях далеко не рожеву картину життя народу.

4 липня 1936 р. в умовах зростаючої критики на адресу педології з боку педагогічної й батьківської громадськості ЦК ВКП(б) видав постанову "Про педологічні перекручення в системі наркомосів". У ній наголошувалось на необхідності підвищити роль педагогіки і педагогів в індивідуалізації навчально-виховного процесу в школі, але фактично освоєний сенс цієї постанови полягає в тому, що педологія відтоді оголошувалась псевдонаукою й фактично ставилась поза законом. Усі шкільні педологічні лабораторії та кабінети було відразу ліквідовано. На всі праці педологів (а отже, і на праці багатьох учених, чия діяльність відбувалася в межах педологічного руху) накладалося якнайсуворіше табу. Будь-які дослідження в галузі дитячої психодіагностики було припинено.

Шкільна психодіагностика зазнала особливо великих втрат. Адже її здійснювали практичні педологи, які й стали головною мішенню згаданої постанови. А втім, сама по собі ідея психологічних тестів у ній не відкидалася, засуджувалися тільки "псевдонаукові експерименти". На практиці ж цей документ протягом кількох десятиріч був підставою для категоричного заперечення не тільки тестів, а й узагалі будь-яких кількісних методів у психодіагностиці (анкетування, соціометрії тощо). А оскільки без таких методів психодіагностика просто неможлива, то, по суті, вона майже припинила своє існування.

Перестали готувати кадри не тільки практичних психологів, а й узагалі будь-яких психологів. Вся психодіагностична робота в школі звелася до виявлення розумово відсталих дітей (олігофренів). Цю функцію виконували обласні медико-педагогічні комісії, в більшості яких психологів не було. Але користувалися ці комісії саме психологічними методами, які не завжди відповідали сучасному рівню психодіагностики.

Загалом роль і вплив згаданої постанови ЦК можна визначити формулою: разом з брудною водою вульгаризаторства з ванночки вихлюпнули й саму дитину – шкільну психодіагностику, яка тоді започатковувалася.

Крім плідних досліджень з фізіології та психології дитини, розроблення методу психологічних тестів тощо, педологія залишила ще один продуктивний слід – ідею шкільної психологічної служби.

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

Проблема підвищення ефективності праці практичного психолога безпосередньо пов'язана не тільки з якістю вузівської підготовки, системи безперервної освіти і умовами діяльності, а й із питанням відбору кандидатів для підготовки до діяльності в практичній психології. Підходи до розв'язання вирішення цього питання досить різні: від здійснення відбору за мінімумом значущих характеристик до складання досить докладних списків професійно важливих якостей. Щоб проілюструвати складність проблеми відбору практичних психологів, наведемо два приклади.

Комісія Американської психологічної асоціації для відбору психологів прийняла наступні критерії відбору: 1) неабиякі розумові здібності і розсудливість; 2) оригінальність, винахідливість і різнобічність:

3) здатність до самонавчання, невтомна допитливість; 4) інтерес до людини як до особистості, а не як до об'єкту для впливу, тобто повага до особистості іншої людини; 5) усвідомлення своїх особистісних характеристик, почуття гумору; 6) чутливість до складностей мотивацій; 7) терпимість; 8) здатність займати "терапевтичну" позицію, встановлювати гнучкі конструктивні взаємовідносини з іншими; 9) наполегливість, методичність у роботі, здібність витримувати напруження; 10) готовність взяти на себе відповідальність; 11) тактовність і готовність до співпраці;

12) цілісність натури, самоконтроль і врівноваженість; 13) уміння розрізняти моральні цінності; 14) висока освіченість; 15) глибокий інтерес до психології.

Досить вдало, на наш погляд, структуру комплексу психологічних здібностей, яку назвали "талантом спілкування", розроблено Н.В.Бачмановою і Н.А.Стафуріною. Це "ескіз" комунікативного боку особистості психолога-практика. Якості особистості згруповані в такі блоки: 1) здатність до повного і правильного, реального сприйняття об'єкта; 2) здатність до розуміння внутрішніх властивостей і особливостей об'єкта; 3) здатність до співпереживання, емпатія, доброта і повага до людини і т. ін; 4) здатність до самоаналізу, рефлексія; 5) уміння керувати самим собою і процесом спілкування, бути уважним, уміння слухати і т. ін.

Як бачимо, вимоги до професійно важливих якостей практичного психолога, які ми щойно навели, не тільки досить високі, але й здебільшого не зовсім систематизовані. В цій статті ми зробимо спробу сформулювати основні вимоги саме до тих особистісних якостей практичних психологів, які безпосередньо

впливають на ефективність їхньої діяльності. Ці вимоги ми виділили виходячи з аналізу психологічного змісту професійних задач психологів, огляду психологічної літератури з проблеми, спостережень за діяльністю практичних психологів, інтерв'ю з ними та експертами.

Отже, перший блок професійно важливих якостей включає в себе спрямованість та мотиви професійної діяльності. Це передусім гуманістична спрямованість особистості, специфічна професійна спрямованість і гнучка "Я – концепція". Другий блок – це вимоги, які ставляться до соціально-перцептивних якостей людини, до здатності вірно відображувати соціальні об'єкти, зокрема до психологічної спостережливості. Третій блок – вимоги до якостей особистості, що пов'язані з процесом опрацювання та осмислення соціальної інформації. Це вимоги до соціального мислення, його критичності, професійної рефлексії. Четвертий блок – вимоги до якостей, пов'язаних з передачею інформації, з впливом на інших людей, спілкуванням.

Розглянемо ці вимоги більш детально. Зауважимо, що межі між окресленими комплексами якостей, що складаються в блоки, досить умовні. Отже, перший блок. Особистість шкільного психолога повинна характеризуватися, передусім гуманістичною спрямованістю, яка виявляється у доброзичливості, витримці, чуйності, щирості, дружності, відвертості, оптимізмі у ставленні до дітей і дорослих. Для практичного психолога повинна бути характерною і специфічна професійна спрямованість – інтерес до людини, її внутрішнього світу як предмета пізнання і перетворення. Психолог не повинен мати стереотипів у системі міжособистісних стосунків. Це – людина, яка позитивно сприймає себе та інших, спокійна, впевнена у своїх гуманістичних прагненнях, спроможна безумовно позитивно ставитись до тих кому допомагає. Крім того, на наш погляд, практичний психолог, як фахівець, що працює з унікальним за своєю складністю об'єктом, – особистістю, – має відрізнятися яскраво вираженою мотивацією вдосконалення, самовдосконалення та професійного зростання, з постійним розширенням спектра цілей і мотивів професійної діяльності, збагаченням "Я – концепції".

Другий блок професійно важливих якостей. Діяльність шкільного психолога висуває високі вимоги до сприйняття та уваги людини. Психолог повинен володіти особливою психологічною спостережливістю – здатністю за мало помітними, на перший погляд, явищами та ознаками побачити визначальні якості особистості, риси характеру, темпераменту, волі; з ледь уловимими змінами в поведінці зрозуміти стан людини; помітити симптоми неблагополуччя; швидко виявити найбільш сильні та найбільш слабкі сторони особистості; визначити її статус в групі і т. ін. Тобто, висококваліфікований психолог повинен володіти вмінням добувати різнобічну та глибоку інформацію про психологічні якості особистості за досить короткий період безпосереднього контакту з людиною. Розвинута психологічна спостережливість особливо потрібна для більш точного виділення і опису індивідуально-психологічних особливостей і здібностей обдарованих дітей.

Але спостереження, – це складний психічний процес, у якому сприйняття тісно пов'язане з діяльністю мислення (порівняння, розрізнення, аналіз), пам'яттю, уявою і всією особистістю спостерігача, його інтересами, мотивами, спрямованістю.

Третій блок професійно важливих якостей (частково ми вже описали деякі з них вище): соціальне мислення (розуміння людей, їхніх дій та прагнень, уміння розкрити характер міжособистісних стосунків, розрізнити основні та другорядні риси в структурі особистості і т. ін.): критичність мислення (лежить в основі самоконтролю, самооцінки), професійна рефлексія. Перерахуємо особистісні якості, які на думку Г.В.Олпорта, необхідні для адекватного розуміння людей. На наш погляд, вони дають дуже точну картину професійно важливих якостей шкільних психологів, які працюють з обдарованими дітьми.

1. Досвід. Для того щоб добре розбиратися в людях, передусім, необхідна зрілість. Це означає не тільки досягнення певного віку (30 років і більше), але (і це головне) наявність великого досвіду взаємодії з людьми у найрізноманітніших обставинах і складних випадках. У людини досвідченої для кожного з різноманітних людських проявів вже є багата апперцептивна ланка ретельно перевірених інтерпретацій (асоціації, умовиводи). Крім того, велике значення має інтуїтивне розуміння, для якого теж є необхідний досвід.

2. Схожість. Ця вимога потребує того, щоб людина, яка хоче оцінювати інших людей, за своєю природою була схожа на тих, кого вона хоче зрозуміти. Щодо цього твердження є експериментальні докази. Людині, яка досить точно оцінює якусь рису іншої людини, здебільшого самій притаманна ця риса. Але багато залежить від якостей того, хто оцінює. Бувають випадки, коли дуже рухлива уява однієї людини значно компенсує досвід іншої, яка його не вміє ефективно використовувати.

3. Інтелект. Багато експериментальних досліджень підтвердили той факт, що існує певний зв'язок між високим інтелектом і здатністю правильно оцінювати людей. Але якщо ті, хто оцінює, досить гарно знають тих, кого вони оцінюють, досвід тут може замінити інтелект. Загалом же високий інтелект є необхідним, і це не потребує доведення. Розуміння людей – це дуже складний процес з'ясування, приміром, зв'язків між колишніми і сьогоденними вчинками, між експериментальною поведінкою і внутрішніми якостями, між причиною і наслідком і т. ін.

4. Глибоке розуміння себе. Це дуже важлива якість: розуміння своїх власних антисоціальних тенденцій, своєї нещирості та непослідовності, складних взаємодій власних мотивів... Усе це звичайно утримує нас від занадто поверхових і спрощених суджень про людей. Помилковість в розумінні нашої власної природи буде автоматично перенесена на наші судження про інших (проекція чи ціннісне судження).

5. Складність. Як правило, люди не можуть глибоко зрозуміти тих, хто складніше їх самих.

6. Соціальний інтелект. Психологу-практику дуже потрібна ця якість, оскільки він повинен спокійно слухати і в той же час досліджувати, спонукати до

відвертості, але при цьому ніколи не виглядати необізнаним, некомпетентним, бути доброзичливим, але стриманим, терплячим і водночас спонукаючим – і ніколи не нудьгувати. Така тонка рівновага в поведінці потребує високого рівня розвитку різноманітних якостей, які сприяють встановленню добрих стосунків з людьми.

Необхідно наголосити на особливій ролі в діяльності практичного психолога такої властивості як критичність мислення (що лежить в основі самоконтролю, самооцінки, рефлексії). Психолог повинен постійно пам'ятати, що при вивченні такого важливого об'єкта, як людина, усі отримані і проаналізовані ним дані (чи то інформація, здобута з формалізованих психодіагностичних процедур, чи результати спостережень, бесід) мають більший або менший ступінь неточності. Зрозуміло, що у висококваліфікованого психолога цей ступінь неточності має прямувати до нуля. Але ніколи отримана інформація про психіку людини не може бути достовірною на сто відсотків. Тому психолог при постановці діагнозу, прийнятті будь-яких рішень повинен чітко усвідомлювати межі своєї професійної компетенції та можливості свого інтелекту. Висновок повинен ґрунтуватися на критичному і обережному тлумаченні даних, отриманих з різних джерел.

Рефлексія – це усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається і оцінюється іншими людьми, партнерами у спілкуванні. Причому це не просто знання, розуміння самого себе, але й осмислення того, як інші сприймають і розуміють тебе, твої власні особливості, емоційні реакції та пізнавальні особливості. Для психолога ця здібність надзвичайно важлива. Ми б навіть назвали її професійною рефлексією (адекватна самооцінка в процесі діяльності). Рефлексивне ставлення до власної поведінки - одна з важливих психологічних умов більш глибокої свідомості, критичного аналізу і конструктивного вдосконалення своєї професійної компетенції.

Четвертий блок професійно важливих якостей шкільного психолога. В роботі останнього велике значення мають емоційно-вольові властивості. Витримка, володіння собою, ініціативність, сміливість у спілкуванні та інші якості – мають суттєвий вплив на успішність роботи в умовах дефіциту часу, в конфліктних ситуаціях, а також у повсякденній діяльності в "оптимальному" режимі. Так, найважливішою функцією емоційно-вольової сфери є збереження (підтримка) активності та працездатності в умовах комунікативної діяльності великої інтенсивності, в умовах високої втомлюваності. Бажаними характеристиками є також: надійність, стриманість, теплота, оптимізм, відкритість, невимушеність, енергійність, пристосованість. Наявність у кандидата на професію практичного психолога протилежних якостей – непередбачуваність, імпульсивність, ворожість, песимізм, підозрілість, скутість, млявість, непристосованість – може бути серйозним аргументом на користь професійної непридатності цієї людини.

Обов'язково слід визначити ще одну серйозну вимогу до психолога – він повинен нести особисту відповідальність за свої судження, оцінки, рекомендації, вимоги та вчинки. Водночас, при виникненні щонайменших сумнівів, запитань,

недостатньої компетентності у людських проблемах необхідно радитися з колегами, консультиватися з фахівцями суміжних професій.

Отже, вимоги до практичних психологів дуже високі. Настільки високі, що виникає питання: чи може взагалі існувати людина, яка повною мірою відповідатиме цим вимогам? Відповідь досить прогнозована – скоріш за все, таких професіоналів зустріти дуже важко. Але ми свідомо даємо ідеальний портрет практичного психолога, щоб якомога більше розширити межі самовдосконалення фахівця, А з огляду на те, що професійний і особистісний розвиток триває все свідоме життя людини, хтось, може, комусь і пощастить досягти вершин видатної професійності.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДІАГНОЗ

Однією з найбільш розроблених теоретичних схем психологічного діагнозу і сьогодні залишається запропонована відомим польським психологом Янушем Рейковським (Reykowski, 1966), який виділяє чотири основні напрями в роботі психодіагноста.

1. Аналіз та характеристика особливостей поведінки обстежуваного.
2. Здійснення діагнозу процесів регуляції діяльності або вивчення психічних процесів, завдяки яким здійснюється діяльність.
3. Здійснення діагнозу механізмів регуляції, механізмів психічних процесів, від яких залежить їх протікання — діагностика систем нервових зв'язків.
4. Діагностика генезису механізмів регуляції або відповідь на питання про те, як і в яких умовах формувалася психіка даного індивіда.

Під діяльністю розуміють процес, спрямований на певний результат. При діагнозі діяльності Рейковський пропонує розрізняти аспект інструментальний (якість, швидкість і адекватність дій) та аспект стосунків, тобто ті характеристики, які виражають відношення суб'єкта до виконуваних ним дій, до оточення і до

самого себе. Завдання психологічного діагнозу не лише в тому, аби виявити, які дії протікають помилково, але також і те, в яких діях індивід може бути успішний.

Важливим у розумінні особливості психологічного діагнозу є співвідношення діагнозу медичного і діагнозу психологічного. Основне в медичному діагнозі – визначення і класифікація наявних проявів захворювання, які з'ясовуються через їх зв'язок з типовим для даного синдрому патофізіологічним механізмом. При постановці медичного діагнозу зазвичай не виникає питання про те, що саме викликало ті чи інші розлади, оскільки відповідь міститься у готовій етіологічній характеристиці хвороби (Watson, 1963; Sanocki, 1978; і ін.).

Відомо, що значна частина діагностичних методик розроблялася відповідно до потреб клініки. Тому найбільш розробленими в сучасній психодіагностиці вважаються уявлення про клініко-психологічний діагноз. Узагальнюючи погляди різних дослідників, А. Льовіцький до основних завдань клініко-психологічного діагнозу відносить опис порушень поведінки, що виявляються обстежуваним в його професійному, родинному житті, спілкуванні з людьми, а також ті, що виявляються в ході дослідження; визначення психологічних механізмів в генезі наявних порушень, а саме: порушення зумовлені ситуаційними або особистісними чинниками; у якій мірі розлади індивіда детерміновані органічними чинниками, а в якій - психологічними (Lewicki, 1969, 81).

Клінічний і психологічний діагнози не повинні конкурувати один з одним. А. Льовіцький (1969), підкреслюючи необхідність співпраці лікаря і психолога, відзначає, що у ряді випадків психологічний діагноз повинен ґрунтуватися на клінічному. У клінічному діагнозі психолог знаходить відомості про ті або інші розлади, які можуть «психологічним дорогою» вплинути на порушення поведінки. У свою чергу лікарка повинна враховувати дані, отримані психологом. Це дозволяє здолати досить типовий для медичного мислення прямий перехід від властивостей нервової або ендокринної системи, конституції, темпераменту до особливостей особи, відновити найважливіше з втрачених при такому переході ланок – формування психічних властивостей особи. Так, виявлене у хворого епілепсією органічне ураження головного мозку (клінічний діагноз) нерідко розглядається як причина змін особистості. При цьому ігнорується те, що хворий знаходиться в складній соціальній ситуації, соромиться проявів хвороби, порушується його контакт з людьми, що разом з іншими чинниками і визначає риси так званої «епілептичної особи».

Психологічний діагноз не обмежується констатацією, але обов'язково включає передбачення і вироблення рекомендацій, які витікають з аналізу всієї сукупності даних, отриманих в ході обстеження відповідно до його завдань. Таким чином, психологічний діагноз – кінцевий результат діяльності психолога, спрямованої на опис і з'ясування сутності індивідуально-психологічних особливостей особи з метою оцінки їх актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, визначених метою дослідження.

Деколи однозначність, що не завжди досягається в психологічному діагнозі, а також помилки вважаються наслідком недосконалості психодіагностичних

методик. Джерелами неточностей, помилок в діагнозі вважається недостатність часу, відпущеного на обстеження, відсутність надійних джерел інформації про випробовуваного, низький рівень знань про закони порушень поведінки.

З.Плевицка (Plewiska, 1980) виділила дві основні групи причин діагностичних помилок. Це помилки, пов'язані із збором даних та їх переробкою. До першої групи помилок відносяться:

- помилки спостереження (наприклад, «сліпота» на важливі для діагнозу риси, прояви особи; спостереження рис в спотвореній якісно або кількісно формі);
- помилки реєстрації (наприклад, емоційна забарвленість записів в протоколі, що свідчить швидше про відношення психолога до обстежуваного, ніж про особливості його поведінки; випадки, коли абстрактна оцінка видається за наочну, відмінності в розумінні одних і тих же термінів різними людьми);

помилки інструментальні виникають внаслідок невміння користуватися апаратурою і іншою вимірювальною технікою як в технічному, так і в інтерпретаційному аспекті.

Основні помилки в переробці та інтерпретації даних:

- а) ефект «першого враження» - помилка, заснована на переоцінці діагностичного значення первинної інформації;
- б) помилка атрибуції – приписування обстежуваному рис, яких у нього немає, або розгляд нестабільних рис як стабільні;
- в) помилка помилкової причини;
- г) пізнавальний радикалізм – тенденція до переоцінки значення робочих гіпотез і небажання шукати кращі рішення;
- д) пізнавальний консерватизм – гранично обережне формулювання гіпотез.

Умови ефективності психологічної діагностики

1. Проведення обстеження лише з відома батьків та за згодою дитини.
2. Забезпечення фізичного комфорту під час обстеження.
3. Забезпечення психологічного комфорту під час обстеження, встановлення контакту, невимушених стосунків між дитиною та психологом.
4. Емпатійне ставлення психолога до клієнта.
5. З'ясування причин виникнення і психологічного змісту наявних у клієнта проблем у контексті історії його психічного розвитку.
6. Всебічність психологічного обстеження, діагностика певних проявів психіки індивіда у різних видах діяльності.
7. Врахування вікових особливостей досліджуваного, обстеження та оцінка його результатів з орієнтацією на нормативи його віку.
8. Врахування індивідуально-психологічних особливостей індивіда (динаміки втомлюваності, темпу діяльності, інтересів дитини, контактності, особливостей темпераменту, характеру, самооцінки тощо).
9. Підтримка позитивної мотивації протягом усього обстеження.
10. Врахування та прийняття до уваги під час обстеження тісного взаємозв'язку всіх психічних процесів, станів та їх проявів. З'ясування структури дефекту, виокремлення первинних та вторинних відхилень.
11. Спрямованість обстеження на діагностику як актуального рівня, так і на зону найближчого розвитку.

Лабораторні роботи

12. Виявлення під час обстеження не лише недоліків психіки дитини, а й рівнів її досягнень та розвитку.

13. З'ясування ставлення дитини до тих чи інших психологічних проблем, усвідомлення нею своїх вад, прагнення їх позбутися та віри у можливість позитивних змін.

Етапи проведення психодіагностичного обстеження:

1. Запит, завдяки якому формулюється мета обстеження.
2. Збір анамнезу – відомостей про особливості психофізичного розвитку дитини до моменту обстеження, зібраних у батьків.
3. Збір інформації про дитину від педагогів.
4. Спостереження за дитиною у різних ситуаціях.
5. Складання програми психодіагностичної діагностики, яка містить мету, перелік методик, обладнання, опис умов та режиму обстеження.
6. Встановлення контакту, творення доброзичливих, довірливих стосунків.
7. Бесіда з дитиною на предмет з'ясування кола її інтересів та ставлення до проблеми.
8. Реалізація програми обстеження.
9. Опрацювання результатів обстеження.
10. Первинна інтерпретація результатів окремо за кожною методикою.
11. Цілісна інтерпретація результатів, при якій беруться до уваги відомості з анамнезу та спостережень.
12. Складання психологічного діагнозу.

Рекомендації за результатами психодіагностичного обстеження

- ↪ обстеження на психолого-медико-педагогічній консультації на предмет спрямування до спеціальної школи, умови навчання та виховання якої відповідають потребам дитини;
- ↪ скерування до лікаря-психіатра, який після медичного обстеження визначить медичний діагноз і призначить лікування;
- ↪ індивідуальне навчання на певний термін, протягом якого завдяки використанню спеціальних корекційних психолого-педагогічних прийомів долається певна проблема;
- ↪ консультацію для батьків, педагогів щодо психологічних особливостей дитини та змісту індивідуального підходу до неї;
- ↪ психокорекційні заняття;
- ↪ психопрофілактичну роботу.

ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДІВ

1. Класифікація методів психодіагностики за ступенем впливу дослідника на результат дослідження

Психодіагностичні методи об'єднують в групи на різних підставах.

Розглянемо деякі найбільш поширені класифікації методів психодіагностики.

Й.Шванцаре об'єднує психодіагностичні методи в групи на наступних підставах:

1. за використанням матеріалом (вербальні, невербальні, маніпуляційні, тести "паперу і олівця" і так далі);
2. за кількістю отримуваних показників (прості і комплексні);
3. тести з "вірним" рішенням і тести з можливістю різних відповідей;
4. за психічною активністю випробовуваних:
 - *інтроспективні* (повідомлення випробовуваного про особистий досвід, стосунки): анкети, бесіда;
 - *екстраспективні* (спостереження і оцінка різноманітних проявів);
 - *проективні* – випробовуваний проектує властивості особи які не усвідомлюються (внутрішні конфлікти, приховані потяги і ін.) на малоструктуровані, багатозначні стимули;
 - *виконавчі* – випробовуваний здійснює яку-небудь дію (перцепцію, моторну дію), кількісний рівень і якісні особливості якої є показником інтелектуальних і особистісних рис.

2. Класифікація за В.К.Гайде, В.П.Захаровим.

Автори цих класифікацій об'єднують психодіагностичні методи на наступних підставах:

1. **за якістю:** стандартизовані, нестандартизовані;
2. **за призначенням:**
 - загальнодіагностичні (тести особистості за типом опитувальників Р. Кеттелла або Г.Айзенка, тести загального інтелекту);
 - тести професійної придатності;
 - тести спеціальних здібностей (технічних, музичних, тести для пілотів);
 - тести досягнень;
3. **за матеріалом, яким оперує випробовуваний:**
 - бланкові;
 - предметні (кубики Кооса, "складання фігур" з набору Векслера);
 - апаратурні (для вивчення особливостей уваги тощо);
4. **за кількістю обстежуваних:** індивідуальні і групові;
5. **за формою відповіді:** усні і письмові;
6. **за провідною орієнтацією:** тести на швидкість, тести потужності, змішані тести. У тестах потужності завдання важкі і час виконання не обмежений; дослідника цікавить як успішність, так і спосіб рішення задачі;
7. **за ступенем однорідності завдань** гомогенні і гетерогенні (відрізняються тим, що в гомогенних завдання схожі один з одним і застосовуються для виміру особистих та інтелектуальних властивостей; у гетерогенних тестах завдання різноманітні і застосовуються для оцінки різноманітних характеристик інтелекту);
8. **за комплексністю:** ізольовані тести і тестові набори (батареї);

9. за характером відповідей на завдання: тести із вказаними відповідями, тести звільними відповідями;

10. Тести особистості та інтелектуальні тести;

11. За характером розумових дій: вербальні, невербальні.

3. Класифікація за О.О.Бодальовим, В.В.Столїним.

Методи об'єднуються в групи на підставах:

1. за характеристикою методичного принципу, який лежить в основі даного прийому:

- об'єктивні тести (у яких можлива правильна відповідь, тобто правильне виконання завдання);
- стандартизованісамозвіти;
- тести-опитувальники, відкриті опитувальники;
- шкальна техніка (семантичний диференціал Ч. Осгуда), суб'єктивна класифікація;
- індивідуально-орієнтовані техніка (ідеографічні) типу ролевих репертуарних решіток;
- проективна техніка;
- діалогічна техніка (бесіди, інтерв'ю, діагностичні ігри).

2. В залежності від міри залученості в діагностичну процедуру самого психодіагноста та його впливу на результат психодіагностики:

- об'єктивні. Характеризуються мінімальним ступенем залученості психодіагноста в процедуру проведення, обробки і інтерпретації результату;
- діалогічні. Характеризуються великим ступенем залученості. Міра залученості характеризується впливом досвіду, професійних навичок особистості експериментатора, самою діагностичною процедурою.

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТЕСТУ

У вітчизняній і зарубіжній літературі представлена величезна різноманітність визначень поняття психологічного тесту. Нижче приведені деякі з них.

Тест – стандартизоване, часто обмежене в часі випробування, призначене для встановлення кількісних і якісних індивідуально-психологічних відмінностей. Під тестом розуміється специфічний інструмент для оцінювання психологічних якостей особистості. Він складається з сукупності завдань або питань, пропорованих в стандартних умовах і призначених для виявлення часткових типів поведінки. Всі ці визначення містять наступні спільні

1. тест – один з методів вимірювання в психодіагностиці поряд зтакими, як проектні методи, стандартизовані самозвіти, інтерв'ю, апаратні методи тощо;
2. це метод вимірювання властивостей особистості і особливостей інтелекту;
3. це метод вимірювання, який характеризується високим ступенем об'єктивності, надійності і валідності.

Об'єктивність, валідність і надійність – вимоги, яким повинен відповідати кожен тест.

Добитися об'єктивності психологічного тесту можна при виконанні наступних умов:

1. одноманітність процедури проведення тесту;
2. одноманітність оцінки результатів тесту;
3. визначення норми виконання тесту для порівняння з показниками, отриманими в результаті обробки конкретних даних.

Ці три умови називають етапами стандартизації психологічного тесту.

Етапи стандартизації

На етапі розробки тесту, а також будь-якого іншого методу проводиться процедура стандартизації, яка включає три етапи.

Перший етап стандартизації психологічного тесту полягає в створенні одноманітної процедури тестування. Вона включає визначення наступних моментів діагностичної ситуації:

1. умови тестування (приміщення освітлення і ін. зовнішні фактори). Очевидно, що обсяг короткочасної пам'яті краще вимірювати (наприклад, за допомогою субтесту повторення цифрових рядів у тесті Векслера), коли немає зовнішніх подразників, таких як сторонні звуки, голоси тощо.

2. Зміст інструкції і особливості її пред'явлення (тон голосу, паузи, швидкість мови). Наприклад, в тесті "10 слів" кожне слово потрібно пред'являтися через певний інтервал часу в секундах.

3. Наявність стандартного стимульного матеріалу. Наприклад, достовірність отриманих результатів суттєво залежить від того, чи пропонуються респонденту виготовлені саморобні карти Г.Роршаха чи стандартні – з певною колірною гаммою і колірними відтінками.

4. Тимчасові обмеження виконання даного тесту. Наприклад, для виконання тесту Равена дорослому респонденту дається 20 хвилин.

5. Стандартний бланк для виконання даного тесту. Використання стандартного бланку полегшує процедуру обробки.

6. Врахування впливу ситуативних змінних на процес і результат тестування. Під змінними мається на увазі стан досліджуваних (втома, перенапруга, тривожність тощо), нестандартні умови тестування (погане освітлення, відсутність вентиляції і ін.), переривання тестування.

7. Врахування впливу поведінки діагноста на процес і результат тестування. Наприклад, схвально-заохочувана поведінка експериментатора під час тестування може сприйматися респондентом як підказка "правильної відповіді".

8. Врахування впливу досвіду респондента в тестуванні. Природно, що респондент, який вже не вперше проходить процедуру тестування, подолав

відчуття невідомості і виробив деяке ставлення до тестової ситуації, буде виконувати завдання спокійніше.

Другий етап стандартизації психологічного тесту полягає в створенні одноманітної оцінки виконання тесту: стандартній інтерпретації отриманих результатів і попередньої стандартної обробки. Цей етап передбачає також порівняння отриманих показників з нормою виконання цього тесту для даного віку (наприклад, в тестах інтелекту), статі тощо.

Третій етап стандартизації психологічного тесту полягає у визначенні норм виконання тесту.

Норми розробляються для різного віку, професії тощо. Норми необхідні при інтерпретації тестових результатів (первинних показників) як еталон, з яким порівнюються результати тестування. Наприклад, в тестах інтелекту отриманий первинний показник IQ співвідноситься з нормативним IQ (43, 44, 45 балів за тестом Равена). Якщо отриманий IQ респондента вище нормативного, (дорівнює 60 балам у тесті Равена), можна говорити про високий рівень розвитку інтелекту респондента.

ДЕЯКІ ВИДИ НОРМ

Шкільні норми	Розробляються на основі тестів шкільних досягнень або тестів шкільних здібностей. Вони встановлюються для кожного шкільного ступеня і діють на всій території країни.
Професійні норми	Встановлюються на основі тестів для різних професійних груп (наприклад, механіків різного профілю, друкарів і ін.).
Локальні норми	Встановлюються і застосовуються для вузьких категорій людей, і характеризуються наявністю загального: віку, статі, географічного району, соціо-економічного статусу і ін. Наприклад, для тесту Векслера норми обмежені віковими рамками.
Національні норми	Розробляються для представників даної народності, нації, країни в цілому. Необхідність таких норм визначається конкретною культурою, моральними вимогами і традиціями кожної нації.

Визначення норм для тесту

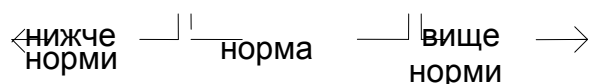
На етапі створення тесту формується деяка група випробовуваних, на якій проводиться даний тест. Середній результат виконання цього тесту в даній групі прийнято вважати за норму. Середній результат – це діапазон значень (див. мал. 1: зона середніх значень – 43, 44, 45 балів). Існують певні правила формування такої групи випробовуваних, або, як її інакше називають, **вибірки стандартизації**.

Правила формування вибірки стандартизації:

1. вибірка стандартизації повинна складатися з респондентів, на яких в принципі орієнтований даний тест, тобто, якщо тест орієнтований на дітей (наприклад, тест Амтхауера), то і стандартизація повинна проходити на дітях даного віку;

2. вибірка стандартизації має бути репрезентативною, тобто являти собою зменшену модель популяції по таких параметрах, як вік, стать, професія і так далі. Під популяцією розуміється, наприклад, група дошкільників 6-7 років, керівників, підлітків тощо.

Розподіл результатів, отриманих при тестуванні випробовуваних вибірки стандартизації, можна змалювати за допомогою графіка – **кривої нормального розподілу Гауса**. Цей графік показує, які значення первинних показників входять в зону середніх значень (у зону норми), а які вище і нижче за норму. Наприклад, на малюнку 1 змальована крива нормального розподілу для тесту "Прогресивні матриці Равена".

Мал. 1. Крива нормального розподілу

Первинні показники за даними різних тестів не можна порівнювати, тому що тести мають різну внутрішню будову. Наприклад, IQ, отриманий за допомогою тесту Векслера, не можна порівнювати з IQ, отриманим за допомогою тесту Амтхауера, тому що ці тести досліджують різні особливості інтелекту і IQ як сумарний показник по субтестах складається з показників різних за будовою та змістом субтестів.

ВАЛІДНІСТЬ ТЕСТУ

Всі методи психологічної діагностики, починаючи із стандартизованих і закінчуючи нестандартизованими, спрямовані на вимірювання властивостей особистості і особливостей інтелекту.

Кожен метод призначений для виміру якої-небудь властивості, що і визначає сутність цього методу. Відомості про ступінь, в якому тест дійсно вимірює те, для чого він призначений, входять в поняття **валідності**. Наприклад, методика "Кільця Ландольта" призначена для виміру таких властивостей уваги, як концентрація, перемикання. В психології існують визначення понять концентрації уваги та її перемикання. Вважається, що висновки, сформульовані на підставі результатів тестування за допомогою "Кільця Ландольта", цілком відображають зміст

визначень цих властивостей уваги. Значить, ця методика дійсно вимірює те, для чого вона призначена.

Поняття валідності об'єднує багато різних типів.

Практична валідність характеризує тест не стільки з боку його психологічного вмісту, скільки з точки зору його цінності відносно досягнення певної практичної мети (прогнозування, діагности). Виділяють підтипи практичної валідності: прогностична і співпадаюча. Тест з високою прогностичною валідністю дозволяє зробити прогноз, наскільки успішно випробовуваний виконуватиме певну діяльність згодом. Тест з високою співпадаючою валідністю дозволяє відповісти на питання: "Яка вірогідність того, що індивід X володіє даною властивістю?"

Валідність за об'ємом відображає ступінь, в який об'єм тесту вибірково репрезентує той клас ситуацій або навчального матеріалу, щодо якого мають бути зроблені висновки. Валідність за об'ємом показує, в якому об'ємі, якою мірою психічна властивість відображена в методиці.

Оцінна валідність виражає ступінь кореляції (відповідності) між показниками, отриманими випробовуваними по даному методу, і оцінками вимірювальної властивості з боку експертів. Наприклад, при валідизації (перевірці тесту на валідність) тестів оцінки розумових здібностей школярів як експерти зазвичай виступають вчителі.

Зовнішня валідність означає, що враження, яке створюється у неспеціалістів при знайомстві із стимульним матеріалом і суто зовнішньою стороною тестування, відповідає заявленому вмісту методу. Ефективна методика може бути створена, якщо вона проходила всі етапи валідизації.

НАДІЙНІСТЬ ТЕСТУ

Про високу надійність методу говорять у тому випадку, коли метод точно вимірює ту властивість, для вимірювання якого він призначений. Визначають наступні критерії точності:

1. при повторному застосуванні методу до тих самих випробовуваних в одних і тих же умовах через певний інтервал часу результати обох тестувань суттєво не розрізняються між собою.

2. Дії випадкових сторонніх факторів не здійснюють суттєвого впливу на результати тестування.

3. При повторному застосуванні методу до тих же самих випробовуваних через певний інтервал часу в змінених умовах (інший експериментатор, стан респондента та ін.) результати двох тестувань суттєво не відрізняються між собою.

Існують різні методи оцінки надійності.

Ретестовий метод – повторне тестування вибірки випробовуваних одним і тим же тестом через певний інтервал часу за одних і тих же умов. Часовий інтервал залежить від віку (наприклад, у маленьких дітей зміни можуть статися протягом одного місяця), а також подій, що відбуваються з випробовуваним в житті.

За індекс надійності береться коефіцієнт кореляції між результатами двох тестувань. Отримана висока кореляція може бути результатом тренуваності випробовуваного на завданнях подібного типу; низька кореляція може бути результатом змін, що сталися з випробовуваним, а також може свідчити про ненадійність тесту.

Надійність взаємозамінних форм – повторне тестування вибірки випробовуваних паралельною формою тесту через мінімальний інтервал часу за одних і тих же умов.

За індекс надійності береться коефіцієнт кореляції між результатами тестування двома паралельними формами тесту. Високий коефіцієнт кореляції і великий інтервал між двома випробуваннями свідчать про високу надійність тесту.

Можливий обман з боку випробовуваного, його досвідченість. Події, що сталися в інтервалі між тестуваннями, особливо не впливають (як в ретестовом методі) на ступінь надійності тесту.

Вимоги до побудови паралельних форм:

1. паралельні форми мають бути незалежно побудованими тестами та відповідати одним і тим же вимогам;
2. повинні містити однакову кількість завдань із схожим ступенем складності;
3. еквівалентність паралельних форм необхідно перевіряти ретестовим методом.

Метод розщеплення полягає в тому, що тест розбивають на дві однакові частки. Респондент виконує завдання цих двох часток протягом одного сеансу з отриманням двох результатів (наприклад, тест Равена містить дві частки: парні і непарні завдання).

Індексом надійності є коефіцієнт кореляції між результатами тестування двома цими частками. Він називається **коефіцієнтом внутрішньої узгодженості тесту**.

Математично-статистичні методи у психодіагностиці

1. Поняття вибірки в психодіагностичному дослідженні.
2. Форми обліку результатів вимірювань.
 - а) статистичні ряди
 - б) основні статистичні поняття.
 - в) міри центральної тенденції
3. Упорядкування та рангування дослідних даних.
 - а) коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.
 - б) коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона

1. Поняття вибірки в психодіагностичному дослідженні.

Психолог-дослідник вивчає якусь певну вибірку людей, яка завжди є деякою часткою від більшої за чисельністю групи (в статистиці вона називається генеральною сукупністю).

Генеральна сукупність - це будь-яка тупа людей, яку психолог вивчає завдяки вибірці. Обсяг генеральної сукупності обмежений і може бути різним залежно від предмету аналізу і тієї задачі, яку треба вирішувати психологу.

Вибіркою називається будь-яка підгрупа елементів (досліджуваних, респондентів), виділена з генеральної сукупності для проведення дослідження. При цьому окремого індивіда вибірки, з яким працює психолог, називають досліджуваним (респондентом).

Обсяг вибірки позначається латинською літерою n і може бути будь-яким за своєю кількістю, але не меншим ніж два респонденти. В статистиці розрізняють малу ($n < 30$), середню $30 < n < 100$ і велику вибірку ($n > 100$).

Якщо в процесі психологічного дослідження (спостереження, вимірювання, експерименту) залучаються всі представники генеральної сукупності, то таке дослідження називають **повним або суцільним**. Вважається, що повне обстеження генеральної сукупності дозволяє одержати вичерпну інформацію про психологічні закономірності об'єкту досліджень. Проте у вітчизняній і зарубіжній психології ще ніколи не проводились суцільні дослідження, оскільки визначити розміри будь-якої генеральної сукупності і, тим більше дослідити її, задача не лише нереальна, а й зайва. Якщо вибірка досліджуваних за своїми характеристиками є репрезентативною генеральній сукупності, то одержані при її вивченні результати можуть бути розповсюджені на всю генеральну сукупність.

Якщо психолог вибирає лише деяку обмежену кількість елементів з сукупності, що вивчається (генеральної), то таке дослідження називають **частковим або вибіркоvim**. Вибірковий метод є основним в експериментальній роботі психолога при вивченні генеральних сукупностей. Його перевага перед повним, (суцільним) дослідженням полягає в тому, що дослідник значно скорочує затрати часу, зусиль, а головне – одержує достовірну інформацію про такі групи, повне обстеження яких є принципово неможливим.

Вимоги до вибірки визначаються, перш за все, цілями і задачами дослідження. В процесі планування експерименту слід враховувати ряд особливостей вибірки в т.ч. і щодо її обсягу. Так, в психологічних дослідженнях надто важливою є вимога однорідності вибірки. Це означає, що психолог, вивчаючи, наприклад, підлітків, не може, включати в цю ж вибірку дорослих людей. Навпаки, дослідження, виконане методом вікових зрізів, принципово припускає наявність різновікових досліджуваних. Проте і в цьому випадку необхідно дотримуватись однорідності вибірки, але вже за іншими критеріями, в першу чергу такими, як вік, стать. Підставами для формування однорідної вибірки можуть служити різні характеристики, такі, як рівень інтелекту, національність, відсутність певних захворювань і т.д. Всі вони зумовлені цілями дослідження.

Важливо підкреслити, що всі вимоги, які пред'являються до будь-якої вибірки, зводяться до того, що на її основі психологом повинна бути одержана якнайповніша

та найдостовірніша інформація про особливості генеральної сукупності, з якої вона створювалася. Іншими словами, вибірка повинна якомога точніше відображати характеристики досліджуваної генеральної сукупності. Склад експериментальної вибірки повинен представляти (моделювати) генеральну сукупність, оскільки висновки, одержані в експерименті, надалі переносять (екстраполюють) на всю генеральну сукупність. Тому вибірка повинна володіти особливою якістю – **репрезентативністю**, яка і дозволяє розповсюджувати одержані висновки на всю генеральну сукупність.

Репрезентативність вибірки є дуже важливою умовою, проте, з об'єктивних причин, забезпечувати її надто складно. Так, добре відомий факт, що від 70% до 90% всіх психологічних досліджень поведінки людини проводилися в США у 60-х роках ХХ століття з досліджуваними-студентами коледжів, причому більшість з них була студентами психологами. В той же час серед лабораторних досліджень, які проводились і проводяться на тваринах, найбільш поширеним об'єктом вивчення є щурі. Тому не випадково психологію називали раніше "наукою про студентів-друкокурників і білих щурів". Якщо зважити на той факт, що студенти психологічних коледжів складають лише 3% від загальної кількості населення США, то стає зрозумілим, що ця вибірка не репрезентативна в якості моделі, яка претендує на представництво всього населення країни.

Репрезентативна (або інакше **представницька**) вибірка - це така вибірка, в якій всі основні ознаки генеральної сукупності представлені приблизно в тій же пропорції і з тією ж частотою, з якою дана ознака виступає в даній генеральній сукупності. Іншими словами, репрезентативна вибірка є меншою за розміром, але точною моделлю тієї генеральної сукупності, яку вона повинна відображати.

В ідеалі репрезентативна вибірка повинна бути такою, щоб кожна з основних особистісних характеристик, рис, особливостей і т.п., які вивчаються психологом, була б представлена у ній пропорційно аналогічним особливостям в генеральній сукупності. У відповідності до цих вимог процедура формування вибірки повинна мати внутрішню логіку, здатну переконати дослідника, що при порівнянні з генеральною сукупністю вона дійсно виявиться репрезентативною, представницькою.

У своїй конкретній діяльності психолог діє таким чином:

- встановлює підгрупу (вибірку) у середині генеральної сукупності, детально вивчає її,
- а потім, **якщо дозволяють результати статистичного аналізу**, поширює одержані висновки на всю генеральну сукупність.

Існує два методи, які забезпечують репрезентативність вибірки:

1) формування **простої випадкової** вибірки В цьому випадку вибірка складається з елементів, які відібрані з генеральної сукупності таким чином, щоб кожен з них мав би однакову вірогідність потрапити до неї. Одержана таким чином вибірка називається **простою випадковою вибіркою**. Відомо кілька найбільш типових способів її одержання:

- а) шляхом звичайного жеребкування (за аналогією з лотереєю);

б) з допомогою спеціальних таблиць випадкових чисел. Для цього елементи генеральної сукупності нумеруються і з таблиці випадкових чисел, відкритої на довільній сторінці, виписують номери елементів, які і складатимуть наступну вибірку. Дана процедура є надто складною, оскільки для її реалізації повинен враховуватись кожен представник генеральної сукупності.

2) створення **стратифікованої випадкової вибірки**. Для цього необхідно розбити елементи генеральної сукупності на страти (групи) відповідно до деяких характеристик. Наприклад, при виявленні попиту на деякий товар генеральну сукупність бажано розбити на групи, які розрізнятимуться за розмірами доходу, соціальною приналежністю або навіть за місцем проживання (місто, село). Якщо проведено подібне розбиття сукупності і випадкову вибірку визначено окремо з врахуванням якісних характеристик кожної групи (страти), то одержана у результаті вибірка носить назву стратифікована випадкова вибірка.

Обсяг вибірки завжди зумовлений дослідницькими завданнями. Психолог може вивчати одиничні випадки, якщо вони, з якихось причин, представляють особливий інтерес для науки. Саме таким чином організовується робота з обдарованими дітьми, кожен з яких, має свої неповторні особливості. Предметом окремого дослідження можуть стати унікальні випадки порушення психічного розвитку.

Якщо психолог ставить перед собою завдання щодо вивчення характеристик, властивих багатьом представникам генеральної сукупності, то виникає питання про **найоптимальніший обсяг вибірки**. В цих випадках, очевидно, діє наступна закономірність: чим більшим є обсяг вибірки, тим достовірніші одержані результати. Обсяг вибірки залежить також від того, **наскільки однорідним є явище, що вивчається**. І тут діє закономірність протилежна попередній: чим однорідніше явище, що вивчається, тим меншою може бути обсяг вибірки. Наприклад, психолог вивчає рівень вираженості показників маскулінності-фемінності у майстрів спорту з хокею. Оскільки подібна група спортсменів є достатньо однорідною вибіркою, то її обсяг може бути невеликим (в межах однієї команди - 12-20 чоловік).

Окрім того, обсяг вибірки залежить від статистичних методів, які використовуватиме дослідник. Одні методи вимагають великої кількості досліджуваних у вибірці, інші можуть застосовуватися при відносно невеликій їх кількості. Наприклад, деякі непараметричні критерії відмінностей можуть використовуватися при порівнянні груп чисельністю 5-7 осіб, а факторний аналіз найбільш адекватний, якщо обсяг вибірки складатиме приблизно 100 осіб.

Для психологічних досліджень рекомендується формувати експериментальну і контрольну групи, при чому чисельність у кожній з них повинна бути не меншою 30-35 досліджуваних.

Форми обліку результатів вимірювань

Для наочного представлення експериментальних даних використовуються різні прийоми, що полегшують перш за все візуальний аналіз одержаної в процесі

дослідження інформації. До таких прийомів відносять таблиці, ряди розподілів, графіки, гістограми.

Первинний експериментальний матеріал, одержаний психологом, потребує відповідної обробки, яка розпочинається з впорядкування і систематизації зібраних даних. Процес систематизації результатів дослідження та об'єднання їх у відносно однорідні групи за деякою ознакою називається **групуванням**.

Групування - це не просто технічний прийом, що дозволяє представити первинні дані в іншому вигляді, але, перш за все, це така операція, яка дозволяє глибше виявити зв'язки між явищами, що вивчаються. Від того, як групується висхідний матеріал, у багатьох випадках залежатимуть висновки про природу явища, що вивчається. Тому процес групування повинен бути продуманим, а отже відповідати вимогам поставлених задач та змісту досліджуваного явища.

Найпоширенішою формою групування одержаних даних є **статистичні таблиці**, які бувають **простими і складними**. До простих відносяться таблиці, які створені на основі альтернативного групування (коли одна група досліджуваних протиставляється іншій). Наприклад, здорові - хворим, високі люди - низьким і т.п. Прості таблиці доречно використовувати у тому випадку, якщо вимірювання досліджуваних ознак проводиться за номінативною або ранговою шкалою.

Ускладнення таблиць відбувається за рахунок зростання обсягу та міри диференційованості представленої в них інформації. До складних таблиць відносять так звані многопольні таблиці, які можуть використовуватися з метою з'ясування причинно-наслідкових (в'язків між варіативними ознаками. Такі таблиці, як правило, мають складну будову, що дозволяє одночасно здійснювати різні варіанти групування даних.

Прикладом складної таблиці може вважатись таблиця 1, в якій представлено класичні дані Ф. Гальтона, що ілюструють наявність позитивної залежності між ростом батьків та їх дітей. Таблиця створена таким чином, що дозволяє оцінити частоту появи в популяції однозначно фіксованих співвідношень росту батьків і росту дитини. Наприклад, при низькому рості батьків у 66 дюймів (1 дюйм дорівнює 2,54 см) лише одна дитина з 144 досліджуваних мала зріст 60,7 дюйма, а 56 у дітей він становив 66,7 дюйми. В той же час високий зріст дітей (74,7 дюйми) було зафіксовано тільки в тих сім'ях, де батьки були не нижчі 70 дюймів.

Таблиця 1

Співвідношення росту батьків та дітей

Зріст батьків в	Зріст дітей в дюймах								Всього
	60,7	62,7	64,7	66,7	68,7	70,7	72,7	74,7	
74							4		4
72			1	4	11	17	20	6	62
70	1	2	21	48	83	66	22	8	251
68	1	15	56	130	148	69	11		430
66	1	15	19	56	41	11	1		144

Лабораторні роботи

64	2	7	10	14	4				37
Всього	5	39	107	255	387	163	58	14	928

Ця таблиця дозволяє виявити тенденцію, суть якої полягає в тому, що у високих батьків, як правило, діти також мають високий зріст, а у низькорослих батьків діти, в основному, невисокого зросту. Даний приклад показує, що таблиці мають не тільки ілюстративне, але і аналітичне значення. Тобто з їх допомогою можна знаходити різні аспекти зв'язків між варіативними ознаками.

Правила ранжування

1. Більшому значенню начисляється менший ранг. Найбільшому значенню начисляється ранг 1. Найменшому значенню начисляється ранг, який відповідає кількості значень, що ранжуються.

2. У випадку, якщо декілька значень є рівними, то їм начисляється ранг, що являє собою середнє значення з тих рангів, котрі вони б отримали, якби не були рівними (див. нижче табл.2).

3. Загальна сума рангів повинна співпадати з розрахунковою сумою, що обчислюється за формулою: $\Sigma = N(N+1) / 2$, де N - загальна кількість значень (у даному випадку - 10). Незбіг реальної та розрахункової сум свідчить про помилки.

Таблиця 2

Приклад рангового впорядкування значень ознаки

Порядковий номер	Значення ознаки	Ранг
1	112	1
2	109	2
3	106	3
4	105	4
5	104	5
6	100	6
7	97	7,5
8	97	7,5
9	95	9,5
10	95	9,5

Для великої (від 100 і більше) кількості значень ознаки доцільним є їхнє групування за величиною, наприклад, у групи, що об'єднують усі значення від 105 до 109 включно, від 110 до 114 включно і т.д. Кожна така група називається розрядом оцінок. У випадку повного розміщення по трупах зазвичай кажуть про розподіл згрупованих частот.

Ілюстрація узагальнення даних шляхом побудови розподілу згрупованих частот подана в таблиці 3.

Ілюстрація процесу побудови розподілу згрупованих частот

Вихідні дані	Етапи побудови розподілу	
112, 109, 106, 105, 104, 100, 97, 97, 95, 95, 93, 91, 90, 89, 84, 84, 83, 82, 81, 80, 78, 75, 75, 75, 74, 72, 71, 70, 69, 68, 66, 62, 59, 59, 58, 51, 47, 44	<p>Етап 1. Визначення варіаційного розмаху – різниці між максимальним та мінімальним значеннями ознаки у даній сукупності. Для наведеного вище прикладу варіаційний розмах дорівнює $112-44=68$.</p> <p>Етап 2. Вибір інтервалів розряду $68/7 = 9,7= 10$.</p> <p>Етап 2. Визначення меж розрядів і табулювання за частотою оцінок. Кількість розрядів має бути достатньою для включення найвищої та найнижчої оцінки, а нижня межа розряду має дорівнювати величині, кратній 10 (у даному випадку, з 40).</p>	
	Межі 8 розрядів:	Частота (f)
	110-119 100-109 90-99 80-89 70-79 60-69 50-59 40-49	1 5 10 7 8 4 4 2

Статистичні ряди

Особливу форму групування даних представляють так звані статистичні ряди або числові значення ознаки, які розташовані у певному порядку. В залежності від того, які ознаки вивчаються, статистичні ряди поділяють на **атрибутивні і варіативні, ряди динаміки, регресії, ряди прорангованих значень ознак і ряди накопичених частот**. Найбільш часто в психології використовуються варіативні і регресивні ряди та ряди прорангованих значень ознак.

Варіативним рядом розподілу називають подвійний ряд чисел, що показує, яким чином числові значення ознаки пов'язані з їх повторюваністю в даній вибірці.

Наприклад, психолог провів тестування інтелекту за тестом Векслера у 25 школярів, і сирі бали за другим субтестом виявилися наступними: 6, 9, 5, 7, 10, 8, 9, 10, 8, 11, 9, 12, 9 8 10, 11, 9, 10, 8, 10, 7, 9, 10, 9, 11. Як бачимо, деякі цифри тут повторюються кілька разів. Отже, враховуючи число повторень, даний ряд можна представити у більш зручній, компактній формі:

Варіанти x_i 6 9 5 7 10 8 11 12

Лабораторні роботи

Частота f_i 1 7 1 2 6 4 3 1

Це і є варіативний ряд. Числа, які показують, скільки разів окремі варіанти зустрічаються в даній сукупності, називаються частотами або вагами. Вони позначаються малою літерою **f** латинського алфавіту і мають індекс, який відповідає номеру змінної варіативного ряду.

Загальна сума частот варіативного ряду дорівнює обсягу вибірки, тобто

$$1 + 7 + 1 + 2 + 6 + 4 + 3 + 1 = 25$$

Частоти можна виразити і у відсотках. При цьому загальна сума частот або обсяг вибірки приймається за 100%. Відсоток кожної окремої частоти можна визначити шляхом її співставлення з загальною сумою частот. Процентне представлення частот ефективно у тих випадках, коли доводиться порівнювати варіативні ряди, які дуже відрізняються за своїми обсягами.

Наприклад, при тестуванні шкільної готовності дітей міста, селища міського типу і села були обстежені вибірки дітей чисельністю 1000, 300 і 100 досліджуваних відповідно. Відмінність в обсягах вибірок очевидна. Тому порівняння результатів тестування краще проводити, використовуючи відсотки частот.

Приведений вище ряд можна представити і по-іншому. Якщо його елементи розташувати в порядку зростання, то одержимо так званий **прорангований варіативний ряд**:

Варіанти x_i 5 6 7 8 9 10 11 12
Частоти f_i 1 1 2 4 7 6 3 1

Подібна форма є значно поширенішою ніж попередня, оскільки краще ілюструє закономірності варіативності ознаки.

Основні статистичні поняття

Головне призначення статистичного методу – представити кількісні дані в систематизованій і стислій формі, з метою їх кращого розуміння. Так, колонка з 1000 тестових показників є надто чисельною, а тому у ній дуже важко виявити якусь тенденцію чи закономірність. Тобто в такому вигляді вона є малоінформативною. Щоб зробити порядок в хаосі цифр, треба, перш за все, скласти таблицю частотного розподілу. Для цього необхідно згрупувати показники за заздалегідь встановленими інтервалами значень. У статистиці під рядом розподілу розуміють розподіл, частот за варіантами.

Вимірні величини ознаки у вибірці завжди матимуть певну варіативність в межах від мінімального до максимального значення. Цю межу розбивають на так звані класові інтервали, які, залежно від конкретних даних, можуть бути як рівними за своєю величиною, так і нерівними.

Таблиця 4

Частотний розподіл показників у відповідності до визначених інтервалів

Класи /інтервали/	Частота	Класи /інтервали/	Частота
51-55	2	2;-25	33
46-50	9	16-20	25

41-45	16	11-15	18
36-40	24	6-10	10
31-35	32	1-5	3
26-30	40		

Інформація, яка міститься в частотному розподілі, може бути також представлена графічно, у вигляді кривої розподілу. Для цього на горизонтальній осі відкладають інтервали значень тестового показника, а на вертикальній - їх частотність або, по-іншому, кількість випадків, що попадають в кожен клас. Якщо на вісі абсцис - **ОХ відкладати величини класових інтервалів**, а на вісі ординат - **ОУ величини частот**, що потрапляють в даний класовий інтервал, то можна отримати так звану гістограму розподілу частот. При цьому над кожним класовим інтервалом вибудовується колонка або прямокутник, площа якого виявляється пропорційною відповідній.

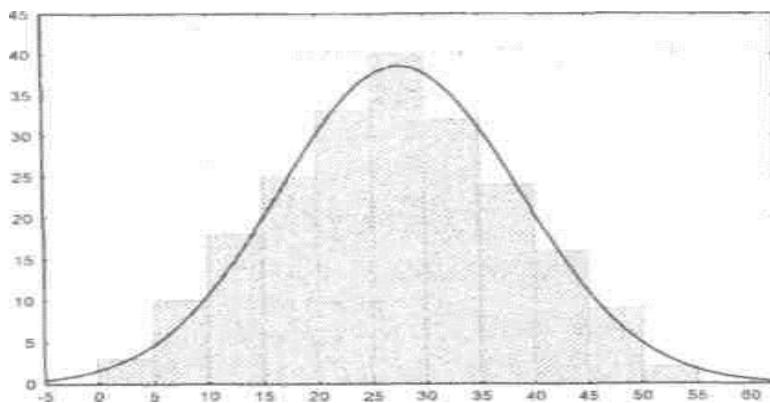

Рис. 1. Гістограма розподілу частот (на основі даних табл. 4)

Як бачимо розподіл за даною кривою нагадує дзвоноподібну нормальну криву. Вона має ряд важливих властивостей і на ній ґрунтується багато видів статистичного аналізу. Кількість випадків є максимальною в середині розподілу і поступово спадає до країв.

Крива симетрична і має єдиний пік в центрі. Більшість розподілів числових показників – від росту і ваги до здібностей і параметрів особистості – наближається до кривої нормального розподілу Гаусса.

Чим більш чисельною є група, тим ймовірніше розподіл набуватиме форму нормальної кривої Гаусса.

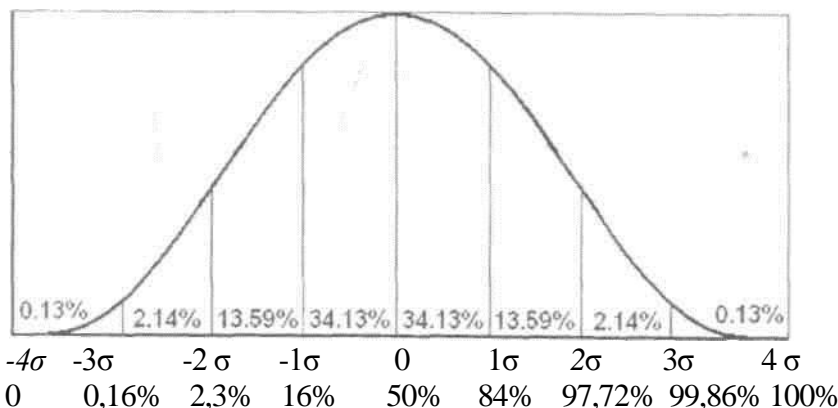

Рис. 2. Крива нормального розподілу з відповідними інтервалами частот.

Міри центральної тенденції

$X(M)$ – це середнє арифметичне, M_0 - мода, M_e - медіана). X, M – середнє арифметичне – результат поділу суми всіх окремих вимірів на їх загальну кількість:

$$M = \sum_N x$$

Середнє арифметичне визначається як сума окремих значень якісно – однорідних ознак, поділена на їх кількість, становить середню величину значень певної сукупності. Позначається вона буквою x , визначається за формулою

$$\bar{x} = \frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n}{n}$$

Де $x_1, x_2, x_3, \dots, x_i, \dots, x_n$ – окремі значення, або варіанти, а n – кількість варіант. Наприклад, вчителева потрібно визначити в класі сформованість навички читання за параметром кількості правильно прочитаних слів за одну хвилину. Учень Б. Н. читає 88 слів за 1 хв, учень Б.С. – 83, Б.Т. – 62. Ш.В. – 36, Ш.О. – 54, Р.С. – 45, Д.О. – 58, Н.Д. – 74, С.Р. – 48. К.Л. – 72.

Підставимо дані у формулу:

$$\bar{x} = \frac{88 + 83 + 62 + 36 + 54 + 45 + 58 + 74 + 48 + 72}{10} = 62,0$$

Отже, учні в середньому читали 62 слова за 1 хв.

Для колективної характеристики проведених досліджень середнього арифметичного не досить. Окремі варіанти, з яких одержано x , в різних дослідженнях відхиляються від x не однаковою мірою, і буває, що однакове середнє арифметичне отримується як при великій, так і при незначній варіації значень. Отже, щоб оцінювати і порівнювати середні арифметичні показники, необхідно знати величину відхилень окремих варіант (x) від x . Чим більший показник відхилення, що свідчить про розсіяність і меншу однорідність варіант даного ряду, тим менш показовим є середнє арифметичне.

M_e - медіана (середина ряду) – величина виміру, рівновіддалена від початку і кінця ряду вимірів, розміщених у порядку зростання показників.

M_0 – мода (частотність показників виміру) - величина, яка найбільш часто повторюється в процесі вимірів:

7,8,8,9,9,10,10,10,11,12,12,13,14

Достовірність кожної з названих величин M, M_e, M_0 залежить від міри симетричності розподілу показників вимірювань. M_0 (моду) можна використовувати лише при великій кількості вимірів, при малій вона може не проявитись або виявитись випадковою.

Модую (M_0) в математичній статистиці називають значення ознаки, яке найчастіше зустрічається в даній сукупності. Так, у варіаційному ряді 2, 6, 6, 9, 9,

9, 10 модою буде 9, оскільки саме це значення зустрічається у виборці найчастіше.

Правила визначення моди:

1. У випадку, коли всі значення зустрічаються однаково часто, вважається, що мода відсутня.

Наприклад: 0,5; 0,5; 1,6; 1,6; 2,9; 2,9. $M_o = 0$.

2. Коли два сусідні значення мають однакову частоту і вони більше частоти будь-якого іншого значення, мода є середнім цих двох значень.

Наприклад: 1, 1, 2, 2, 2, 3, 3, 3, 4. $M_o = 2,5$.

3. Якщо два несуміжні значення мають рівні частоти і вони значно більші частоти будь-якого іншого значення, то така група оцінок є бімодальною.

Наприклад: 10, 11, 11,11, 12, 13, 14, 14, 14, 15. $M_o = 11$ і 14 .

Медіаною (M_e) називають значення ознаки, яке знаходиться всередині варіаційного ряду і поділяє його строго навпіл.

Для непарної кількості впорядкованих значень ознаки медіана є середнім значенням. Наприклад, для варіаційного ряду *11, 13, 18, 19, 20*. $M_e = 18$.

Якщо дані містять парну кількість упорядкованих значень ознаки, наприклад, *4, 9, 13, 14*, то медіана буде визначатися як середня із значень двох середніх одиниць: $M_e = (9 + 13) / 2 = 11$.

Являючи собою узагальнену характеристику ряду, параметри положення не дозволяють враховувати його варіації, тому поряд з міри центральної тенденції обов'язковим є використання мір мінливості

Міри розсіву показників. Довіра до отриманих в ході дослідження даних залежить в значній мірі від ступеню розсіяності (розкиданості) величин вимірів. Для більш повного опису результатів тесту використовуються міри розсіяності даних, що характеризують міру індивідуальних відхилень від центральної тенденції. Найбільш наочним і відомим способом представлення розсіяності є *розмах розподілу*, тобто різниця між найкращим і найгіршим результатом або найвищим і найнижчим показником.

Однак ця міра є надто неточною і нестійкою, оскільки вона визначається тільки двома показниками. А тому єдиний надто високий або низький результат може помітно вплинути на величину розмаху. Більш точний метод виміру розсіяності базується на врахуванні різниці між кожним індивідуальним показником (результатом) і середнім значенням по групі.

Разом з тим, хоча середнє відхилення і може слугувати як засіб опису розподілу, цей показник зовсім не підходить для математичного аналізу даних, оскільки при ньому відкидається знак, а також в ньому нема тих властивостей, які б робили його зручним інструментом математичного аналізу.

Найбільш показовим є середнє квадратичне, або стандартне відхилення. Воно позначається грецькою буквою σ і вираховується за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum d^2}{n}}$$

де d – відхилення кожної окремої варіанти даного ряду від його середнього арифметичного, яке вираховується у спосіб віднімання середнього арифметичного від кожної варіанти (x - x̄), кожне відхилення підноситься до квадрату, одержана сума квадратів ділиться на кількість варіант (n) і з одержаного результату добувається квадратний корінь.

Вирахуємо σ для приведених вище даних дослідження правильного читання учнями слів (див. таблицю №5).

Таблиця 5

№ пор.	Учні	X (кільк. прав. прочитаних слів за 1 хвилину)	d (відхилення x від x̄)	d ²
1.	Б.Н.	88	22	484
2	Б.С.	83	21	441
3	Б.Т.	62	0	0
4	Ш.В.	36	- 26	676
5	Ш.О.	54	- 8	64
6	Р.С.	45	- 17	289
7	Д.О.	58	- 4	16
8	Н.Д.	74	12	144
9	С.Р.	48	-14	196
10	К. Л.	72	10	100

$$X = 62$$

$$\Sigma d^2 = 2410$$

$$\sigma = \sqrt{\frac{2410}{10}} = 15,5$$

Чим менше σ, тим більш показовим є x для даного варіаційного ряду. Якщо окремі варіанти даного варіаційного ряду вкладаються в ± 3σ від x, то x такого варіаційного ряду достатньо показове. Щоб довідатися про варіювання значень даного варіаційного ряду, вираховують коефіцієнт варіації у процентному відношенні за формулою :

$$V = \frac{\sigma \cdot 100}{x}$$

Для наведеного вище прикладу про показники правильного читання учнями слів коефіцієнт варіації (V) дорівнює:

$$V = \frac{15,5 \cdot 100}{62} = 25\%$$

У педагогічній практиці, психологічних та педагогічних дослідженнях доводиться вдаватися до кореляційного аналізу результатів навчання та розвитку.

Завдання кореляційного аналізу – встановити ступінь зв'язку між досліджуваними питаннями, їх цінністю для практики. Наприклад, залежність успішності в навчанні і спостережливості, рівнем розвитку уваги і професійною придатністю до якоїсь спеціальності і т.д. кореляційний аналіз допомагає

Лабораторні роботи

встановити надійність методів досліджень, методів навчання, їх практичне значення та ін.

Кореляція буває позитивна, яка розкриває пряму залежність між явищами (розвиток особистості прямо залежить від її знань, досвіду), і негативна, яка розкриває обернену залежність між явищами (більша засуха – менший урожай).

Позитивна кореляція позначається знаком “+”, а негативна – знаком “-”. Відсутність кореляції між явищами позначається “0”. Кореляційні зв’язки коливаються між +1 і -1. Коефіцієнт кореляції, вищий за +0,60, вважається достатньо високим.

Коли стверджують, що кореляція значима на 1% рівні або „на рівні 0.01” ($p < 0.01$), то мають на увазі наступив: існує не більше одного випадку (шансу) зі 100, що в популяції даний коефіцієнт дорівнює нулю. З цього випливає, що обидві змінні дійсно корелюють між собою, а рівень значущості завжди вказує на ризик помилки, яку свідомо допускає дослідник, роблячи висновки з отриманих даних.

При проведенні психологічних досліджень кореляція вважається значущою лише за умов, коли її рівень складає 0,01 або 0,05. В такому випадку ймовірність помилки складає 1 зі 100 або 5 зі 100.

3. Упорядкування та рангування дослідних даних

а) Рангова кореляція Спірмена

Способів позначення коефіцієнта кореляції є декілька. Коефіцієнт рангової кореляції, або способу Спірмена обчислюється за формулою:

$$r = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n^3 - n},$$

де r_s – ранговий коефіцієнт кореляції, d – різниця рангів, n – кількість зіставлених пар рангів. Ранг являє собою місце кожного учня в групі за показником правильного розв’язування першого і другого завдань, між якими встановлюється зв’язок. Ранг встановлюється в низхідному (від найбільшого показника) або висхідному (від найменшого показника) порядку. Простежимо такий взаємозв’язок між учнями правильно розв’язувати задачі двох типів (див. таб. 6).

Таблиця 6

№ пор.	Учні	Кількість правильно розв’язаних задач		Ранг учня за показником правильного розв’язання задач			
		Перший тип (x)	Другий тип (y)	Перший тип (x)	Другий тип (y)	d	d ²
1.	Р.О.	19	17	1	3	-2	4
2.	П.І.	17	14	2	4	-2	4
3.	С.В.	16	20	3	1	2	4

Лабораторні роботи

4.	Ф.І	14	18	4	2	2	4
5.	К.П.	11	3	5	9	-4	16
6.	Н.Н.	7	12	6	5	1	1
7.	Д.В.	5	6	7	7	0	0
8.	А.О.	3	8	8	6	2	4
9.	Р.І.	2	4	9	8	1	1

У наведеному прикладі маємо: $n = 9$; $\sum d^2 = 38$. Підставивши значення даної таблиці у формулу, одержимо:

$$r = 1 - \frac{6 \cdot 38}{9^3 - 9} = +0,86$$

Зіставимо показник з критичними значеннями коефіцієнта Спірмена із стандартної таблиці

Таблиця 7

n-2	0,05	0,01	n-2	0,05	0,01	n-2	0,05	0,01
5	0,94		17	0,48	0,62	29	0,37	0,48
6	0,85		18	0,47	0,60	30	0,36	0,47
7	0,78	0,94	19	0,46	0,58	31	0,36	0,46
8	0,72	0,88	20	0,45	0,57	32	0,36	0,45
9	0,68	0,83	21	0,44	0,56	33	0,34	0,45
10	0,64	0,79	22	0,42	0,54	34	0,34	0,44
11	0,61	0,76	23	0,42	0,53	35	0,33	0,43
12	0,58	0,73	24	0,41	0,52	36	0,33	0,43
13	0,56	0,70	25	0,40	0,51	37	0,33	0,42
14	0,54	0,68	26	0,39	0,50	38	0,32	0,41
15	0,52	0,66	27	0,38	0,49	39	0,32	0,41
16	0,50	0,64	28	0,38	0,48	40	0,31	0,40

Коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона

Позначення коефіцієнта кореляції Пірсона (r) походить від поняття регресії – операції, яка допомагає звести багато часткових залежностей між окремими значеннями змінних до їх безперервної (лінійної) усередненої залежності.

Формула для розрахунку коефіцієнта Пірсона має такий вигляд

$$r = \frac{\sum(x-x)\sum(y-y)}{\sqrt{\sum(x-x)^2\sum(y-y)^2}},$$

Лабораторні роботи

де x , y – часткові значення змінних, \sum (сігма) – позначення суми, \bar{x} , \bar{y} – середні значення тих самих змінних. Розглянемо послідовність використання таблиці критичних значень коефіцієнтів Пірсона (див. табл.8).

У лівій колонці вказано число ступенів свободи. Знайшовши потрібну лінійку, виходимо з того, що ступінь свободи дорівнює $n-2$, де n – кількість даних в кожному з рядів. У стовпчиках, розташованих з правої сторони, вказані конкретні значення модулів коефіцієнтів. Чим правіше розташований стовпчик чисел, тим вища достовірність кореляції, впевненіше статистичне рішення про її значущість

Таблиця 8

Число ступенів свободи (n-2)	Рівні значущості			
	0,05	0,02	0,01	0,001
1	0,99692	0,99951	0,99988	0,9999988
2	0,9500	0,9800	0,9900	0,9990
3	0,878	0,9343	0,9587	0,9911
4	0,811	0,882	0,9172	0,9741
5	0,754	0,833	0,875	0,9509
6	0,707	0,789	0,834	0,9249
7	0,666	0,750	0,798	0,898
8	0,632	0,715	0,765	0,872
9	0,602	0,685	0,735	0,847
10	0,576	0,658	0,708	0,823
11	0,553	0,634	0,684	0,801
12	0,532	0,612	0,661	0,780
13	0,514	0,592	0,641	0,760
14	0,497	0,574	0,623	0,742
15	0,482	0,558	0,606	0,725
16	0,468	0,543	0,590	0,708
17	0,456	0,529	0,575	0,693
18	0,444	0,516	0,561	0,679
19	0,443	0,503	0,549	0,665
20	0,423	0,492	0,537	0,652
25	0,381	0,445	0,487	0,597
30	0,349	0,409	0,449	0,554
35	0,325	0,381	0,418	0,519
40	0,304	0,358	0,393	0,490
45	0,288	0,338	0,372	0,465
50	0,273	0,322	0,354	0,443

Лабораторні роботи

60	0,250	0,295	0,325	0,408
70	0,232	0,274	0,302	0,380
80	0,217	0,257	0,283	0,357
90	0,205	0,242	0,267	0,338
100	0,195	0,230	0,254	0,321

Якщо, наприклад, корелює два ряди цифр по 10 одиниць в кожному і отриманий коефіцієнт за формулою Пірсона +0,65, то він буде вважатися значущим на рівні 0,05 (оскільки він є вищим від критичного значення 0,632 для вірогідності 0,05 і меншим від критичного значення 0,715 для вірогідності 0,02). Такий рівень значущості свідчить про суттєву вірогідність повторення даної кореляції в аналогічних дослідженнях.

Наведемо приклад обчислення коефіцієнта кореляції Пірсона. Нехай, нам потрібно визначити характер взаємозв'язку між виконанням одними і тими ж особами двох тестів. За першим тестом дані позначимо x , за другим – y .

Для спрощення обчислення наведемо наступні тотожності.

$$\begin{aligned}\sum (x - \bar{x}) &= \sum x^2 - \frac{\Sigma x^2}{n} \\ \sum (y - \bar{y}) &= \sum y^2 - \frac{\Sigma y^2}{n} \\ \sum (x - \bar{x}) \sum (y - \bar{y}) &= \sum\end{aligned}$$

При цьому в нас є наступні результати обстежуваних (в тестових балах):

Таблиця 9

Обстежувані	x	y	x^2	y^2	xy
Перший	1	2	1	4	2
Другий	2	4	4	16	8
Третій	3	5	9	25	15
Четвертий	3	3	9	9	9
П'ятий	4	6	16	36	24
Шостий	4	6	16	36	24
Сьомий	5	8	25	64	40
Восьмий	6	9	36	81	54
Дев'ятий	7	9	49	81	63
Десятий	9	10	81	100	90
Одинадцятий	9	11	81	121	99
Дванадцятий	10	12	100	144	120
	63	85	427	717	548

$$\sum x^2=3969; \sum y^2=7225$$

$$\sum (x-\bar{x}) = 427 \cdot \frac{3969}{12} = 96,25$$

$$\sum (y-\bar{y}) = 717 \cdot \frac{7225}{12} = 114,92$$

$$\sum (x - \bar{x}) \sum (y - \bar{y}) = 548 - \frac{63 * 85}{12} = 101,75;$$

$$r = \frac{101,75}{\sqrt{96,25 * 114,92}} = \frac{101,75}{105,17} = 0,97$$

Відзначимо, що число ступенів свободи в нашому прикладі 10. В таблиці критичних значень коефіцієнтів Пірсона знаходимо, що при даному ступені свободи на рівні значущості 0,999 буде вважатися достовірним будь-який показник кореляції вище 0,823. Це дає право вважати отриманий коефіцієнт свідченням кореляції рядів x та y.

Застосування лінійного коефіцієнт кореляції стає неправомірним в тих випадках, коли обчислення проводяться в межах не інтервальної, а порядкової шкали вимірювання.

Вірогідність різниці середніх величин

У психологічних і педагогічних дослідженнях буває необхідність математично доводити значимість різниці середніх величин, що характеризують досліджуване явище в різних групах. Вірогідність різниці середніх арифметичних (x_1-x_2) обчислюється різними способами, зокрема за критерієм Стюдента (величина t). Для обчислення значимості різниці середніх арифметичних досліджень ми будемо користуватися поданим нижче способом.

Наприклад, у контрольній групі навчали учнів за методикою Б, а в експериментальній – за методикою А. До навчання учні контрольних історія експериментальних класів мали приблизно однакову підготовку. Після навчання з'ясувалося, що є певні розходження в середніх показниках (x, σ), які характеризують правильність виконання учнями цих груп одних історія тих самих контрольних завдань (див. таб. 9).

Таблиця 9

Група	Кількість учнів	Середня кільк. прав. викон. завдань (x)	σ	σ^2
Експериментальна	109	24	1,8	3,24
Контрольна	126	20	1,6	2.56

Розходження можуть бути або випадковими, або ж зумовлені тим, що методика навчання А, порівняно з методикою Б, виявилась більш ефективною. Щоб довести значимість розходження, треба визначити дисперсію різниці величин за формулою:

$$\overline{(x_1 - x_2)} = \frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}$$

Де індекси 1 і 2 зазначають дві різні вибірки. Потім необхідно визначити середнє стандартне відхилення за формулою:

$$u = \sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n_1} + \frac{\sigma_2^2}{n_2}}$$

Математично доведено, що коли розходження між середніми перевищує стандартну помилку у три історія більше рази, то таке розходження буде розглядатись як статистично значиме, оскільки воно вказує на суттєві розходження між середніми величинами як показниками досліджень.

У наведеному вище прикладі (таб. 5) дисперсія становитиме:

$$\text{Дисп. } (X_1 + X_2) = \frac{2,26}{126} + \frac{3,24}{109} = 0,020317 + 0,029724 = 0,050042$$

Стандартне відхилення становитиме: $\sqrt{0,050042} = 0,2237$.

Розходження між x_1 і x_2 дорівнює 4 (тобто 24-20) і воно у 1,79 рази перевищує стандартну помилку ($4: 0,2237 = 17,9$). Отже, розходження між середніми арифметичними в наведеному прикладі достатнє історія дає підставу думати про більшу ефективність методики А порівняно з Б.

ПРОЕКТИВНИЙ МЕТОД

Сутність проективного методу полягає у створенні експериментальної ситуації, за якої допускається безліч можливих інтерпретацій під час її сприймання. За кожною такою інтерпретацією передбачається унікальна система особистісних характеристик, у тому числі й особливостей когнітивного стилю суб'єкта. Цей метод забезпечується сукупністю проективних методик або проективних тестів. Основна ознака проективних методик – використання неоднозначних, нечітко визначених стимулів, які обстежуваний має інтерпретувати, розвивати, доповнювати, конструювати тощо.

Вперше процес проекції ситуації зі стимулами, що допускають різноманітні інтерпретації, розглянув Г. Мюррей. Він визначив проекцію як природну тенденцію людини діяти під впливом своїх потреб, інтересів, внутрішньо-емоційного стану, власне всього психічного змісту.

У практичній діяльності психолога проективні методики дають змогу вирішувати переважно такі завдання:

- налагодження контакту з обстежуваним, особливо з дитиною, тим більше, якщо вона не говорить;
- отримання загальної орієнтовної картини особистісних та індивідуально-психологічних особливостей;

- отримання первинної інформації про прояви особистості, які недостатньо або зовсім не контролюються свідомістю.

Численні дослідження дитячих малюнків свідчать, що у розвитку малювання є чіткі вікові стадії, що змінюють одна одну в певній послідовності. При порушеннях розумового розвитку спостерігається запізнення у процесі переходу дитини з однієї стадії на іншу, тобто "зупинка" на ранніх стадіях малюнка. Ця закономірність дає змогу певною мірою оцінити навіть розумовий розвиток за допомогою малюнкових тестів.

Застосування таких тестів з метою виявлення особливостей особистості дитини засновано також на принципі проекції" тобто на виявленні переживань, уявлень, бажань дитини тощо. Малюнок – це повідомлення, зашифроване в образах. Завдання психолога полягає в тому, щоб грамотно розшифрувати його, зрозуміти, що говорить піддослідний через малюнок.

Для діагностичного використання малюнків дуже важливо, аби вони відображали, насамперед, не свідомі установки людини, а її несвідомі імпульси та переживання. Саме тому вважають, що малюнкові тести важко "підробити", уявляючи себе у них не таким, який ти є насправді.

Незважаючи на те, що не всі спеціалісти малюнкові методики сприймають як справжні наукові тести, а інші, хоча і визнають їх психологічними тестами, надають їм другорядного значення, психологи-практики мало переймаються їх недостатньою "науковістю". Для них більш значущою є та безперечна користь, яку малюнкові тести дають у роботі з клієнтами. Однак, слід враховувати специфіку використання такого виду досліджень у роботі з різними категоріями дітей, також повні обмеження в їх застосуванні й пам'ятати, що ці тести дають підстави для обґрунтованих передбачень, а не для безапеляційних суджень.

Перевага малюнкових методик, як і всіх проективних, полягає в їх високій інформативності, при цьому вони досить прості для виконання, займають небагато часу й не потребують спеціальних матеріалів, окрім олівця й аркуша паперу. Додатковою перевагою такого методу досліджень є їх природність, наближеність до звичних видів людської діяльності. На відміну від інших тестів, малюнкові методики можуть використовуватися багаторазово і часто, не втрачаючи при цьому діагностичного значення. Такі тести застосовують у роботі з клієнтами різного віку: від дошкільника до дорослого включно. Це дає змогу використовувати їх для контролю динаміки стану і спостереження за психологічним розвитком протягом тривалого часу. Але слід зазначити: психологічна дослідницька практика свідчить, що дитячі малюнки - найправдивіші та найдостовірніші, оскільки дитина ще не вміє враховувати у власних малюнках соціальні установки, моральні суспільні норми тощо.

Добре відомі й поширені на практиці методики, за допомогою яких можна отримати характеристику як загальних інтелектуальних, особистісних й емоційних особливостей дитини-логопата, так і її ставлення до різних життєвих сфер (сімейної, соціальної, міжособистісної, сексуальної тощо). Це тести "Малюнок людини", "Неіснуюча тварина" та розроблені О.Л. Венгер оригінальні модифікації: "Зла тварина", "Щаслива тварина", "Нещаслива тварина", "Малюнок

Лабораторні роботи

сім'ї" (три варіанти), "Дерево", "Вільний малюнок", "Автопортрет", "Конструктивний малюнок людини з геометричних фігур".

Вважаємо за потрібне зазначити, до яких психологічних особливостей названі вище методики є найчутливішими:

- рівень загального розумового розвитку;
- перевага раціонального або емоційного підходу до дійсності;
- рівень психомоторного тону, підвищена або понижена рухова активність, астения;
- недостатність самоконтролю і планування дій, імпульсивність;
- підвищена емоційна лабільність або, навпаки, ригідність;
- тривожність (як особистісна властивість) і тривога (як стан на момент обстеження);
- наявність страхів;
- депресивні тенденції;
- особливості реакції на стрес;
- агресивність (із можливістю диференціювати такі її форми, як фізична і вербальна, захисна, невротична агресія);
- екстравертність або, навпаки, інтровертність;
- демонстративність;
- незадоволеність потреби у спілкуванні;
- аутизація, запобігання спілкування;
- ступінь соціалізованості й конформності;
- антисоціальні тенденції;
- ставлення до сексуальної сфери;
- ставлення до сімейної сфери загалом і до окремих членів сім'ї зокрема.

Слід зауважити, що відмінна особливість стимульного матеріалу проєктивних методик полягає в його неоднозначності, невизначеності, малоструктурованості, що є необхідними умовами принципу проєкції. У процесі взаємодії зі стимульним матеріалом відбувається його структурування, під час якого обстежуваний відображає проєкцію свого внутрішнього світу: потреби, конфлікти, тривогу, страхи тощо. Тестування за допомогою проєктивних методик – замасковане тестування, адже респондент не здогадується, що саме у його відповіді є предмет інтерпретації експериментатора. Проєктивні методики менше піддаються фальсифікаціям, ніж опитувальники, побудовані на даних про індивіда.

ПСИХОДІАГНОСТИКА РИС ОСОБИСТОСТІ

Психодіагностика особистості здійснюється, як правило, за допомогою особистісних опитувальників. Особистісні опитувальники – це класичний зразок суб'єктивного діагностичного підходу. Це широка група психодіагностичних методик, завдання яких представлені у вигляді запитань чи тверджень.

Прототипом сучасних особистісних опитувальників вважається розроблений Р.Вудвортсом (1917 р.) „Бланк даних про особистість”. За минулі десятиліття

опитувальники одержали найширше поширення в діагностичних дослідженнях в усьому світі.

Особистісні опитувальники представляють собою перелік запитань чи тверджень, на які обстежуваний повинен відповісти у відповідності з тим, наскільки дане твердження вірне по відношенню до нього. Кількість запитань значно варіює. В окремих опитувальниках 20 завдань, в інших – декілька сотень (наприклад, ММРІ складається з 550 тверджень).

Опитувальники можна поділити згідно **діагностичної спрямованості**:

- Опитувальники рис особистості (Кеттел).
- Опитувальники типологічні (Айзенк).
- Опитувальники мотивів (Едвардс).
- Опитувальники інтересів.
- Опитувальники цінностей.
- Опитувальники установок.
- Факторні опитувальники (Кеттел).
- Емпіричні опитувальники, створені за критеріальним принципом (ММРІ).

На початку ХХ ст., з подачі **Россолімо**, людина як об'єкт дослідження постає у вигляді набору параметрів, які цей дослідник назвав *профілем особистості*. Це було зроблено в його роботі «Психічні профілі» (1910) з метою прогнозування поведінки людини в звичайних ситуаціях. При цьому кожен показник з профілю називався *рисом*.

За походженням та сферою застосування виділяють три класи рис:

1. Конституціональні риси (обумовлені властивостями організму, що задають обмеження для максимально широкого класу ситуацій).
2. Індивідуальні риси (обумовлені досвідом життєдіяльності в певних, відносно широких, соціально-нормативних ситуаціях).
3. Особистісні риси (обумовлені внутрішньою роботою особистості над аналізом та прогнозуванням власної поведінки).

При проведенні діагностичного вивчення особистості слід пам'ятати, що всі дані, котрі отримані за допомогою особистісних опитувальників, мають *імовірно-орієнтуюче* значення, вони не є готовою істиною про суб'єкта, а основою для подальшого вивчення особистості.

Риси особистості. Під рисами особистості варто розуміти стійкі особливості людини, що виявляються протягом тривалого часу і мало змінюються в різних життєвих ситуаціях.

Основні підходи до психодіагностики темпераменту особистості.

У вивченні темпераменту виявилися два підходи до його дослідження:

- структурний,
- типологічний.

Структурний підхід. Його представники описують темперамент через набір ознак, рис особистості.

Наприклад, для сангвінічного темпераменту позитивними рисами є висока рухливість, легка соціальна пристосованість (соціабельність), для меланхолічного темпераменту властива висока чутливість. Іншими рисами особистості володіють

представники холеричного і флегматичного темпераментів. Отже, кожний з 4-х типів темпераменту (у класичному його варіанті) має визначені ознаки, що у структурованому вигляді описані Айзенком.

Структурний підхід до вивчення темпераменту найбільше яскраво виявляється в експериментальних дослідженнях прихильників теорії рис (Олпорт, Кеттел, Айзенк).

В експериментальній психології найбільш досліджені такі риси особистості як: екстраверсія – інтроверсія; конформізм – домінантність; тривожність, імпульсивність та ін.

Ці риси особистості певною мірою властиві кожній людині. Кількісна їх виразність різна в різних темпераментах.

Таким чином, відповідно до теорії рис поведінка людей детермінована в основному не життєвими ситуаціями, а особистісними характеристиками індивідів. Люди розрізняються між собою за мірою виразності визначених особистісних рис, що значно впливають на їхню поведінку.

Один з творців теорії рис **Г.Олпорт**, зробив спробу розкласти складну складову особистості на вимірювані дослідним шляхом елементи. Ним розроблені й опубліковані ще в 1931 році *тести виміру ціннісних орієнтацій людей*. Представлені як основні альтернативні напрямки ціннісних орієнтацій, ці цінності властиві в різній мірі всім людям, і є на думку Олпорта, стрижневими в людському житті. У різних людей спостерігаються різні комбінації ціннісних орієнтацій як рис особистості. Кількісна виразність виділених Олпортом цих рис може бути зображена графічно у вигляді профілю ціннісній орієнтації обстежуваного.

Істотно інший напрямок у психології рис особистості відкрився завдяки статистичному методу, відомому як факторний аналіз (комплекс аналітичних методів, що дозволяють виявити сховані ознаки і перетворити їх у більш просту і змістовну форму). Видатними представниками даного кількісного методу є Кеттел, Айзенк і їхні прихильники.

Так, у своїх дослідженнях Айзенк, застосувавши метод факторного аналізу, вивів усього лише **три незалежних один від одного фактори, що мають психофізіологічну основу, і є достатніми для повного опису особистості:**

- **екстравертованість** (екстраверсія-інтроверсія). Екстраверсія припускає товариськість, напористість, активність, оптимістичність. Інтроверсія – є не протилежність екстраверсії, а відсутність екстраверсії.

- **нейротизм** (емоційна стійкість – емоційна нестійкість). Відображає здатність індивіда пристосовуватися до життя, протистояти життєвим стресовим ситуаціям.

- **психотизм** – відображає особливі психічні якості індивіда.

Типологічний підхід. Представники типологічного підходу вважають, що існує низка типів темпераменту, хоча також розходяться в думці про їхнє число.

У чистому виді типи темпераменту не існують. Між чотирма типами темпераменту розташовуються до 16 проміжних форм, як варіації основних типів.

Крім того, варто враховувати, що прихильники типологічного підходу виділені ними типи темпераменту наділяють тими ж характерологічними ознаками і властивостями вищої нервової діяльності, якими користуються прихильники структурного підходу (екстраверсія-інтроверсія; активність-пасивність; емоційна стійкість-нестійкість).

Типологія темпераменту за Ернстом Кречмером. Відходячи від традиційного розуміння темпераменту (за Гіппократом-Галеном) Е.Кречмер пов'язує темперамент з будовою тіла. Він виділив і описав три типи будови тіла, що найбільш часто зустрічаються. І хоча досить глибокого обґрунтування цієї класифікації їм не запропоновано, нею користуються багато психологів і психіатрів.

Класифікація типів особистості за Кречмером.

1. Астенічний тип – це людина тендітної статури з плоскою грудною клітиною, вузькими плічми, довгими і худими кінцівками, витягнутим обличчям; зі слабкою мускулатурою.

2. Атлетичний тип – розвинутий скелет, мускулатура. Чоловіки цього типу мають середній чи високий ріст, широкі плечі, ставну грудну клітку, пружній живіт.

3. Пікнічний тип – сильно розвинуті внутрішні порожнини тіла (груді, живіт), схильність до ожиріння, при слабкорозвинених м'язах плечового пояса і кінцівок.

Кречмером були виділені 6 груп темпераментів.

Циклотиміки:

- Гіпоманіки – палки, рухливі, веселі.
- Синтонні – практичні реалісти, обдаровані гумористи.
- Важковровні – повільні, схильні до депресії.

Шизотиміки:

- Гіперастеніки – дратливі, нервозні, ніжні.
- Шизотимні – холоднокровно-енергійні, послідовні, спокійно-аристократичні.
- Астеніки – холодні, нервозні, афективно-слабкі, тупі ледарі.
- Атлетики.

Однак у чистому вигляді описані типи конституції людини зустрічаються досить рідко. Найчастіше бувають змішані типи: пікнічно-астенічний, пікнічно-атлетичний, астено-атлетичний.

Е.Кречмер у своїх дослідженнях виявив, що тип будови тіла корелює зі схильністю до цілком визначених психічних захворювань. Так, маніакально-депресивним складом характеру найчастіше відрізняються люди з у край вираженими рисами пікніка; до шизофренічних захворювань більш схильні атлетики й астеніки. Атлетиків він називав циклотиміками, астеніків – шизотиміками.

Кречмер відзначає, що циклотиміки за своїми життєвими установами „тут і зараз” і своєю поведінкою в суспільстві схильні цілком віддаватися навколишньому світу і дійсному моменту. Вони є людьми відкритими. З них

виходять такі типи, як діяльні практики і чуттєві шукачі насолод, реалісти і добродушні гумористи.

Життєва установка шизотиміків складається в самозадоволенні, створенні свого внутрішнього життя, ізольованої індивідуальної області, внутрішнього світу, далекого від дійсності.

Типологія особистості К.Юнга.

Виходячи зі свого психоаналітичного вчення про душу, К.Юнг створив типологію особистості, у якій виділив 2 основних типи - екстраверти, та інтроверти.

Інтроверти будують свою поведінку, виходячи з власних ідей, норм і переконань. Їм властива підвищена тривожність, висока чутливість, підвищена чуйність до небезпеки.

Екстраверти прекрасно орієнтуються в зовнішньому світі, у своїй діяльності виходять з його норм і правил поведінки. Їм властива товариськість, ініціативність, гнучкість поведінки, уміння пристосовуватися до вимог суспільства. Предмети і явища зовнішнього світу цікавлять їх більше, ніж власний внутрішній світ.

Ці психологічні типи, на думку Юнга, співіснують у кожній людині. Перевага однієї зі сторін визначає конкретний психологічний тип особистості.

МЕТОД ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ

Метод експертного оцінювання є одним з різновидів опитування. Відрізняє його від масового опитування те, що респондентами є найкомпетентніші у досліджуваній сфері особи, тобто експерти. Це обумовлює техніку збирання, аналізу та використання інформації.

Особливо зацікавилися дослідницьким потенціалом експертного оцінювання після успішної реалізації Дельфійського проекту, який перевершив за багатьма параметрами (короткочасність, незначна трудомісткість, собівартість процедур) традиційні методики добування інформації. Забезпечили успіх оптимальний підбір експертів, своєчасне і всебічне інформування, ефективність організації всіх етапів оцінювальної діяльності.

У психологічному дослідженні експертне оцінювання можна вважати самостійним методом пізнання і компонентом спостереження, опитування, експерименту, аналізу продуктів діяльності. Експертне (лат. *expertus* - досвідчений) оцінювання (експертиза) - метод отримання узагальненої інформації шляхом оцінювання ситуації, події чи явища групою незалежних експертів. Таку узагальнену інформацію отримують за допомогою експертного опитування, у якому беруть участь фахівці в галузі, яка цікавить дослідника.

При масових опитуваннях чим більшою є вибіркова сукупність, тим краще, оскільки підвищується їх репрезентативність, а в експертному опитуванні збільшення кількості експертів не поліпшує якості інформації. Оптимальна їх кількість – 25-30, а іноді й 10 осіб.

Експертне опитування можна застосовувати при вивченні всіх галузей діяльності, та особливо воно ефективне при діагностуванні, прогнозуванні, оцінюванні станів соціальних об'єктів, прийнятті рішень. Отже, основною проблемою при застосуванні методу експертних оцінок є добір експертів, оскільки від них залежить цінність отриманих результатів. Завданням експерта - компетентного фахівця, що має досвід у конкретній галузі, - є формулювання власної думки про досліджуваний об'єкт або явище за певною шкалою відповідно до передбачених правил.

Найпростішим методом добору експертів є *метод "грудки снігу"*. При використанні його головне - знайти одного фахівця у досліджуваній царині і з'ясувати, хто ще знається на цій проблемі. Успішним результатом є інформація про кількох фахівців, які внесуть свої пропозиції. Ця процедура триватиме доти, доки прізвища не почнуть повторюватися. Після цього підраховують, скільки разів згадано те чи те прізвище. Осіб, яких згадували найчастіше, включають до складу експертів.

Можна здійснювати добір експертів *документальним методом*, тобто на підставі певних якостей людей, зафіксованих у документах. Це можуть бути публікації з конкретної тематики або посилання на праці певного автора, участь у роботі різних рад, науковий ступінь та звання, стаж роботи за фахом та інші значущі для конкретного дослідження критерії.

При використанні *методу атестації* добір експертів здійснюється голосуванням у спеціально створеній для цього комісії.

Експериментальний метод добору експертів реалізується на підставі тестування або за результатами попередньої роботи експертів.

Для добору експертів можливе використання і методу самооцінки, суть якого полягає у застосуванні спеціальної анкети, відповідаючи на запитання якої, кандидат в експерти демонструє рівень знань та аналітичні здібності.

Експертне опитування поділяють за рівнем стандартизації процедур і технікою роботи. За рівнем стандартизації процедур можливе використання вільного та формалізованого інтерв'ю або анкети з відкритими запитаннями. Залежно від техніки роботи вдаються до:

а) бальних оцінок, коли експерт оцінює ті чи ті чинники у балах або розподіляє їх згідно із заданими критеріями, а бали присвоюють при обробленні даних;

б) рангування, за якого експерт повинен упорядкувати запропоновані об'єкти, надаючи кожному відповідний ранг;

в) парного порівняння, коли із складених дослідником пар суджень експерт у кожній з них вказує ті судження, що переважають за заданим критерієм;

г) послідовного порівняння, що полягає у визначенні експертом важливості кожного чинника порівняно з іншими.

Різновиди експертного оцінювання застосовують на будь-якому етапі дослідження: при визначенні його цілей і задач, побудові і перевірці гіпотез, виявленні проблемних ситуацій, у процесі інтерпретації понятійного апарату,

вироблення рекомендацій для обґрунтування адекватності використовуваного інструментарію.

Особливостями експертного оцінювання є циклічність процедури, відсутність прямого контакту експертів, анонімність учасників, оперування кількісними оцінками і їх аргументацією.

Отже, експертне оцінювання розглядається як процедура отримання оцінки проблеми на основі групової думки експертів. Цей метод є корисним з точки зору нівелювання помилок окремих дослідників (експертів) і вироблення єдино-правильної позиції чи прийняття кваліфікованого рішення.

МЕТОД КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ

Із 20-х років ХХ ст. у соціології і психології, крім інтуїтивно-якісного підходу, при вивченні документів (офіційної та особистої документації, у т. ч. листів, автобіографій, щоденників, фотографій, матеріалів масової комунікації, літератури і мистецтва) почали застосовувати кількісні методи.

Традиційним методом можна проаналізувати обмежену кількість документальних джерел, бо він досить суб'єктивний. Інтенсивний розвиток засобів масової інформації, обсягів друкованої продукції потребував стандартизації методик аналізу документів.

Перші спроби статистичного вимірювання змісту матеріалів засобів масової інформації були реалізовані у США наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. У перших працях (Дж. Спід, 1893; Д. Вілкокс, 1900) газетні матеріали класифікували за темами (новини, політика, література, релігія, реклама, чутки тощо), потім визначали обсяги шпальт, відведених для цих тем різними виданнями за певний період, що давало підстави для висновків про їх спрямованість тощо.

Одночасно розвивалися загальні теоретичні положення контент-аналізу. У 1926 р. Д. Віллі запропонував використовувати класифікацію газетних матеріалів за різними ознаками (категоріями), сформулював і критерії їх виокремлення: застосування до всіх газетних повідомлень; змога порівнювати випуски різних газет за той самий день, тих самих газет за різний час і різних газет у різний час; забезпечення максимальної точності і зведення суб'єктивізму до мінімуму.

Американські вчені (М. Віллі, Г.-Д. Лассвел) запровадили квантифікацію (лат. *quantum* - скільки і *ficatio* - робимо) – кількісне вираження якісних ознак у числових величинах при дослідженні матеріалів масової комунікації. На цій основі у 40-ві - 50-ті роки ХХ ст. в США сформувався міждисциплінарний метод вивчення документів - контент-аналіз, який надалі поширився і в європейських країнах.

Контент-аналіз (англ. *contents* - зміст і грец. *analysis* - розкладання) - виявлення і дослідження характеристик інформації, які містять тексти і мовні повідомлення.

Сутністю контент-аналізу є систематичне фіксування одиниць досліджуваного змісту та їх квантифікація з різною метою у межах певної

концептуальної схеми або теорії, зокрема для дослідження міжособистісних і міжгрупових відмінностей їх специфіки, динаміки в часі.

У СРСР у 20-ті роки ХХ ст. кількісні методи при вивченні документів використовували психологи. Наприкінці 60-х років ХХ ст. цей метод поширився на соціологічні та соціально-психологічні дослідження.

Метод контент-аналізу заснований на принципі повторюваності значеннєвих і формальних елементів у документах (понять, суджень, тем, образів тощо). Застосовують його за достатньої кількості матеріалу для аналізу (документів, автобіографій, листів, фотографій, щоденника великого обсягу), оскільки елементи змісту (одиниці аналізу) повинні забезпечувати статистичну вірогідність.

Цей метод передбачає виділення системи опорних понять (категорій аналізу); пошук індикаторів слів, словосполучень, суджень тощо (одиниць аналізу); статистичне оброблення даних.

Якісно-кількісний аналіз документів має значні можливості для психодіагностування особистості, малих і великих груп. Як емпіричні об'єкти вивчення використовують особисті документи (листи, фотографії, щоденники, автобіографії тощо), матеріали групової, колективної і масової комунікацій (запис розмов, дискусій, нарад, статути, накази, оголошення, газети, радіопередачі, реклама), продукти діяльності людей, у т. ч. літературу і мистецтво. Контент-аналіз може бути допоміжним методом при обробленні даних, отриманих за допомогою проєктивних методик (ТАТ, тест Роршаха), нестандартизованого інтерв'ю, відкритих питань анкет тощо.

Не всі види документів можна піддавати контент-аналізу через труднощі з формалізацією їх змісту. Об'єкти аналізу повинні відповідати вимогам статистичної значущості і формалізації.

Квантифікація у контент-аналізі еволюціонувала до складніших статистичних засобів. У 1942 р. А. Болдуїн запропонував підрахунок слів у тексті. Наприкінці 50-х років ХХ ст. Ч. Осгуд зі співробітниками збагатив контент-аналіз методикою "зв'язаності символів", у якій було розвинуто принцип, що допомагає виявляти представлені у спеціальних матрицях не випадкові, пов'язані між собою елементи змісту. Ця методика започаткувала введення у контент-аналіз кореляційної техніки, а потім - факторного аналізу. У 60-ті роки ХХ ст. контент-аналіз було комп'ютеризовано. У Массачусетському технологічному інституті почали використовувати "універсальний аналізатор" - комплекс програм аналізу текстових матеріалів для ЕОМ, за допомогою якого підраховують частоту категорій тексту, одержуючи на цій основі різні індекси. Використання ЕОМ у контент-аналізі забезпечує надійність інформації і швидкість аналізу.

Контент-аналіз трансформує якісно представлену інформацію на мову чисел. Для цього необхідно мати об'ємний і змістовний текст та відповідний рівень дослідницької підготовки.

Обмеження контент-аналізу зумовлені тим, що характер інформації визначається задумами її автора і специфікою форм пред'явлення. Тому дослідник може вважати вимисел реальністю або йому бракуватиме істотних даних

унаслідок недостатньої вираженості їх у матеріалі, взятому за об'єкт дослідження. Через неспроможність дослідника адекватно виділити категорії аналізу або врахувати всі варіанти їх словесного вираження можливе перекручування інформації.

У сучасній психологічній практиці контент-аналіз застосовують як основний метод досліджень; складову дослідницьких методів; допоміжну процедуру оброблення даних, отриманих іншими емпіричними способами. У кожному разі здійснюють попередню перевірку вірогідності аналізованого тексту чи усного повідомлення, встановлюють надійність, змістову і критеріальну валідність аналітичної процедури.

Контент-аналіз є поетапним процесом, що передбачає три етапи.

I. Етап підготовки (розробка програми аналізу матеріалу). Він включає постановку мети дослідження, попередню перевірку адекватності обраного методу особливостям майбутньої роботи, складання класифікатора (опорної схеми для контент-аналізу), підготовку інструкцій для осіб, що беруть участь у реалізації методу, пілотажне дослідження, коригування програми.

Класифікатор – це особливий перелік категорій аналізу, відповідних їм індикаторів, одиниць відліку. Це основа алгоритму наступних дій, від його якості залежить ефективність роботи.

Категорії аналізу – це ключові елементи дослідницької концепції, смислові одиниці, вираженість яких підлягає реєстрації відповідно до поставленої мети. В якості категорій аналізу дослідник заздалегідь висуває певні проблеми або ідеї, теми. Наприклад, вивчаючи характер людини на підставі інтерв'ю чи анкетування, можна виокремити такі категорії: ставлення до себе, інших людей, діяльності, речей (предметів), природи. Досліджуючи тривожність як властивість особистості, розрізняють її складові: занепокоєння з приводу здоров'я, сімейного стану, кар'єри, фінансового стану тощо. Список категорій повинен бути вичерпним, забезпечувати можливість однозначного співвіднесення частин тексту з конкретною категорією.

Одиниці аналізу (індикатори, ознаки вираження смислових одиниць) – це частини тексту, що характеризуються приналежністю до певної категорії. Це можуть бути символи, слова, терміни, словосполучення різної тривалості, ситуації, судження, репліки, інтонації тощо. Це той матеріал, який дає змогу визначити роль у тексті кожної категорії. Слід пам'ятати, що одна і та ж категорія в тексті буває виражена по-різному – від окремих символів чи слів до суджень або абзаців. Категорія може бути представлена у негативній (критичній), нейтральній або позитивній формі. Тому виділення одиниць аналізу є досить непростю справою і потребує від дослідника вдумливості та проникливості.

Одиниці відліку – це кількісні характеристики відношень категорій одна до одної або одиниць аналізу до категорій. На практиці здебільшого використовують два варіанти:

- частоту прояву в тексті категорії або її ознаки;

- пропорцію представленості категорії (або її ознаки), тобто об'єм уваги який автор їй приділяє. Розробка класифікатора завершується складанням інструкцій кодувальнику та підготовкою кодувальної матриці.

Інструкція містить крайньо чіткі вказівки на те, якими є всі виділені категорії, який набір ознак в тексті відповідає кожній з них, якого типу одиниці обчислення при цьому використовуються. Об'єктивність результатів контент-аналізу буде більш повною, якщо дослідник письмово сформулює інструкції, навіть в тому випадку, коли він сам є кодувальником.

Кодувальна матриця – це таблиця для реєстрації первинних результатів дослідження. Здебільшого по вертикалі в ній подаються одиниці категорії аналізу, а по горизонталі – перелік джерел інформації (окремі документи, повідомлення, особи обстежуваних). Тоді середина таблиці заповнюється цифрами, які свідчать про частоту присутності даної категорії в тому чи іншому матеріалі.

Пілотажне дослідження, яке завершує підготовчий етап контент-аналізу, сприяє виявленню недостаючи категорій, неточності інструкцій, пропущених одиниць аналізу.

II. Етап виконання передбачає сукупність процедур для виявлення індикаторів категорій та реєстрації характеристик їх присутності в тексті.

Кодувальники можуть допускати тут наступні помилки:

- невірне співвіднесення одиниць аналізу з категоріями;
- пропуск тих чи інших одиниць аналізу;
- фіксація того, чого насправді немає.

Все це порушує стійкість результатів контент-аналізу. Причини низьких показників стійкості слід шукати в якості інструкцій, недосконалої роботи кодувальників, у відсутності уваги, терпіння, старанності.

III. Етап обробки даних. Зміст даного етапу визначається метою дослідження. В залежності від цього, при обробці результатів (однієї чи кількох кодувальних матриць) може бути використано частотний або процентний розподіл, коефіцієнти кореляції, порівняльні таблиці.

У випадках, коли проводиться аналіз великої кількості даних, використовують спеціальні математично-статистичні методи, розроблені для потреб контент-аналізу.

В якості прикладу, розглянемо метод Чарльза Осгуда, спрямований на виявлення випадкових та не випадкових залежностей елементів змісту. Суть його полягає в настирному. Спочатку розраховується величина передбачуваної вірогідності сумісності зустрічі двох одиниць аналізу, а потім цей показник порівнюється з виявленою при контент-аналізі величиною реальної зустрічі цих одиниць.

Наприклад, одиниця X зустрічається у 20% проаналізованих текстів ($P_x=0,2$), а одиниця Y – у 30% ($P_y=0,3$). Тоді можна сподіватися, що спільно ці одиниці проявляються з вірогідністю 0,06 (відповідно до формули $P_{xy}=P_xP_y$). Насправді ж виявляється, що спільно вони були зареєстровані лише у 2% випадках ($\Phi_{xy}=0,02$). Виходить, що фактична залежність даних одиниць випадкова.

Одного разу Ч.Осгуд проаналізував монологи популярного американського радіокоментатора і виявив несподівані асоціативні зв'язки таких понять як «молодь» і «хворобливі прояви».

Існує інший варіант – приклад розрахунку коефіцієнта Яніса, за допомогою якого можна встановити співвідношення позитивних та негативних оцінок відносно конкретних категорій.

Даний коефіцієнт обчислюється за формулою

$$C = \frac{fn - n^2}{rt}, \text{ для випадків, коли } f < n$$

$$C = \frac{f^2 - fn}{rt}, \text{ для випадків, коли } f > n$$

де f – кількість позитивних оцінок,

n – кількість негативних оцінок,

r – об'єм інформації, яка оточує досліджувану категорію,

t – загальний об'єм одиниць тексту, що аналізується.

Останнім часом при розробці даних контент-аналізу чи кореляційного аналізу використовують методи математичної статистики, які допомагають виявити приховані ознаки (фактори), а також уточнити ступінь їх впливу на досліджувані характеристики.

ВІЗУАЛЬНА ПСИХОДІАГНОСТИКА

У момент сприйняття людина, яка спостерігається, є для суб'єкта спостереження сукупністю соціально значущих ознак, завдяки яким в певній культурі традиційно інтерпретуються психологічні властивості і стани. Сприйняття зовнішнього вигляду людини, вираз її емоцій викликає у відповідь емоційні переживання і реакції у людей. Вміння читати виразні рухи передбачає тонке розуміння всіх відтінків і нюансів у виразі обличчя, жести, пози і рухів тіла іншої людини. Розпізнати індивідуально-психологічні особливості особистості можна за мімікою, пантомімікою, фізіологічними реакціями, що супроводжують емоції – судинними, дихальними, секреторними; за особливостями будови тіла, рисами обличчя, рисунками на кистях, пальцях та іншими природно-біологічними ознаками.

Візуальна психодіагностика досліджує всі зовнішні виявлення вигляду і поведінки людини з метою вивчення її особистісного змісту. Візуальна психодіагностика (термін введено українським психологом Г.В. Щокіним у 1989 р.) є суто прикладним знанням, яке особливо потрібне спеціалістам, що працюють з людьми, для діагностики їх особистісних, індивідуально-типових і професійно важливих якостей.

Практична спрямованість і відносна доступність візуальної психодіагностики, необхідність широкого втілення прикладної психології в різні галузі суспільної діяльності передбачає можливість проведення окремих обстежень особами без спеціальної психологічної підготовки: педагогами, лікарями, керівниками різних рівнів, спеціалістами по роботі з персоналом та ін.

Вивчення і систематизація даних про характерні відмінності зовнішнього вигляду людей їх виразних рухів має довгу історію. Ще з давнини, наприклад, певному типу побудови тіла приписувались різні моральні і психологічні особливості. На основі цього вченими було створено досить багато типологій, заснованих на особливостях тіло будови людини.

Фізіогноміка, френологія, хіромантія, астрологія, графологія це галузі знань, які намагалися за зовнішніми ознаками тих або інших частин тіла, виразними рухами та іншими особливостями поведінки людини виявити її психологічну сутність.

Фізіогноміка (від грец. *physis* – природа, *gnomon* – знаючий) розробляла систему відповідності між рисами обличчя людини та властивостями її характеру, здібностями і талантами. Фізіогноміка виникла в стародавні часи. Засновником її вважають Піфагора, нею займався Аристотель. Вже Аристотель і Платон пропонували визначати характер людини, шукаючи в її зовнішності риси подібності з якою-небудь твариною, а потім ототожнюючи її характер, як у східному гороскопі, з характером цієї тварини. Так, за Аристотелем, товстий, як у бика, ніс означав лінь, широкий ніс з великими ніздрями, як у свині, – дурість; ніс, як у лева, – важливість; волосся тонке, як вовна в кіз, овець і зайців, – боязливість, волосся тверде, як у левів і кабанів, – хоробрість.

Найбільш відомою стала фізіогномічна система Каспера Лафатера, який вважав основним шляхом пізнання людини вивчення будови голови, конфігурації черепа, міміки і та ін.

Австрійський лікар Ф.І. Галь створив *френологію* – теорію, в якій намагався систематизувати і розвинути далі знання про зв'язок психічних особливостей людини з зовнішньою формою її черепа. Результати вивчення різних виразних рухів знайшли відображення в працях Ч. Дарвіна ("Про вираження відчуття", 1872), В. Бехтерева ("Об'єктивна психологія", 1910), які стверджували, що психологія повинна вивчати не тільки явища свідомості і несвідомого, а й зовнішні прояви діяльності людини, оскільки вони є вираженням її психіки.

У глибині тисячоліть криються джерела *хіромантії* – вчення про зв'язок будови кисті руки, форми пальців, опуклостей і западин, ліній і борозенок на долоні з внутрішньою сутністю людини, її минулим і майбутнім. Хіромантію знали в стародавньому Китаї та Індії, а також у Греції і Римі задовго до нашої ери. Зараз існує навіть сучасна назва – дерматогліфіка, яка вивчає узор на долоні людини, її дані використовуються в криміналістиці, медицині, генетиці, психології, психогенетиці тощо.

У 1965 році під керівництвом академіка Б.Г. Ананьєва в Ленінградському університеті проводилося комплексне дослідження абітурієнтів. Поряд з вимірами тіла молодих людей, включаючи масу тіла, зріст, розміри голови, рук та ін.,

фіксували малюнок долоні і пальців рук. Природно, в абітурієнтів, як і в будь-якої нормальної людини, коли їм пропонують зробити відбитки пальців, виникало питання: чи не буде це використано на шкоду? Дослідники, звичайно ж, заспокоювали найбільш підозрілих, пояснюючи, що це ніяк не пов'язано з фактом прийому до університету, а має науковий інтерес.

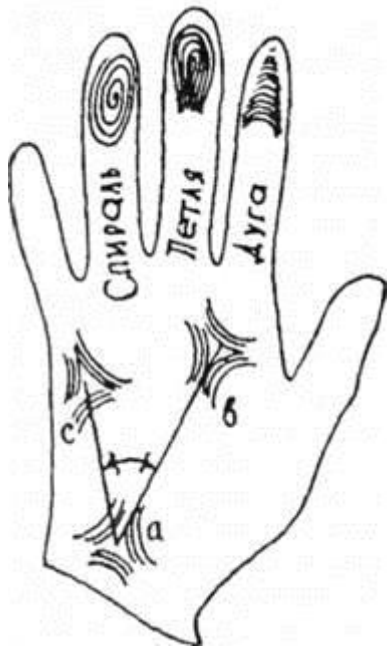
Навіть просте спостереження психологів за абітурієнтами в момент "зняття шкірних показань" виявляло розходження в їхній поведінці. Одні поводитися спокійно, не метушилися, у них не пріли руки, не розширювалися зіниці. Інші виявляли помітне занепокоєння, аж до відмови зняти відбитки пальців. В результаті спостережень за поведінкою абітурієнтів у момент зняття відбитків пальців і одночасної фіксації шкірних візерунків пальців рук дослідники побачили зв'язок між цими, здавалося б, такими далекими особливостями людини. Дійсно, який може бути зв'язок між стресостійкістю і типом шкірного візерунка на пальцях?!

Приблизно через рік (у 1966 р.), коли оброблення даних підійшло до кінця, з'явилася книга Т.І. Гладкової "Шкірні візерунки долоні і ступні мавпи та людини". У ній представлено досить великий статистичний матеріал про характерні риси пальцевих візерунків у народів усіх частин світу. Наприклад, у бушменів переважає пальцевий візерунок, що дуже рідко трапляється в інших народів. У чому ж справа? Щоб відповісти на це питання, розглянемо типові пальцеві візерунки.

Найчастіше трапляється пальцевий візерунок у вигляді "петель". Трохи рідше – "спіралей". Найрідше – візерунок, що називається "дугою" (див. рис.2).

Коли були оброблені дані досліджень, то виявилось, що в осіб із сильною врівноваженою нервовою системою домінують петлі, сильної, але не врівноваженої – спіралі. Дуга спостерігалася тільки у власників слабкої нервової системи.

У відсотковому відношенні це виглядає так: холерик має більше ніж 50 відсотків спіралей (інші – петлі); сангвінік – понад 50 відсотків петель (інші – спіралі); флегматик – усі петлі; меланхолік – хоча б одну дугу, і чим їх більше, тим слабша нервова система, і значить, нижча працездатність людини.

Мал.2. Зразки пальцевого візерунку та трирадіуса

Встановлено також зв'язок кута, утвореного на долоні трьома трирадіусами, з розумовими здібностями людини. Один трирадіус – "а" – знаходиться в основі долоні, а "в" і "с" – в основі вказівного пальця і мізинця (див. малюнок).

Якщо кут, утворений трирадіусом "в" - "а" - "с", знаходиться в межах від 33° до 57° , то можна не переживати за свої розумові здібності. Але якщо кут менший або більший від цього діапазону, значить, інтелект треба розвивати. Чи правда це на сто відсотків, поки сказати важко, адже психогенетика тільки розвивається.

Не менш стародавню історію має *астрологія*, яка розробляла планетарну і зодіакальну типологію людини, а також *графологія*, яка шукала закономірні зв'язки між почерком і характером індивіда.

Дослідження зв'язку між зовнішніми ознаками людини і її психологічними характеристиками в історії розвитку знань здійснювалися двома напрямками: перший напрям ставив за мету на основі зовнішніх ознак виявити психологічну сутність, другий – на основі внутрішніх властивостей (зокрема психологічних) виділити типи особистості, які відрізняються зовнішніми ознаками.

Фізіогноміка, френологія, хіромантія, астрологія, графологія – це галузі знань, які намагалися за зовнішніми ознаками тих або інших частин тіла, виразними рухами та іншими особливостями поведінки людини виявити її психологічну сутність.

На межі XIX і XX ст. під впливом антропологів, які звернули увагу на відмінності у будові тіла, а також психіатрів, що побачили індивідуальні відмінності у схильностях до психічних захворювань, концепція зв'язку між тілобудовою і типологічними особливостями людини отримала подальший розвиток, зокрема у французького лікаря К. Сіро, який залежно від переважання в організмі однієї з основних систем (дихальної, травної, мускульної або мозкової) виділив відповідні їм будови тіла. Ці погляди здійснили суттєвий вплив на

формування сучасних конституційних теорій, які отримали поширення в психології індивідуальних відмінностей.

Вивчення і систематизація даних про характерні відмінності зовнішнього вигляду людей і особистості, їх виразних рухів має тривалу історію. Ще з давнини, наприклад, певному типу будови тіла приписувались різні моральні і психологічні особливості. На основі цього вченими було створено досить багато типологій, заснованих на особливостях тілобудови людини. Найбільш систематизована одна з таких типологій представлена в "Трактаті про людську фізіономію" Ежена Ледо (1815), в якому описано п'ять основних типів тілобудови і дано їх психологічні характеристики. В основі цієї типології лежить твердження, що будова тіла людини відповідає, в основному, п'яти геометричним фігурам: чотирикутнику, колу, овалу, трикутнику, конусу. На думку Е. Ледо, кожен тип включає в себе приховані здібності, інстинкти і емоції, які приводяться в дію або залишаються у бездіяльності залежно від розвитку особистості, її життєвого шляху. Так, невідповідність між типом і темпераментом породжує внутрішні конфлікти, через що з'являються суперечності в почуттях, бажаннях, вчинках, що виявляється у чудернацтвах характеру.

Конституційну типологію особистості запропонував Кречмер на основі виділення чотирьох основних типів конституції будови тіла (статури).

1-й тип статури – астенік – людина тендітної статури, з пласкою грудною кліткою, вузькими плечима, видовженими і худими кінцівками, видовженим обличчям, але сильно розвиненою нервовою системою, головним мозком;

2-й тип статури – пікнік – людина малого або середнього зросту, з вираженою жировою тканиною, опуклою грудною кліткою, великим животом, круглою головою на короткій шії;

3-й тип статури – атлетик – людина з вираженою мускулатурою, пропорційною міцною статурою, широким плечовим поясом;

4-й тип статури – диспластик – людина з неправильною статурою.

До виділених типів будови тіла Кречмер співвідніс певні типи особистості.

Астенік – він замкнений, схильний до міркувань, до абстракції, важко пристосовується до оточення, чутливий, вразливий, "люди, які тонко відчувають", ідеалісти-мрійники, холодні владні натури й егоїсти, сухарі і безвладні, у них відбувається коливання між чутливістю і холодністю, між загостреністю і тупістю почуття ("скривдить іншого і при цьому образиться сам"), наполегливий, послідовний, невибагливий, витривалий. Зворотний бік цих переваг брак доброзичливості, приємного природного людинолюбства, їх можна розподілити на такі групи: 1) чисті ідеалісти і моралісти; 2) деспоти і фанатики; 3) люди холодного розрахунку.

Пікнік – його емоції коливаються між радістю і сумом, він товариський, відвертий, добродушний, реалістичний у поглядах, "веселі базіки", спокійні гумористи, сентиментальний тихоня, безтурботні любителі життя, активні практики. Серед них можна виділити такі типи історичних лідерів: 1) хоробрі борці, народні герої; 2) живі організатори значного масштабу; 3) примирні політики.

Атлетики – вони бувають двох видів: енергійні, різкі, впевнені в собі, агресивні або маловразливі, із стриманими жестами і мімікою, невисокою гнучкістю мислення.

Абсолютно "чистих" типів статури менше, ніж змішаних. Кожен з виділених у наведених класифікаціях типів особистості можна фіксувати і на основі морфологічних ознак. Класифікацію психологічних типів К. Юнга було покладено в основу соціоніки. У візуальному плані, за даними соціоніків, раціональність-ірраціональність краще спостерігається в профілі обличчя.

Раціональні профілі різкіше окреслені, більш кутасті, виділяються окремими деталями або їх сукупністю (лінія носа, носо-губної зморшки, підборіддя, надбрівних дуг та ін.); "ірраціональні" – мають більш м'які і плавні лінії профілю обличчя.

Інтуїтивні типи, як правило, мають високий лоб, слабо окреслене, або невелике трикутне підборіддя; їхнє обличчя нагадує скоріше овал, ніж круг.

Сенсорні типи – круглолиці, підборіддя пружне, а лоб, якщо й високий, то скошений назад.

Мислительний і емоційний типи розрізняються за активністю верхньої і нижньої частин обличчя. Перший маніпулює більше верхньою частиною (наморщує лоб, розкриває і щурить очі), а другий – нижньою (посмішка, зуби, щоки). Мислительні типи більш "кістляві", у емоційних – переважає брюшина і низ грудної клітки, у сенсорних – м'язова маса тіла (кращі культуристи, штангісти, борці, як правило, належать до сенсорного типу). Інтуїтивні типи мають серед усіх інших найдовші ноги, їм також морфологічно більш властиві довгі пальці рук і довга шия.

Не менш важливого значення у візуальному спілкуванні має специфічна знакова система, яка вивчається наукою *кінесикою*. Шведський дослідник К. Бердвістл запропонував виділити одиницю тілорухів людини – кін (грец. кіпета – рух), або кінему (аналогічно фонемі в лінгвістиці). Із кінів утворюються кінеморфи (щось подібне до фраз), які й сприймаються в ситуації спілкування. На основі пропозицій Бердвістла було створено на кшталт "словника" тілорухів, навіть з'явилися роботи про кількість кінів в різних національних культурах. З метою визначення "сітки" основних зон людського обличчя, тіла, рук тощо Бердвістл поділив все тіло людини на 8 зон: обличчя, голова, рука права, рука ліва, нога права, нога ліва, верхня частина тіла, нижня частина тіла.

Смисл побудови словника в тому, щоб одиниці – кини, були прив'язані до певних зон тіла тоді і запишуться в тілорухи. Подібний варіант було запропоновано для запису виразу обличчя, міміки. В літературі визначено більш як 20 000 описів виразу обличчя. Щоб якось їх класифікувати, дослідник П. Екман запропонував методику, яка отримала назву FAST – Facial Affect Scoring Technique. Принцип той самий: обличчя умовно поділяється на три зони горизонтальними лініями (очі і лоб, ніс і ділянка носа, рот і підборіддя). Далі виділяються шість основних емоцій, які найчастіше виражаються за допомогою мімічних засобів: радість, гнів, здивування, огида, страх, сум. Фіксація емоції

Лабораторні роботи

відповідної "зони" дозволяє визначити більш-менш правильно мимічні рухи. Ця методика поширена в медичній (патопсихологічній) практиці.

Знання зовнішніх ознак людини, їхній зв'язок з іншими особливостями особистості дуже необхідно психологу, лікарю, менеджеру, актору взагалі кожному спеціалісту, діяльність якого пов'язана зі спілкуванням з людьми. Розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей особистості шляхом безпосереднього візуального сприйняття, як уже зазначалось, має велике значення в невербальній комунікації. Тому не дивно, що й сучасна наука виявляє неабиякий інтерес до досліджень "мови тіла".

Так, сучасний російський дослідник І. Стернін подає систему найбільш типових поз та жестів, що свідчать про увагу або неувагу вашого співрозмовника (аудиторії).

Про увагу до мовця можна говорити, якщо:

- ✓ погляди слухачів спрямовані до того, хто говорить;
- ✓ положення тіла – корпус нахилений в бік мовця; слухач посунувся на краєчок стільця, щоби бути ближче до нього;
- ✓ нахил голови вбік – ознака зацікавленості.

Про неувагу свідчать наступні сигнали:

- ✓ погляд слухача спрямовано вбік;
- ✓ тіло напружене, посадка пряма, ноги зведені та рівно стоять на підлозі (така поза часто імітує увагу);
- ✓ голова не нахилена, слухач тримає її прямо, хребет випрямлений;
- ✓ слухач робить такі рухи: голова випрямляється, плечі піднімаються, потім опускаються, погляд починає блукати по сторонах – це свідчить про втрату думки, втрату уваги;
- ✓ тіло набуває пози, спрямованої в бік виходу;
- ✓ ноги витягнуті вперед та перехрещені, тіло відкинуте назад, голова опущена вперед (часто означає незгоду);
- ✓ голова підпирається всією долонею;
- ✓ автоматичне постукування кінцівками (пальці рук, ноги) або якимось предметом (ковпачком ручки тощо) по підлозі або поверхні столу; це вираз нетерпіння, причому чим швидший темп постукування, тим нетерпіння більше;
- ✓ малювання на папері сторонніх предметів;
- ✓ застиглість очей, немиготливий погляд (імітація уваги);
- ✓ легке погладжування носа;
- ✓ міцно зчеплені руки;
- ✓ погладжування шиї (у чоловіків);
- ✓ поправлення зачіски, похитування ногою, пошуки чогось у сумочці (у жінок);
- ✓ рука торкається вуха та опускається вниз, або губ та опускається вниз (приховане бажання заперечити, перебити);
- ✓ застібання піджака (у чоловіків).

При інтерпретації того чи іншого жесту варто брати до уваги багато чинників: національно-культурні традиції, вік людини, фізіологічний стан тощо. Але якщо невербальні моменти суперечать тому, що людина говорить, то варто вірити саме їм, а не словам.

Отже, 80 % успіху в спілкуванні забезпечує добре розвинена психологічна спостережливість. Для ефективного спілкування необхідно добре орієнтуватися в ролях, станах, властивостях особистості. Джерелом інформації про це слугує зовнішність партнера по спілкуванню, його мова, поведінка і особливо поведінка невербальна. Створення правильного уявлення про іншу людину потребує тривалих повторних контактів і значних зусиль інтелекту, інтуїції і почуттів.

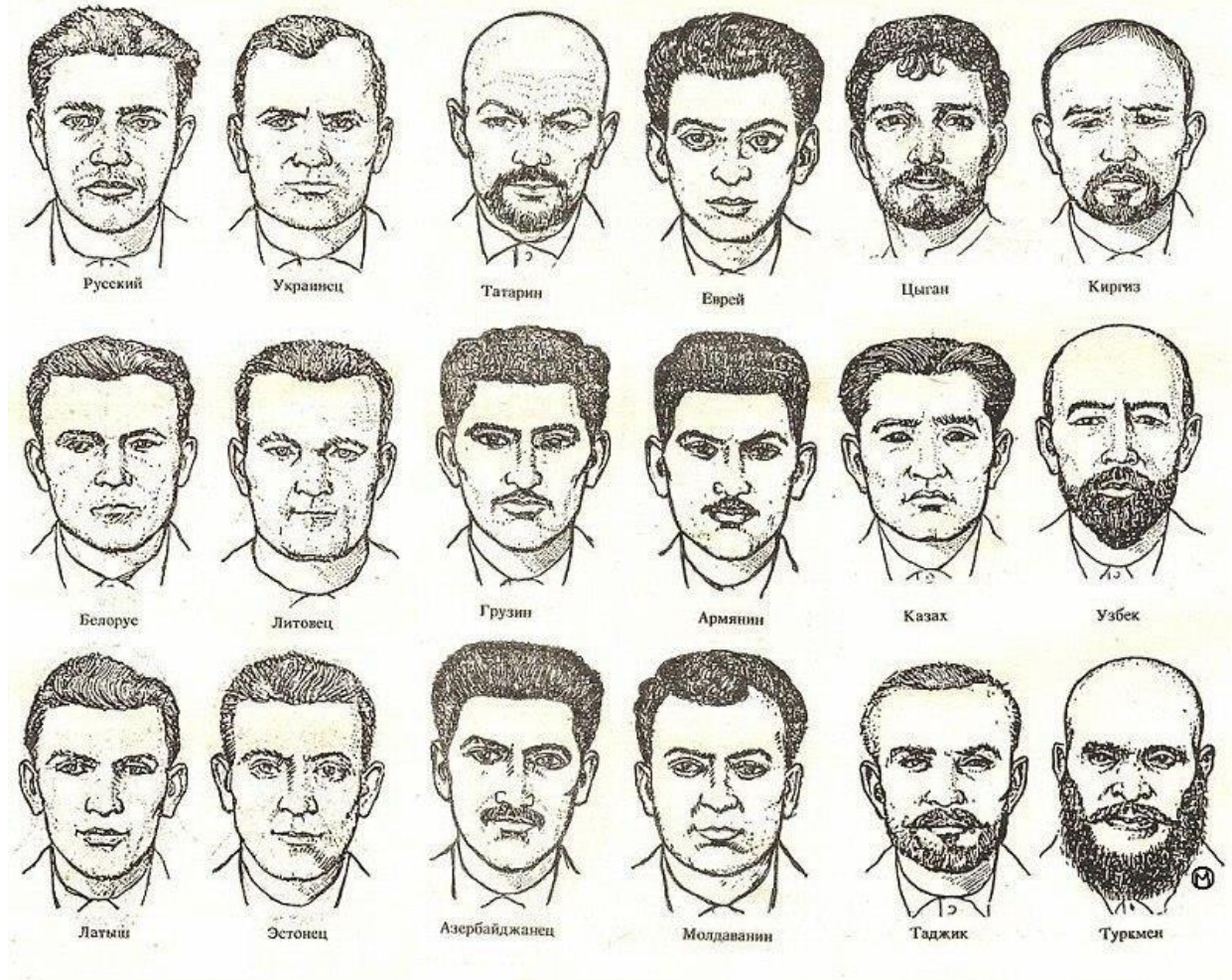

Рис.3. Типажі представників різних національностей

Соціометричний метод дослідження групи

Розроблена Дж. Морено соціометрична техніка застосовується для діагностики міжособистісних та міжгрупових взаємин з метою їх зміни, поліпшення чи вдосконалення. За допомогою соціометрії можна вивчати

типологію соціальної поведінки людей в умовах групової діяльності, говорити про соціально-психологічну сумісність членів конкретних груп.

Соціометрична процедура може мати на меті:

- а) вимір ступеня згуртованості-роз'єднаності в групі;
- б) виявлення «соціометричних позицій», тобто співвідносного авторитету членів групи по ознаках симпатії-антипатії, де на крайніх полюсах виявляються «лідер» групи і «знехтуваний»;
- в) виявлення внутрішньогрупових підсистем, згуртованих утворень, на чолі яких можуть бути свої неформальні лідери.

Використання соціометрії дозволяє проводити вимір авторитету формального і неформального лідерів для перегрупування людей у командах так, щоб знизити напруженість у колективі, що виникає через взаємну ворожість деяких членів групи. Соціометрична процедура проводиться груповим методом, його проведення не вимагає великих часових витрат (до 15 хв.). Вона дуже корисна в прикладних дослідженнях, особливо в роботах по удосконалюванню відносин у колективі.

Соціометрична процедура. Загальна схема дій при соціометричному дослідженні полягає в наступному. Після постановки задач дослідження і вибору об'єктів вимірів формулюються основні гіпотези і положення, що стосуються можливих критеріїв опитування членів груп. Тут не може бути повної анонімності, інакше соціометрія виявиться малоефективною. Вимога експериментатора розкрити свої симпатії й антипатії нерідко викликає внутрішні утруднення в опитуваних і виявляється в деяких людей у небажанні брати участь в опитуванні. Коли питання чи критерії соціометрії обрані, вони заносяться на спеціальну картку чи пропонуються в усному вигляді по типу інтерв'ю. Кожен член групи зобов'язаний відповідати на них, вибираючи тих чи інших членів групи в залежності від більшої чи меншої схильності, їх переваг у порівнянні з іншими, симпатій чи, навпаки, антипатій, довіри чи недовіри тощо.

Надійність процедури залежить насамперед від правильного добору критеріїв соціометрії, що диктується програмою дослідження і попереднім знайомством зі специфікою групи. З метою підтвердження вірогідності відповідей дослідження може проводитися в групі кілька разів. Для повторного дослідження беруться інші питання.

Вибір – це одиниця вимірювання й аналізу в соціометрії. Виражає індивідуальні установки людини відносно взаємодії з членами своєї групи у певних ситуаціях. Є показником симпатії та антипатії.

В залежності від питання соціометричний вибір може бути **позитивний** (або прямий), **негативний** (або зворотний) і **нульовий** (відсутність вибору).

Так, відповідь на запитання «Кого з членів групи ви б запросили на день народження?» і є позитивний вибір. А відповідь на запитання «Кого з членів групи ви не хотіли б мати сусідом?» - вибір негативний. По відношенню до тих, кого взагалі не згадували у відповідях, зроблений нульовий вибір.

Соціометричний критерій – так називається конкретна ситуація вибору, яка формується у вигляді письмового чи усного запитання до всіх учасників діагностичної процедури.

Різновиди критеріїв:

В залежності від характеру дослідницького завдання виділяють критерії

- **комунікативні**, спрямовані на виявлення взаємовідношень в групі (наприклад, «Кого б ви вибрали для...»);
- **гностичні**, які встановлюють міру усвідомленості людиною своїх взаємин з членами групи (типу «Хто, на вашу думку, вибрав би вас...»).

За характером виявлених взаємовідносин критерії поділяються на **подвійні**, які передбачають відношення партнерства, рівності позицій того, хто вибирає і того, кого він вибирає (наприклад, «З ким би ви не погодились піти в похід?»), та **ординарні**, пов'язані із встановленням ієрархічних відношень лідерства та підкорення («Кого би ви обрали керівником загону в турпоході?»).

За характером відповідей критерії можуть бути такими, що передбачають позитивні вибори (типу «Кого би ви обрали для...») або негативні вибори («Чию кандидатуру би ви відкинули...»).

За кількістю відповідей критерії поділяють на **непараметричні**, тобто без обмеження кількості можливих виборів і **параметричні** – з чітким обмеженням числа виборів. Якщо, до прикладу, в групі 20 студентів, то в першому випадку студент має право вибрати від 0 до 19 (відповідно, крім себе), а в другому випадку йому не можна виходити за межі конкретної кількості виборів, наприклад, від 0 до 5.

Оптимальною кількістю виборів для групи 22-25 учасників мінімальна величина «соціометричного обмеження» повинна вибиратися в межах 4-5 виборів.

Соціометричний шифр. Всім членам групи, включно з відсутніми, присвоюється порядковий номер (шифр). Загальні списки готуються напередодні. Відповідаючи, респонденти виставляють на бланках не прізвища інших членів групи, а їх відповідні номери.

Соціометрична картка (опитувальний лист, бланк анкети) – це засіб отримання інформації від опитуваних. Саме в ній здійснюються реєстрації індивідуальних виборів. Якщо критерії не подані респондентам в усній формі, то тут також вказується і список критеріїв. Іноді на карточці записується і коротка інструкція до виконання.

При проведенні соціометричного дослідження немає і не може бути повної анонімності, оскільки процедура виявиться неефективною. Тому карточки повинні підписуватися респондентами.

Соціометрична картка може мати такий вигляд:

Критерії	Вибори
Кого із студентів ви хотіли б обрати старостою групи?	
Кого не хотіли б вибрати старостою?	
Кого з групи ви хотіли б запросити додому зустрічати Новий рік?	

Кого із групи ви б не запросили зустрічати Новий рік?

Рекомендують використовувати соціометричні критерії, розраховані на вираження і позитивного, і негативного ставлення респондента до інших членів групи. Але на карточці не повинно бути надто великої кількості критеріїв, це ускладнює роботу та аналіз результатів.

Бажано, щоб соціометричні кати представлялися обстежуваним у надрукованому вигляді. Загальна кількість карток відповідає кількості групи.

Процедура соціометричного опитування переважно триває 10-12 хв. При цьому респондентів розташовують так, щоб вони могли працювати самостійно, не спілкуючись один з одним. Розмови не допустимі. Важливо, щоб учасники опитування мали можливість бачити і групу, і список прізвищ її членів з шифрами.

Опитувані повинні бути проінформовані, що всі результати соціометрії є конфіденційними. Заповнені карточки вкінці збирає сам експериментатор. Кінцеві результати переважно повідомляються індивідуально. Особливе значення при цьому має тактовність та доброзичливість психолога.

Участь в процедурі опитування є добровільною. Тому слід бути готовим до того, що частина групи може відмовитися від роботи.

Текст інструкції включає наступні розділи:

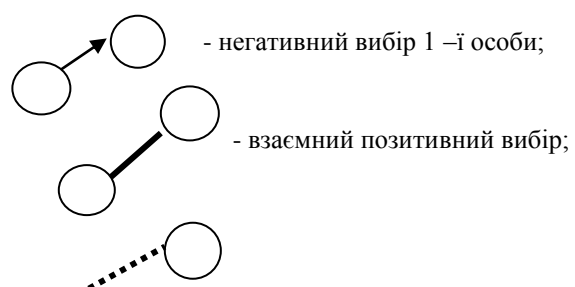
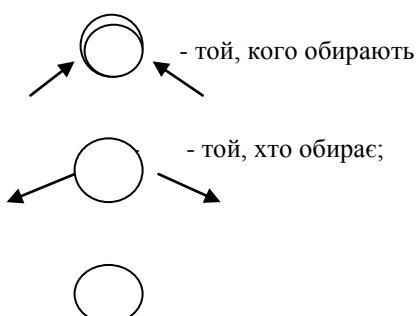
- визначення мети роботи;
- характеристика умов її проведення (самостійність заповнення карточок, щирість відповідей, конфіденційність інформації);
- інструктаж по заповненню карток;
- вказівка на необхідність їх підписати;
- відповіді на запитання.

Під час опитування небажаною є присутність сторонніх чи офіційних осіб, оскільки це може викликати викривлення результатів.

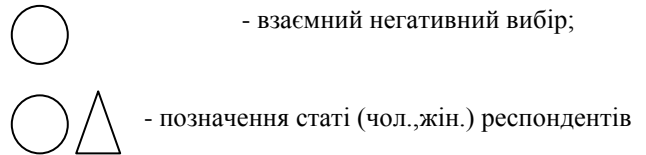
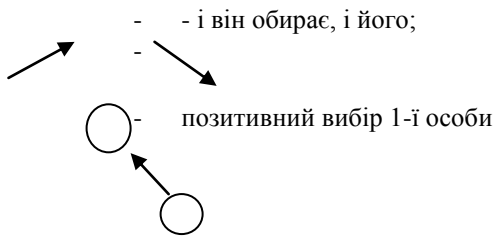
Після того, як картки заповнені та зібрані, починається їх обробка. Здебільшого вона має три етапи: табличний, графічний та індексологічний.

1 етап обробки – складання **соціоматриці** – таблиці, з допомогою якої узагальнюються результати опитування. На основі соціоматриці будується **соціограма**.

Соціограма – це графічне зображення відношень респондентів один до одного при відповідях на соціометричні критерії. Допомагає наочно виразити та глибше проаналізувати групові взаємозв'язки. Умовні позначення на соціограмі мають такий вигляд:

Лабораторні роботи

Приклад соціоматриці

Номера и фамилии, которого выбирают	Кто выбирает																	Количество полученных выборов			Количество взаимных выборов	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	Кп ⁺	Кп ⁰	Кп ⁻	К ⁺⁺	К ⁻⁻
1. Авдеенко А.		+	+	+	+	+	+	+	+	0	+	-	0	+	+	+	+	13	2	1	8	0
2. Айсипов Б.	+		+	+	+	+	+	+	+	+	0	-	+	+	-	+		13	1	2	10	0
3. Бастрин В.	+	+		+	+	0	+	+	+	+	0	+	+	+	0	+		13	3	0	9	0
4. Васильев И.	+	+	+		0	+	-	+	+	+	+	+	0	+	+	+	-	12	2	2	9	1
5. Гарагагов П.	0	+	+	+		+	+	+	0	+	-	+	+	0	+	0	+	11	4	1	6	1
6. Горбач В.	+	0	+	+	+		+	+	0	+	-	+	+	-	+	0	-	10	4	2	8	0
7. Добришин А.	-	+	0	-	0	+		+	0	+	0	0	+	+	+	+	+	9	5	2	6	1
8. Дорошенко Т.	+	+	+	+	+	+		+	+	0	-	0	+	+	0	+		13	2	1	10	0
9. Жуков С.	0	+	0	0	+	+	+	0		+	+	0	+	+	+	-	+	10	5	1	7	1
10. Калутаев И.	-	0	+	+	-	0	+	0	+		+	+	+	+	+	-	+	10	3	3	10	1
11. Красюк П.	+	-	+	0	-	+	0	+	+	+		+	+	+	+	-	+	11	2	3	8	2
12. Лавров И.	+	+	0	+	+	+	0	+	0	+	+		+	+	+	+	+	13	3	0	9	0
13. Ляшко Л.	0	+	+	+	0	+	0	+	+	+	+	+		+	+	+	+	13	3	0	9	0
14. Мастоков У.	0	+	+	+	+	0	+	0	+	+	+	+	+		+	+	+	13	3	0	12	0
15. Матюшин Г.	+	+	0	+	+	0	+	+	+	+	0	+	+	+		-	+	12	3	1	12	1
16. Пастухов Р.	+	0	+	0	+	0	0	0	-	-	-	0	+	+	-		+	6	6	4	4	4
17. Попов Р.	0	+	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+	0	+	+	+		11	2	3	9	0
Количество сделанных выборов:	К ⁺ 9	12	11	12	10	12	9	12	11	14	10	10	11	14	15	7	14	193	53	26	К ⁺⁺ = 146	К ⁻⁻ =12
	К ⁰ 5	3	4	3	3	4	5	4	4	1	4	4	4	1	0	4	0					
	К ⁻ 2	1	1	1	3	0	2	0	1	1	2	2	1	1	1	5	2					

Примітка. Знак «+» - позитивний вибір; знак «0» - нейтральний вибір; знак «-» - негативний вибір; знак «+ +» - взаємний позитивний вибір; знак «- -» - взаємний негативний вибір.

Типи соціограм:

а) довільного типу – показує комбінацію міжособистих стосунків з найбільш зручним для сприймання положенням членів групи;

б) концентрична – представляє зображення міжособистих стосунків в групі на фоні кругів, вписаних один в одного, при цьому, чим вищий позитивний статус конкретної особи, тим ближче до центру кругів він розташовується на схемі;

в) локограмного типу – обстежуваних попередньо на площині позначають так, як вони реально розташовані розміщені в тому приміщенні, в якому відбувається основна діяльність групи.

Аналіз соціограми здебільшого починається з виявлення центральних, найбільш впливовіших членів групи, потім – взаємних пар та угруповань, які об'єднують людей, які вибрали один одного. Особливу увагу звертають на «знехтуваних» або «ізолюваних» в групі, а також на не співпадаючі за знаком зв'язки між окремими членами.

Соціометричні індекси існують для виявлення кількісних характеристик відношень в групі. Розрізняють індекси **персональні** (п.с.і.) та **групові** (г.с.і.). основними П.С.І. є:

- індекс соціометричного статусу (для того, кого обирають);
- індекс емоційної експансивності (для того, хто вибирає);
- індекс адекватності оцінки свого положення в групі.

Соціометричний статус – це характеристика позиції члена групи, в ньому відображається ступінь впливу людини, потенційна здатність людини до лідерства. Такий індекс може бути позитивний та негативним.

Індекс позитивного статусу визначають за формулою:

$$C^+ = \frac{B^+}{N-1},$$

Індекс негативного статусу визначається за формулою:

$$C^- = \frac{B^-}{N-1},$$

де B^+ – кількість отриманих членом групи позитивних виборів

B^- – кількість отриманих негативних виборів;

N – кількість членів групи.

Емоційна експансивність – характеристика потреби визначати ставлення симпатії та антипатії до інших членів групи. Це суттєва характеристика міри комунікабельності респондента. Індекс може бути загальним, позитивним та негативним.

Індекс загальної експансивності розраховується за формулою

$$E = \frac{V^+ + V^-}{N-1},$$

де V^+ – кількість здійснених респондентом позитивних виборів,

V^- – кількість здійснених респондентом негативних виборів, N – кількість членів групи.

Слід пам'ятати, що індекс експансивності визначається тільки при непараметричній процедурі соціометрії.

Індекс адекватності оцінки респондентом свого положення в групі використовується, якщо в дослідженні передбачається використання комунікативних та гностичних критеріїв і обчислюється за формулою

$$A = \frac{P}{Q},$$

де P – кількість відгаданих людиною виборів по відношенню до себе, а Q – число виборів, які людина сподівалася отримати по відношенню до себе.

Основними **груповими соціометричними індексами** (г.с.і.) є індекси емоційної експансивності групи та взаємності виборів (згуртованості групи). Індекс загальної емоційної експансивності групи обчислюється за формулою:

$$E = \frac{Vn^+ + Vn^-}{N}$$

де Vn^+ – сума всіх позитивних виборів

Vn^- – сума всіх негативних виборів; N – кількість групи.

Індекс психологічної взаємності виборів характеризує міру групової згуртованості, тобто виражає міру позитивної взаємності стосунків у групі відносно теоретично можливої взаємності (у %) та обчислюється за формулою:

$$VV_{\text{гр.}} = \frac{100X^+}{\frac{1}{2}N(N-1)}, \text{ де } X^+ \text{ – кількість позитивних взаємних виборів у групі.}$$

Лабораторна робота № 1

Мета. Обчислення коефіцієнту рангової кореляції Спірмена (на прикладі методики визначення самооцінки Дембо-Рубінштейн)

Завдання. За допомогою рангової кореляції Спірмена визначити типи самооцінки.

Інструкція. Частина 1. Виберіть із запропонованого списку якостей будь-які 20, які, на вашу думку, найчастіше зустрічаються в житті та спілкуванні. Запишіть їх в довільному порядку у другу графу таблиці на бланку. При цьому можна використати будь-які інші якості, які не ввійшли у список.

Список слів, які характеризують якості особистості

Акуратність, активність, альтруїзм.
Безтурботність, безвільність, безкорисливість, безстрашність, безхарактерність, безцеремонність, боязкість.
Ввічливість, вдумливість, веселість, вірність, витривалість, вразливість.
Гордість, грубість, гуманність.
Делікатність, діловитість, дисциплінованість, доброзичливість, доброта, довірливість.
Егоїстичність, ентузіазм, енергійність, економність.
Жадібність, жорстокість, життєрадісність.
Заздрість, зарозумілість, злопам'ятність.
Ініціативність, імпульсивність.
Комунікабельність, критичність.
Легковір'я, лицемірство, лестивість.
Мрійливість, мовчазність, м'якість.
Наївність, наполегливість, неуважність, незворушність, незалежність, непрактичність, невибагливість, нерішучість, нестриманість, нервозність, ніжність.
Образливість, організованість, обережність.
Пасивність, підозрілість, підприємливість, привабливість, привітність, принциповість, поетичність, пунктуальність.
Рішучість, розсудливість.
Самолюбство, самостійність, самовпевненість, стриманість, скромність, сором'язливість, сміливість, старанність, співзвучність.
Тактовність, терпимість, точність.
Хвалькуватість, хитрість, хоробрість, холодність.
Цілеспрямованість.
Чесність.

N₁ Якості

N₂

d

d²

Частина 2. Прочитайте ще раз виписані слова. Проаналізуйте ці якості з точки зору соціальної доцільності. Оцініть кожну якість від 1 до 20 балів. Бали проставте в лівій колонці (N_1).
Наприклад, бал «1» поставте навпроти якості, яка є найменш бажаною і непринятною, а «20» - навпроти найбільш бажаної якості. Оцінки від 2 до 19 розташуйте відповідно до ваших уявлень про те, наскільки вони корисні для суспільства. **Пам'ятайте, що жодна оцінка не повинна повторюватися!** Коли ця частина завдання виконана, ліву сторону бланка слід загнути, щоб надалі цифри не було видно.

Частина 3. Справа від стовпчика (у графі N_2) відзначте цифрою «20» якість, яка найбільше властива Вам, «19» - якість, характерну Вам дещо менше і так далі; насамкінець оцінку «1» поставте якості, яка властива для Вас найменше. Пам'ятайте, що і тут оцінки не повинні повторюватися!

Інтерпретація. Чим ближчий коефіцієнт рангової кореляції до 1, тим вища самооцінка, і навпаки. Про адекватну самооцінку свідчить коефіцієнт від 0,47 до 0,74. Показник від 0,75 і більше свідчить про завищену самооцінку. Відсутність статистичної значущості отриманого коефіцієнта кореляції є ознакою заниженої самооцінки. Значення коефіцієнта кореляції рангів від -0,47 і менше можна інтерпретувати як показник можливих порушень соціальної адаптації або демонстративно-критичної думки про суспільні відносини.

Лабораторна робота 2

Мета. Психодіагностика інтелекту

Завдання 1. Ознайомлення з ходом дослідження рівня інтелектуального розвитку за тестом Д. Векслера.

Завдання 2. Встановлення діагностичних можливостей субтестів Д. Векслера.

Завдання 3. Ознайомлення з тестом дослідження інтелекту «Прогресивні матриці Дж.Равена».

Індивідуальні властивості мислення

Широта мислення – це здатність охопити питання все цілком, не упускаючи найменших дрібниць.

Глибина мислення полягає у вмінні проникати в суть складних запитань. Якістю, протилежною до глибини мислення, є поверхневність суджень, коли людина звертає увагу на дрібниці і не бачить основного.

Самостійність мислення – характеризується вмінням людини висувати нові завдання і знаходити шляхи вирішення, не звертаючись за допомогою до інших людей.

Гнучкість думки виражається в її незалежності від впливу прийомів та способів вирішення задач, засвоєних в минулому, у вмінні швидко міняти дії при зміні обстановки.

Швидкість мислення – здатність людини швидко орієнтуватися в новій ситуації, обдумувати та приймати рішення.

Поспішність мислення – проявляється в тому, що людина, всесторонньо не продумавши питання, вихоплює яку-небудь одну сторону, спішить висловити рішення, висловлює недостатньо продумані відповіді та судження.

Критичність мислення – це вміння людини об'єктивно оцінювати свої та чужі думки, старанно та всесторонньо продумувати всі положення та висновки.

Завдання 1. Ознайомлення з ходом дослідження рівня інтелектуального розвитку за тестом Д. Векслера

I. ОБІЗНАНІСТЬ	Оцінка 0 - 1		Оцінка 0 - 1		Оцінка 0 - 1
1. Вуха		11. Пори року		21. Кг – Центнер	
2. Палець		12. Колір – Рубіни		22. Столиця Греції	
3. Лапи		13. Захід		23. Сосна, ялина	
4. Тварина – Молоко		14. Шлунок		24. Київ-Москва	
5. Вода – Кип'ятити		15. Нафта – Вода		25. 29 лютого	
6. Магазин – Цукор		16. Євгеній Онегін		26. Амудсен	
7. Копійка – П'ять		17. 24 серпня		27. Барометр	
8. Тиждень – Сім		18. АТС		28. Ієрогліф	
9. Перший космонавт		19. Людина - Зріст		29. Чингісхан	
10. Дюжина - 12		20. Італія		30. Конфіскація	

2.ЗАГАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ	Оцінка 2, 1, 0
1. Палець	
2. Іграшка	
3. Магазин Хліб	
4. Хлопчик Бійка	
5. Поїзд Рейки	
6. Цегла Дерево	
7. Злочинці	
8. Жінки і діти	
9. Гроші	
10. Милостиня	
11. Міністр	
12. Бавовна	
13. Депутати	
14. Обіцянка	
Всього балів	

3. АРИФМЕТИКА			
Задача	Відповідь	Час	Оцінка 0,1
1. 45''			
2. 45''			
3. 45''			
4. 30''			
5. 30''			
6. 30''			
7. 30''			
8. 30''			
9. 30''			
10. 30''			
11. 30''			
12. 60''			
13. 30''			
14. 60''			
15. 120''			
16. 120''			
Всього балів			

6. ПОВТОРЕННЯ ЦИФР			
Прямий порядок	Оцінка	Зворотний порядок	Оцінка
3-8-6 6-1-2	3	2-5 6-3	2
3-4-1-7 6-1-5-8	4	5-7-1 2-5-9	3
8-4-2-3-9 5-2-1-8-6	5	7-2-9-6 8-4-9-3	4

Лабораторні роботи

	3-8-9-1-7-4	6	4-7-1-3-5	5
4. ПОДІБНІСТЬ	7-9-6-4- 0 <i>Оцінка</i>		9-8-7-5-2	
	5-1-7-4- 1 <i>Оцінка 2,0</i>	3. СЛОВНИК	6-5-2-9-8	6
1. Лимони - Цукор	9-8-5-2-1-6-3		3-6-7-1-9-4	
2. Ноги – Руки	1-6-4-5-9-7-6-3	8	8-5-9-2-3-1-2	7
3. Хлопчики - Дівчатка	2-9-7-6-3-1-5-4		4-5-7-9-2-8-1	
4. Ніж – Склянка	5-3-8-7-1-2-4-6-9	9	6-9-1-6-3-2-5-8	8
5. Слива- Персик	4-2-6-9- 0 <i>Оцінка 5</i>		3-1-7-9-5-4-8-2	
	Всього балів		Всього балів	
6. Котик – Мишка				
7. Пиво – Вино				
8. Рояль – Скрипка				
9. Папір – Вугілля				
10. Кілограм – Кілометр				
11. Ножиці – Сковорода				
12. Гора – Озеро				
13. Сіль – Вода				
14. Свобода – Справедливість				
15. Перший – Останній				
16. Число 49 і 121				
Всього балів				

Лабораторні роботи

1. Велосипед		
2. Ніж		
3. Шапка		
4. Лист		
5. Парасолька		
	<i>Оцінка 2, 1, 0</i>	
6. Подушка		
7. Цвях		
8. Осел		
9. Хутро		
10. Алмаз		
11. З'єднати		
12. Лопата		
13. Меч		
14. Неприсмність		
15. Хоробрий		
16. Нісенітниця		
17. Герой		
18. Азартна гра		
19. Нітрогліцерин		
20. Мікроскоп		
21. Долар		
22. Байка		
23. Купол		
24. Шпіонаж		
25. Строфа		
26. Ізолювати		
27. Блискітки		
28. Харакірі		
29. Відступити		
30. Нещастя		
31. Баласт		
32. Катакомби		
33. Близький		
34. Богомол		
35. Венера		
36. Асептика		
37. Рухомість		
38. Інертний		
39. Нехтувати		
40. Злословити		
<i>Всього балів</i>		

Лабораторні роботи

7. ДОКЛАДАННЯ ДЕТАЛЕЙ	
	Оцінка 1,0
1. Гребінь	
2. Стіл	
3. Лисиця	
4. Дівчинка	
5. Кіт	
6. Двері	
7. Рука	
8. Карти (ігрові)	
9. Ножиці	
10. Піджак	
11. Риба	
12. Гвинт	
13. Муха	
14. Півень	
15. Профіль	
16. Термометр	
17. Капелюх	
18. Парасоля	
19. Корова	
20. Будинок	
Всього балів	

8. ПОСЛІДОВНІСТЬ КАРТИНОК			
	Час	Послідовність	Оцінка
A. Собака	75''		0 1 2
B. Мама	75''		0 1 2
C. Потяг	60''		0 1 2
Д. Ваги	45''		0 1 2
1. Пожежа	45''		0 1 2
2. Злодій	45''		0 1 2
3. Фермер	45''		0 1 2
4. Пікнік	45''		0 1 2
5. Сплюх	60''		0 1 2
6. Садівник	75''		0 1 2
7. Дощ	75''		0 1 2
Всього балів			

9. КУБИКИ КОССА			
	Час		Оцінка
A. 45''	1		2
	2		0 1
B. 45''	1		2
	2		0 1
C. 45''	1		2
	2		0 1
1. 75''			0, 4(21-75), 5(16-20), 6(11-15), 7(1-10)
2. 75''			0, 4(21-75), 5(16-20), 6(11-15), 7(1-10)
3. 75''			0, 4(26-75), 5(21-25), 6(16-20), 7(1-15)
4. 75''			0, 4(21-75), 5(16-20), 6(11-15), 7(1-10)
5. 150''			0, 4(66-150), 5(46-65), 6(36-45), 7(1-35)
6. 150''			0, 4(81-150), 5(66-80), 6(56-65), 7(1-55)
7. 150''			0, 4(91-150), 5(66-90), 6(56-65), 7(1-55)
Всього балів			

Лабораторні роботи

10. СКЛАДАННЯ ФІГУР		
Фігура	Час	Оцінка
Хлопчик 120''		0 1 2 3 4(21-120) 5(16-20) 6(11-15) 7(1-10)
Кінь 180''		0 1 2 3 4 5 6(31-180) 7(21-30) 8(16-21) 9(1-15)
Обличчя 180''		0 1 2 3 4 5 6(71-180) 7(46-70) 8(36-45) 9(1-35)
Машина 180''		0 1 2 3 4 5 6(46-180) 7(31-45) 8(26-30) 9(1-25)
Всього балів		

КОДУВАННЯ Б (8-15 років)

Зразок

1	2	3	4	5	6	7	8	9
-)	+	#	%	V	(*	\$

2	1	4	6	3	5	2	1	3	4	2	1	3	1	2	3	4	2	3	6	3	1	2	5
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

3	1	5	4	2	7	4	6	9	2	5	8	4	7	6	1	8	7	5	4	8	6	9	4
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

1	8	2	9	7	6	2	5	4	7	3	6	8	5	9	4	1	6	8	9	3	7	5	1
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

9	1	5	8	2	4	9	7	3	8	5	9	2	7	1	7	1	9	4	3	6	2	7	9
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Час 120'' _____ оцінка _____ помилки _____

12. ЛАБІРИНТИ		
Додаткові помилки	Помилки	Оцінка
А. 30''	2	0 1 2
В. 30''	2	0 1 2
С. 30''	2	0 1 2
1. 30''	3	0 1 2 3
2. 45''	3	0 1 2 3
3. 60''	5	0 1 2 3
4. 120''	6	0 1 2 3
5. 120''	8	0 1 2 3
Всього балів		

РЕЄСТРАЦІЙНИЙ ЛИСТ
ДО МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУ У ДІТЕЙ
 Адаптація дитячого варіанту методики Д. Векслера

Лабораторні роботи

Прізвище _____ ім'я _____ по батькові _____
 Рік народження _____ вік _____ стать _____
 Школа _____ клас _____
 Домашня адреса _____
 Професія батька _____ професія матері _____
 Дата поступлення _____ історія хвороби № _____
 Діагноз _____ дата дослідження _____

Таблиця шкалованих оцінок

Шкалована оцінка	Обізнаність	Розуміння	Арифметичний	Подібність	Повторення цифр	Словниковий	Шифрування	Докладання деталей	Кубики Косса	Послідовність картин	Складання фігур	Шкалована оцінка
19	29	27-28		26	17	78-80	87-90					19
18	28	26		25		76-77	83-86	21		36	44	18
17	27	25	18	24		74-75	79-82		48	35	43	17
16	26	24	17	23	16	71-73	76-78	20	47	34	42	16
15	25	23	16	22	15	67-70	72-75		46	33	41	15
14	23-24	22	15	21	14	63-66	69-71	19	44-45	32	40	14
13	21-22	21	14	19-20		59-62	66-68	18	42-43	30-31	38-39	13
12	19-20	20	13	17-18	13	54-58	62-65	17	39-41	28-29	36-37	12
11	17-18	19	12	15-16	12	47-53	58-61	15-16	35-38	26-27	34-35	11
10	15-16	17-18	11	13-14	11	40-46	52-57	14	31-34	23-25	31-33	10
9	13-14	15-16	10	11-12	10	32-39	47-51	12-13	28-30	20-22	28-30	9
8	11-12	14	9	9-10		26-31	41-46	10-11	25-27	18-19	25-27	8
7	9-10	12-13	7-8	7-8	9	22-25	35-40	8-9	21-24	15-17	22-24	7
6	7-8	10-11	6	5-6	8	18-21	29-34	6-7	17-20	12-14	19-21	6
5	5-6	8-9	5	4		14-17	23-28	5	13-16	15-18	15-18	5
4	4	6-7	4	3	7	11-13	18-22	4	10-12	8	11-14	4
3	3	5	3	2		10	15-17	3	6-9	7	8-10	3
2	2	4	2	1	6	9	13-14	2	3-5	6	5-7	2
1	1	3	1		4-5	8	12	1	2	5	3-4	1
0	0	0-2	0	0	0-3	0-7	0-11	0	0-1	0-4	0-2	0

Завдання	Бали		
Обізнаність			
Розуміння			
Арифметичний			
Подібність			
Повторення цифр			
Словниковий			
<i>Вербальна оцінка</i>			
Шифрування			
Докладання деталей			
Кубики Косса			
Послідовність картин			

Лабораторні роботи

Складання фігур			
<i>Невербальна оцінка</i>			
Загальна оцінка			
Вербальна шкалована оцінка			
Невербальна шкалована оцінка			
<i>Повна оцінка</i>			

Завдання 2. Встановлення діагностичних можливостей субтестів Д. Векслера.

Субтести	Психічні функції, що ними діагностуються
3, 6, 7, 8, а також 11, 12	Стійкість уваги
11	Переключення уваги
6, 1, 3	Оперативна пам'ять
1, 2, 5	Довготривала пам'ять
9, 10, 12	Просторова орієнтація
2, 8	Встановлення причинно-наслідкових зв'язків
4, 5	Узагальнення
4	Порівняння
9, 10	Аналіз і синтез
2, 8, 9, 10	Гнучкість мислення
1, 2, 7, а також 4, 5	Уявлення про навколишнє середовище
3	Математичне мислення
7, 8, а також 9, 10, 11, 12	Зорове сприймання, спостережливість
11, 12	Дрібна моторика
5, 1, 2, 4	Мовлення
10, 8	Диференційованість образів
9, 11	Уміння орієнтуватись на зразок
11	Формування динамічного стереотипу
8, а також 7, 10	Почуття гумору

Лабораторна робота №3

Мета. Особливості проведення проєктивних методик

Завдання 1. Опрацювання проєктивної методики «Дім-Дерево-Людина».

Завдання 2. Ознайомлення з інтерпретацією до методики «Моя сім'я».

Завдання 3. Опрацювання методики «Людина під дощем»

МЕТОДИКА «ДІМ-ДЕРЕВО-ЛЮДИНА»

Лабораторні роботи

Мета: виявити симптомокомплекси емоційної сфери особистості – незахищеність, тривожність, недовіру до себе, почуття неповноцінності, ворожість, конфліктність, труднощі у спілкуванні, депресивність.

Обладнання – аркуш паперу для малювання, олівець 2М. Для виконання завдання школяр отримує стандартний (для малювання) аркуш паперу, складений удвічі. На першій сторінці (горизонтальне положення) зверху написано "Дім", на другій і третій сторінках (вертикальне положення) – "Дерево", "Людина", на четвертій – прізвище школяра і дата. Для малювання використовується простий олівець, оскільки він дає чітке зображення лінії та натискування.

Інструкція: "Намалюй, будь ласка, якомога краще дім, дерево й людину". На будь-які запитання школяра стосовно малюнка слід відповідати, що можна малювати так, як він бажає.

В таблиці 1 наведено симптомокомплекси. Про вираженість кожного з них свідчить сума балів усіх показників того чи іншого симптомокомплексу.

Інтерпретація. Психологічно коректна інтерпретація будинку, дерева і людини можлива за умови виконання малюнків дитиною у вищеписаній стандартній тестовій ситуації. Як видно з таблиці, кожний симптомокомплекс містить бальне вираження ознак. Якщо ознака відсутня на всіх малюнках, то ставиться 0. Залежно від ступеня вираженості та чи інша ознака оцінюється одним, двома і трьома балами: наприклад, малюнок надто маленький і зображення вміщено на одному аркуші - 1 бал, на двох - 2, на трьох - 3 бали (симптомокомплекс "почуття неповноцінності"). В окремих випадках бальна оцінка (один чи два бали) ставиться залежно від значущості даної ознаки в інтерпретації дитиною як одного, так і всіх трьох малюнків. Так, ставиться 2 бали за ознаку «очі-порожні ямки» симптомокомплексу «ворожість». Сума балів всіх ознак того чи іншого симптомокомплексу показує міру його вираженості.

СИМПТОМОКОМПЛЕКСИ ТЕСТУ "ДІМ – ДЕРЕВО – ЛЮДИНА"

Симптомокомплекс	№	Симптом	Бал
Незахищеність	1	Малюнок у центрі аркуша	0,1,2,3
	2	Малюнок у верхньому куті аркуша	0,1,2,3
	3	Дім, дерево – з самого краю	0,1,2
	4	Малюнок внизу аркуша	0,1,2,3
	5	Багато другорядних деталей	0,1,2,3
	6	Дерево на горі	0,1
	7	Надто підкреслене коріння	0,1
	8	Непропорційно довгі руки	0,1
	9	Широко поставлені ноги Інші можливі ознаки	0,1
Тривожність	1	Хмари	0,1,2,3
	2	Відокремлення певних деталей	0,1
	3	Обмеження простору	0,1,2,3
	4	Штрихування	0,1,2,3
	5	Місця з сильним натискуванням	0,1

Лабораторні роботи

	6	Багато стертих деталей	0,1,2	
	7	Мертве дерево, хвора людина	0,2	
	8	Підкреслена лінія основи	0,1,2,3	
	9	Товста лінія фундаменту будинку	0,2	
		Інтенсивно ретушоване волосся	0,1	
		Інші можливі ознаки		
<i>Недовіра до себе</i>	1	Дуже слабка лінія малюнка	0,2	
	2	Будинок з самого краю	0,1	
	3	Слабка лінія стовбура	0,1	
	4	Одномірне дерево	0,1	
	5	Дуже маленькі двері	0,1	
	6	Самовиправдовувальні застереження під час малювання, а також закривання малюнка рукою	0,1	
	7	Інші можливі ознаки		
<i>Почуття неповноцінності</i>	1	Малюнок дуже маленький	0,1,2,3	
	2	У людини відсутні руки, ноги	0,2	
	3	Руки за спиною	0,1	
	4	Непропорційно короткі руки	0,1	
	5	Непропорційно вузькі плечі	0,1	
	6	Непропорційно велика система гілок	0,1	
	7	Непропорційно велике, двомірне листя	0,1	
	8	Дерево, що вмерло від гниття	0,1	
		Інші можливі ознаки		
<i>Ворожість</i>	1	Відсутність вікон	0,2	
	2	Двері-шпарка для ключа	0,1	
	3	Дуже велике дерево	0,1	
	5	Дерево скраю аркуша	0,1	
	6	Зворотний профіль дерева, людини	0,1	
	7	Гілки двох вимірів – такі, як пальці	0,1	
	8	Очі – порожні ямки	0,2	
	9	Довгі гострі пальці	0,2	
			Оскал, видно зуби	0,1
		Агресивна позиція людини	0,2	
		Інші можливі ознаки		
<i>Конфліктність (фрустрація)</i>	1	Обмеження простору	0,1,2,3	
	2	Перспектива знизу (погляд черв'ячка)	0,1,2,3	
	3	Перемальовування об'єкта	0,2	
	4	Відмова малювати будь-який об'єкт	0,2	
	5	Дерево, як два дерева	0,2	
	6	Явна невідповідність якості одного з малюнків	0,2	
			Суперечності між малюнком і висловлюванням	
	7	Підкреслена талія	0,1	
	8	Відсутність димаря на даху	0,1	
9	Інші можливі ознаки	0,1		

Лабораторні роботи

Труднощі спілкування	1	Відсутність дверей	0,2
	2	Дуже маленькі двері	0,1
	3	Відсутність вікон	0,2
	4	Вікна – прямокутник без рам	0,1
	5	Наглухо закриті вікна	0,1
	6	Підкреслене обличчя	0,1
	7	Обличчя намальоване в останню чергу	0,1
	8	Відсутність основних деталей обличчя	0,2
	9	Схематичне зображення людини (з паличок)	0,2
		Дім, людина у профіль	0,1
		Двері без ручки	0,1
		Руки в оборонній позиції	0,1
		Висловлювання про самотню людину, що не має друзів	0,1
		Інші можливі ознаки	0,1
Депресивність	1	Розміщення малюнків у самому низу аркуша	0,1,2,3
		Вигляд дерева чи будинку зверху	0,1
	2	Лінію основи спрямовано до низу	0,1
	3	Лінія, що поглиблюється в процесі малювання	0,2
	4	Стомленість після малювання	0,2
	5	Дуже маленькі малюнки	0,2
	6	Інші можливі ознаки	
7			

Завдання 2. Ознайомлення з інтерпретацією до методики «Моя сім'я».

Основними параметрами інтерпретації малюнка сім'ї є структура малюнка, особливості намальованих членів сім'ї та процес малювання. Значущі для інтерпретації малюнка сім'ї характеристики одним з перших виділив В.Вольф. Дослідник аналізує склад намальованої сім'ї порівняно з реальною (наприклад, відсутність члена сім'ї може виражати негативне ставлення автора до нього); послідовність малювання членів сім'ї, яка пов'язана з їх значущістю для автора малюнка; просторове розташування членів сім'ї, що є показником їх емоційної близькості; форму, розміри, пропорції образів малюнка та їх співвідношення з реальністю (наприклад, неадекватно великі образи окремих членів сім'ї пов'язуються зі сприйманням їх домінантності).

Правила проведення методики

1. Не слід пропонувати дитині виконувати завдання після сімейних конфліктів, сварок, оскільки вийде ситуативний малюнок, який відповідає сприйняттю ситуації тільки в даний момент.
2. Не варто стояти над дитиною, коли вона малює, оскільки інформативно малюнок буде спотворений вашим контролем. Краще попросити когось із знайомих провести тест з дитиною.
3. Не можна обговорювати отримані результати в присутності дитини – цей тест для вас, для ваших роздумів і кращого розуміння емоційних проблем вашої дитини.

Лабораторні роботи

4. В процесі малювання обов'язково відслідкуйте порядок зображення персонажів і предметів. Важливо, кого дитина почала малювати в першим, кого останнім, а не тільки те, як це виглядає на малюнку.

Правила інтерпретації (за В.К.Лосєвою)

На малюнку не буває нічого випадкового, адже дитина малює не предмети з природи, а виражає свої емоції та переживання стосовно близьких їй людей і значущих предметів. Застереження типу «Брата я просто забув намалювати» чи «Сестра в мене не помістилася» є не випадковими.

1. Відсутність на малюнку когось із членів сім'ї може означати:

- наявність несвідомих негативних установок до цієї особи, як дитина сприймає як заборонені. Наприклад, сильна ревність до молодшого брата чи сестри. Дитина ніби думає: «Я повинен любити брата, а він мене дратує і це погано. Тому краще я його не намалюю»;
- повну відсутність емоційного контакту із «відсутньою» особою. Цієї людини ніби не існує в емоційному світі дитини.

2. Якщо на малюнку відсутній сам автор, це може означати:

- труднощі самовираження у стосунках з близькими: «Мене тут не помічають»;
- або «Я і не стараюся знайти тут своє місце», «Мені і без них непогано».

3. Розмір зображуваного персонажа чи предмета виражає його суб'єктивну значущість для дитини, тобто яке місце займають ці персонажі чи предмети в даний момент в душі дитини. Наприклад, якщо на малюнку кішка чи бабуся за лінійними розмірами більша від мами з татом, це означає, що стосунки з батьками в даний момент стоять на другому плані.

4. Після того, як дитина закінчить малювати, обов'язково слід розпитати її, «хто є хто» на малюнку, навіть, якщо здається, що все зрозуміло, оскільки замість реального персонажу дитина могла намалювати вигаданого, наприклад, Діда Мороза чи фею.

5. Вигадані персонажі символізують незадоволені потреби дитини, вона задовольняє їх у вигаданих стосунках. Якщо такий персонаж присутній, слід розпитати дитину про нього – так можна дізнатися, чого дитині не вистачає в житті. Наприклад, образ феї може символізувати типову дитячу потребу у безперешкодному, безперервному задоволенні всіх потреб. Неможливість такого задоволення дитині ще доведеться прийняти.

6. Найвище на малюнку розташований персонаж, який, на думку дитини, володіє найбільшою владою в сім'ї, хоча він може бути і найменшим за лінійними розмірами. Найнижче розташований той, чия влада в сім'ї мінімальна. Наприклад, якщо на аркуші найвище зображений телевізор чи шестимісячна сестра, це означає, що в свідомості дитини вони «керують» всіма іншими членами сім'ї.

7. Відстань між персонажами (лінійна дистанція) однозначно пов'язана з дистанцією психологічною. Тобто, хто дитині психологічно найближчий, того вона зображає найближче до себе. Те ж стосується і інших персонажів: кого дитина сприймає як близьких між собою, їх вона малює поруч.

8. Якщо дитина малює себе дуже маленькою на аркуші, то в даний момент в неї низька самооцінка.

9. Персонажі, які безпосередньо торкаються один одного на малюнку, перебувають в такому ж тісному психологічному контакті. Персонажі, які не торкаються один з одним, на думку дитини, в такому контакті не перебувають.

Лабораторні роботи

10. Персонаж чи предмет, який викликає у автора малюнка найбільшу тривожність, зображується з посиленням натиском олівця, або сильно заштрихований, або його контур обведений кілька разів. Буває і так, о цей персонаж обведений дуже тонкою, тремтячою лінією. Дитина ніби не сміє його намалювати.

11. Голова – найважливіша і найцінніша частина тіла. Розум, сміливість – в голові. «Найрозумнішим» членом своєї сім'ї дитина вважає того, кого наділяє найбільшою головою. Очі – не тільки для розглядання навколишніх, вона дані, на думку дитини, для того, щоб плакати. Адже плач – це перший спосіб вираження емоцій дитиною. Тому очі – орган вираження суму і прохання про емоційну підтримку. Персонажі з великими, широко відкритими очима сприймаються дитиною як тривожні, неспокійні, потребуючими допомоги. Персонажі з «точками» чи «шпарками» несуть внутрішню заборону на плач, не сміють попросити про допомогу.

12. Вуха – орган сприйняття критики чи думки іншої людини про себе. Персонажі з великими вухами повинні найбільше слухатися навколишніх. Персонаж, зображений взагалі без вух, нікого не слухає, ігнорує все, що про нього говорять.

13. Персонаж з великим чи заштрихованим ротом сприймається як джерело загрози (не обов'язково тільки через крик). Якщо рота взагалі нема, або він зображений рисочкою чи точкою, це значить, що він приховує свої почуття, не може словами їх виразити чи вплинути на інших.

14. Шия символізує здатність до раціонального самоконтролю голови над почуттями. Той персонаж, в котрого вона є, здатний керувати своїми почуттями. Дитина думає, що дорослі вимагають від неї більшої здатності «тримати себе в руках», стримувати емоції. А от в дорослих персонажів найчастіше шиї нема – «їм можна не стримувати себе», «вони можуть робити все, що захочуть». Дитина, яка так думає, хоче швидше подорослішати, їй стають властиві некеровані вчинки тоді, коли вона вирішить, що вже стала дорослою (в кризові періоди).

15. Функції рук – чіплятися, приєднуватися, взаємодіяти з іншими людьми та предметами. Чим більше пальців на руках, тим більше дитина відчуває здатність персонажа бути сильним, таким, що може щось зробити (якщо на лівій руці – у сфері спілкування з близькими, в сім'ї, якщо на правій – за межами сім'ї, в дитячому садку, дворі, школі); якщо пальців менше, дитина відчуває внутрішню слабкість, нездатність діяти. Чим значущим і могутнішим персонаж сприймається дитиною, тим більші в нього руки.

16. Ноги – для ходьби, пересування в життєвому просторі, який все більше розширюється, для опори в реальності і свободи пересування. Чим більша площа опори в ніг, тим твердіше і впевненіше персонаж стоїть на землі. Права нога символізує опір на поза сімейну реальність, а ліва – на близькі емоційні контакти. Ті, що «висять в повітрі, на думку дитини, не мають самостійної опори в житті. Якщо персонажі зображені в один ряд, подумки проведіть горизонтальну лінію по нижній точці ніг і побачите, в кого опора твердіша.

17. Сонце на малюнку – символ захисту і тепла, джерело енергії. Люди і предмети між сонцем і дитиною – те, що заважає відчувати себе захищеним, користуватися енергією і теплом. Зображення великої кількості малих предметів – фіксація на правилах, порядку, схильність до стримування емоцій. Шарфи, гудзики, вікна сигналізують про заборони, таємниці, до яких дитину не допускають.

Завдання 3. Опрацювання методики «Людина під дощем»

Цікавою та інформативною є методика «Людина під дощем». Вона орієнтована на діагностику сили «Его» дитини, її здатності долати несприятливі ситуації, протистояти їм. Вона дозволяє також здійснити діагностику особистісних резервів і особливостей захисних механізмів. Малюнок значною мірою несе на собі відбиток особистості дитини, її настрою, стану, почуттів, переживань, стосунків тощо. Цей метод, як і інші, часто розглядають як допоміжний. Однак він дає змогу людині проектувати реальність і по-своєму інтегрувати її.

Загальні положення. Результати малювання мало залежать від вміння людини вербалізувати свої переживання. Та й для досліджуваного не завжди зрозуміло, яким чином його малюнки можуть бути використані і яка інформація може бути отримана з їх допомогою. Цей метод можна використовувати і для психодіагностики, і в процесі психокорекції. Він сприяє самовираженню і саморозумінню клієнта та орієнтований на діагностику сили *Его* людини, її здатності переборювати несприятливі ситуації, протистояти їм. А також дає змогу здійснити діагностику особистісних резервів і особливостей захисних механізмів.

Інструкція досліджуваному: "На чистому аркуші паперу форматом А4, у вертикальному положенні, намалюйте людину, а потім, на іншому такому ж аркуші – людину під дощем".

Інтерпретація. Зіставлення двох малюнків дає змогу визначити, як людина реагує на стресові, несприятливі ситуації, що вона відчуває під час труднощів. У процесі тестування важливо спостерігати за ходом малювання і звертати увагу на всі висловлювання досліджуваного. Для одержання більш достовірної інформації необхідно провести додаткове опитування досліджуваного.

При інтерпретації малюнків рекомендується керуватися наступними положеннями.

Коли малюнок готовий (див мал. 1,2), важливо сприйняти його в цілому. Необхідно "увійти" у малюнок і відчути, в якому настрої перебуває персонаж (радісному, сумному, обтяженому і т. д.), чи відчувається він безпомічним або, навпаки, відчуває в собі внутрішні ресурси для боротьби з труднощами, а можливо, спокійно й адекватно сприймає їх, вважаючи звичайним життєвим явищем. Таким чином, важливо відстежити загальне враження від малюнка. Це інтуїтивний процес. Тільки після цього можна перейти до аналізу всіх специфічних деталей з погляду логіки, спираючись при цьому на основні положення інтерпретації.

Зміна експозиції. На малюнку «Людина під дощем» у порівнянні з малюнком «Людина», як правило, виявляються істотні відмінності. Важливо подивитися, як змінилася експозиція. Так, наприклад, якщо зображена людина віддаляється, це може бути пов'язано з наявністю тенденції до уникнення важких життєвих ситуацій, неприємностей (особливо якщо фігура людини зображується такою, ніби її спостерігають з висоти пташиного польоту).

Лабораторні роботи

Положення фігури в профіль або спиною вказує на прагнення втекти від світу. Якщо людина під дощем розміщена у верхній частині аркуша, можна передбачити схильність дитини до втрати опори під ногами, фантазування, нічим не виправданого оптимізму.

Зображення, розміщене внизу аркуша, може свідчити про наявність депресивних тенденцій, відчуття незахищеності.

Зображення, зміщене вліво, можливо, пов'язане з наявністю імпульсивної поведінки, орієнтацією на минуле, у ряді випадків із залежністю від матері. Зображення, зміщене вправо, вказує на наявність орієнтації на оточення і, можливо, залежність від батька.

Трансформація фігури. Збільшення розміру фігури іноді зустрічається у підлітків, яких мобілізують неприємності, роблять сильнішими і впевненішими. Зменшення фігури має місце тоді, коли досліджуваний потребує захисту і заступництва, прагне перенести відповідальність за власне життя на інших. Діти, які малюють маленькі фігурки, зазвичай соромляться проявляти свої почуття і мають тенденцію до стриманості і деякої загальмованості у взаємодії з людьми. Вони схильні до депресивних станів у результаті стресу. Хлопці, які малюють маленькі фігурки, як правило, соромляться виявляти свої почуття і мають тенденцію до стриманості і деякої загальмованості при взаємодії з людьми. Вони піддаються депресивним станам внаслідок стресу.

Зображення людини протилежної статі може вказувати на певний тип реагування в складній ситуації, "включення" поведінкових програм, запозичених у конкретних людей з найближчого оточення.

Зміна віку вказує на самопочуття дитини в ситуації життєвих негараздів. Якщо в малюнку «Людини під дощем» в зображенні фігури пропускаються які-небудь частини тіла (ноги, руки, вуха, очі), то це вказує на специфіку захисних механізмів і особливості проявів «его»-реакцій. Функція одягу – «формування захисту від стихії». Велика кількість одягу вказує на потребу в додатковому захисті. Відсутність одягу пов'язана з ігноруванням певних стереотипів поведінки, імпульсом реагування.

Атрибути дощу.

Дощ – перешкода, небажана дія, що спонукає людину закритися сховатися. Характер його зображення пов'язаний з тим, як дитиною сприймається важка ситуація:

- рідкісні краплі – як тимчасова, переборна;
- важкі, замальовані краплі або лінії – важка, постійна.

Необхідно визначити, звідки дощ «приходить» (справа або зліва від людини) і яка частина фігури піддається його дії більшою мірою. Інтерпретація проводиться відповідно до значень правої та лівої сторони аркуша або фігури людини. *Хмари* – символ чекання неприємностей. Важливо звертати увагу на кількість хмар, їх щільність, розмір, розташування. У депресивному стані зображуються важкі грозові хмари, що займають усе небо.

Калюжі, бруд символічно відображають наслідки тривожної ситуації, ті переживання, які залишаються після «дощу». Слід звернути увагу на манеру зображення калюж (форму, глибину, бризки). Важливо відзначити, як розташовані калюжі щодо фігури людини (чи знаходяться вони перед або за фігурою, оточують людину з усіх боків, або вона сама стоїть у калюжі).

Додаткові деталі.

Лабораторні роботи

Всі додаткові деталі (будинки, дерева, лавки, машини) або предмети, які людина тримає в руках (сумочка, квіти, книги), розглядаються як віддзеркалення потреби в додатковій зовнішній опорі, в підтримці, у прагненні відійти від розв'язання проблем шляхом переключення і заміщаючої діяльності.

Повніша розшифровка деталей ґрунтується на символічному значенні представлених образів. Наприклад, *блискавка* може символізувати початок нового циклу в розвитку і драматичні зміни в житті людини. *Веселка*, що нерідко виникає після грози, передвіщає появу сонця, символізує мрію про нездійсненне прагнення до досконалості.

Парасолька є символічним зображенням психічного захисту від неприємних зовнішніх дій. З погляду трактування образів парасолька може розглядатися як відображення зв'язку з матір'ю і батьком, які символічно представлені в образі парасольки: купол – материнське начало, ручка – батьківське. Парасолька може захищати або не захищати від негоди, обмежувати поле зору персонажа, а може й бути відсутньою. Так, наприклад, величезна парасолька-гриб може свідчити про сильну залежність від матері, що вирішує всі складні ситуації за людину. Розмір і розташування парасольки стосовно фігури людини вказують на інтенсивність дії механізмів психічного захисту.

Спотворення і пропуск деталей. Відсутність істотних деталей може вказувати на зону конфлікту й бути наслідком витіснення захисним механізмом психіки. Так, наприклад, відсутність парасольки в малюнку може свідчити про заперечення підтримки з боку батьків у важкій ситуації.

Колір у малюнках. Малюнки можна виконувати простим олівцем. Проте багато хто з психологів віддає перевагу використанню кольорових олівців. Варто пам'ятати, що *точна інтерпретація кольорового рішення не може бути зроблена, якщо у досліджуваного немає всього набору кольорових олівців*. Кольори можуть символізувати певні почуття, настрої і взаєностосунки людини. Вони також можуть відбивати спектр різних реакцій або конфліктів. Добре адаптована й емоційно не обділена дитина звичайно використовує від двох до п'яти кольорів. Сім-вісім кольорів свідчать про високу лабільність. Використання одного кольору свідчить про можливий острах емоційного порушення.

Малюнок 1

Малюнок 2

Лабораторна робота №4

Мета. Психодіагностика особистості

Завдання 1. Опрацюйте опитувальник «Міні-мульти»

Завдання 2. Здійсніть психологічну діагностику невротичних станів (за методикою К.К.Яхіна-В.Д.Менделевича)

Завдання 1. Опитувальник «Міні-мульти» складається із 71 запитання, включає 11 шкал, з яких 3 – оціночні, що вимірюють відвертість (L), вірогідність результатів тестування (F), і величину корекції (K), зумовлену надмірною обережністю досліджуваного. Решта шкал 8 шкал є базовими і оцінюють патопсихологічний профіль особистості за показниками іпохондрії (H), депресії (D), істерії (Hy), психопатії (Pd), паранояльності (Pa), психастенії (Pt), шизоїдності (Se), гіпоманії (Ma).

Інструкція. Уважно прочитайте в опитувальнику твердження, які стосуються вашого здоров'я і характеру. Вирішіть, вірно чи не вірно кожне твердження по відношенню до Вас. Не витрачайте час на обдумування. Найбільш правильне те рішення, яке першим приходить вам на думку. Свою відповідь занесіть в бланк тесту (форма бланку приводить нижче): якщо ви згодні з твердженням, запишіть «+» («вірно»), а якщо не згодні – знак «-» («невірно»).

Час проведення опитувальника не обмежується, але він не повинен бути дуже тривалим.

Опитувальник

1. У вас хороший апетит.
2. Вранці зазвичай відчуваєте, що виспались і відпочили.
3. У вашому повсякденному житті багато цікавого.
4. Ви працюєте з великим напруженням.
5. Часом вам приходять в голову такі погані думки, що про них краще не розповідати.
6. У вас рідко бувають закрепи.
7. Іноді вам дуже хотілося назавжди піти з дому (покинути дім).
8. Часом у вас бувають приступи нестримного сміху або плачу.
9. Часом вас турбують нудота і позиви на блювоту.
10. У вас таке враження, що вас ніхто не розуміє.
11. Іноді вам хочеться вилятися.
12. Щотижня вам сняться страхітливі сновидіння.
13. Вам важче зосередитися, ніж більшості людей.
14. З вами траплялися дивні речі.
15. Ви досягнули б у житті значно більшого, якщо б люди не були налаштовані проти вас.
16. В дитинстві якийсь час ви здійснювали крадіжки.
17. Бувало, що по декілька днів, тижнів, або цілих місяців ви нічим не могли займатися, тому що важко було себе заставити включитися в роботу.
18. У вас переривчастий та неспокійний сон.
19. Коли ви знаходитесь серед людей, вам вчуваються дивні речі.
20. Більшість ваших знайомих не вважають вас неприємною людиною.
21. Вам часто доводилося виконувати вказівки людей, які знали менше від вас.
22. Більшість людей задоволені своїм життям більше, ніж ви.
23. Багато інших збільшують свої нещастя, щоб добитися співчуття та допомоги.
24. Іноді ви сердитесь.
25. Вам, безумовно, не вистачає впевненості в собі.
26. У вас часто буває таке відчуття, що ви зробили щось неправильно чи недобре.
27. У вас часто буває посіпування в м'язах.
28. Звичайно ви задоволені своєю долею.
29. Деякі люди так люблять командувати, що вам хочеться зробити все навпаки, хоча ви знаєте, що вони праві.
30. Ви вважаєте, що проти вас щось задумують.
31. Більшість людей здатні добитися вигоди не зовсім чесним шляхом.
32. Вас часто турбує шлунок.
33. Часто ви не можете зрозуміти, чому напередодні були в поганому настрої і роздратовані.

34. Часом ваші думки протікали так швидко, що ви не встигали їх вловлювати.
35. Ви вважаєте, що ваше сімейне життя не гірше, ніж у більшості ваших знайомих.
36. Часом ви переконані у власній непотрібності.
37. За останні роки ваше самопочуття було в основному добрим.
38. У вас були періоди, під час яких ви щось робили і потім не могли згадати, що саме.
39. Ви вважаєте, що вас часто незаслужено карали.
40. Ви ніколи не почували себе краще, ніж тепер.
41. Вам байдуже, що про вас думають інші.
42. З пам'яттю у вас все гаразд.
43. Вам важко підтримувати розмову з людиною, з якою щойно познайомились.
44. Більшість часу ви відчуваєтеся слабкістю.
45. У вас рідко болить голова.
46. Іноді вам важко зберігати рівновагу при ходьбі.
47. Не всі ваші знайомі вам подобаються.
48. Є люди, які намагаються вкрати ваші думки та ідеї.
49. Ви вважаєте, що здійснили вчинки, яким нема прощення.
50. Ви вважаєте себе надто сором'язливим.
51. Ви майже завжди про щось тривожитесь.
52. Ваші батьки часто не схвалювали ваші знайомства.
53. Іноді ви любите трохи попліткувати.
54. Часом ви відчуваєте, що вам надзвичайно легко приймати рішення.
55. У вас буває сильне серцебиття і ви часто задихаєтесь.
56. Ви запальний, але швидко заспокоюєтесь.
57. У вас бувають періоди такого сильного хвилювання, що вам важко всидіти на місці.
58. Ваші батьки та інші члени сім'ї часто без причини придираються до вас.
59. Ваша доля нікого особливо не цікавить.
60. Ви не засуджуєте людину, яка не проти в своїх інтересах використати помилки іншої.
61. Часом ви сповнені енергією.
62. Останнім часом у вас погіршився зір.
63. У вас часто дзвенить і шумить у вухах.
64. У вашому житті були випадки (можливо тільки один), коли ви відчували, що на вас впливають гіпнозом.
65. У вас бувають періоди, коли ви без особливої причини незвично веселі.
66. Навіть перебуваючи серед інших людей, ви звичайно відчуваєтеся самотнім.
67. Ви вважаєте, що майже кожен може обманути, щоб уникнути неприємностей.
68. Ви вразливіший від більшості людей.
69. Часом ваша голова працює повільніше, ніж звичайно.
70. Ви часто розчаровуєтесь в інших людях.
71. Ви зловживаєте спиртними напоями.

Аналіз та інтерпретація даних тестування

На лицевій стороні бланку проводиться підрахування «сирих» балів за всіма 11 показниками (оціночними та базовими) у відповідності з результатами опитування і з ключем до опитувальника (табл. 1). Набрана кількість балів по кожній шкалі записується під бланком тесту.

Таблиця 1

Шкали	Відповіді	№ питання
L	Неправильно (-)	5,11,24,4,53
F	-	22,24, 61
	Правильно +	9,12,15,19,30,38,48,49,58,59,64,71
K	-	11,23,31,33,34,36,40,41,43,56,51
	+	61,65,67,69,70
1 (Hs)	-	1,2,6,37,45
	+	9,18,26,32,44,46,55,62,63
2 (D)	-	1,3,6,11,28,37,40,42,60,61,65
	+	9,13,18,22,25,36,44
3 (Hy)	-	1,2,3,11,23,28,29,31,33,35,37,40,41,43,45,50,56
	+	9,13,18,26,44,46,55,57,62
4 (Pd)	-	3,28,34,35,41,43,50,65
	+	7,10,13,14,15,16,22,27,52,58,71

6 (Pa)	-	28,29,31,67
	+	5,8,10,15,30,39,63,64,66,68
7 (Pt)	-	2,3,42
	+	5,8,13,17,22,25,27,36,44,51,66,68
8 (Se)	-	3,42
	+	5,7,8,10,13,14,15,16,26,30,38,39,46,57,63,64,66
9 (Ma)	-	43
	+	4,7,8,21,29,34,38,39,54,57,60

Бланк тесту
(лицева сторона)

ППП _____
Вік _____ стаття _____ дата _____

Поряд з номером при відповіді «вірно» в стовпчику «В» поставте «+», при відповіді «невірно» «-» поставте в стовпчику «Н».

«В»	№	«Н»	«В»	№	«Н»	«В»	№	«Н»	«В»	№	Н
	1			21			41			61	
	2			22			42			62	
	3			23			43			63	
	4			24			44			64	
	5			25			45			65	
	6			26			46			66	
	7			27			47			67	
	8			28			48			68	
	9			29			49			69	
	10			30			50			70	
	11			31			51			71	
	12			32			52				
	13			33			53				
	14			34			54				
	15			35			55				
	16			36			56				
	17			37			57				
	18			38			58				
	19			39			59				
	20			40			60				

Сума по шкалах:

L F K 1 2 3 4 6 7 8 9

Бланк тесту
(зворотна сторона)

T	L	F	K	1	2	3	4	6	7	8	9
110				-	-	26	23	-	-	30	-
				-	-	-	-	14	27	-	17
	M			24	-	24	-	-	-	-	
				-	-	-	21	-	-	28	
				-	-	-	-	-	-	-	
				-	-	-	-	-	-	-	
100	-	12	-	-	-	-	-	-	25	-	-
	-	-	-	21	20	22	-	12	-	26	15
				-	-	-	19	-	23	-	
				-	-	-	-	-	-	-	
90	-	-	-	-	-	20	-	-	-	24	-
	-	10	-	18	-	-	-	10	-	-	13
	-	-	-	-	16	-	17	-	-	-	
				-	-	18	-	-	21	22	-
80	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	-	8	-	15	-	16	15	-	-	20	11
	4	-	15	-	-	-	-	8	19	-	
	-			-	-	-	-	-	-	-	
	-			-	-	-	-	-	-	-	
70			-	-	12	-	-	-	-	18	-
		6	-	12	-	14	13	-	-	-	10
	3		12	-	-	-	-	6	17	-	
				-	-	-	-	-	-	-	
60		-	-	-	-	12	-	-	-	16	-
	2	4	-	9	-	-	11	-	15	-	-
			9	-	8	10	-	-	-	14	7
50		-	-	-	-	-	-	4	-	-	-
	1	2	-	6	-	-	9	-	13	12	-
			6	-	-	8	-	-	-	-	5
40		-	-	-	4	-	-	2	11	10	-
	0	0	-	3	-	6	7	-	-	-	-
		-	3	-	-	-	-	-	9	8	
30			-	0	-	4	-	0	-	-	3
			3	-	0	-	5	-	7	6	-
			-	-	-	2	-	-	-	-	-
T	L	F	K	1	2	3	4	6	7	8	9
Сума K=				0,5K	-	-	0,4K	-	1K	1K	0,2K
Сума +K=				?	-	-	?	-	?	?	?

Шкала «К»

K=	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
0,5=	8	8	7	7	6	6	5	5	4	4	3	2	2	2	1	1
0,4=	6	6	6	6	5	4	4	4	3	3	2	2	2	2	1	1
0,2=	3	3	3	3	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1	0	0

На зворотній стороні бланку тесту експериментатор будує профіль особистості досліджуваного із врахуванням шкали корекції, додаючи до отриманих «сирих» балів по базових шкалах №1,4,7,8,9 відповідні значення шкали корекції (табл. 2): 0,5К, 0,4К, 1К, 0,2К. Наприклад, до отриманих балів по шкалі №1, виходячи з таблиці, додають 0,5 від значення К, а до 7,8 шкал додають повне значення 1К і т.д.

Інтерпретація показників по шкалах

1. Шкала брехні (*L*) – оцінює відвертість досліджуваного.

2. Шкала достовірності (*F*) – виявляє неввірогідні відповіді. Чим більше значення по цій шкалі, тим менш вірогідні результати.

3. Шкала корекції (*K*) – згладжує викривлення, внесені надмірною обережністю і контролем досліджуваного під час тестування. Високі показники по цій шкалі свідчать про несвідомий контроль поведінки. Шкала К використовується для корекції базових шкал, які залежать від її величини.

За даними тестування накреслюється профіль досліджуваного (зворотна сторона бланку тесту). Високими оцінками для кожної з базових шкал є оцінки в умовних балах, які перевищують їх номінальні значення по показнику 70 за шкалою Т.

Патопсихологічна оцінка індивідуально-психологічних особливостей за базовими шкалами

1. Іпохондрії (*Hs*) – «близькість» досліджуваного до астеноневротичного типу. Досліджувані з високими оцінками повільні, пасивні, все сприймають на віру, покірні владі, поволи адаптуються, погано переносять зміну обстановки, легко втрачають рівновагу в соціальних конфліктах. При перевищенні рівня 70 Т шкала вказує на фіксованість уваги людини на внутрішніх відчуттях, схильність до перебільшення важкості свого стану, іпохондричність.

2. Депресії (*D*) – високі оцінки мають чутливі сенситивні особи, схильні до тривоги, несміливі, сором'язливі. У роботі вони старанні, добросовісні, високоморальні й обов'язкові, але нездатні прийняти рішення самостійно, у них нема впевненості в собі, при найменших невдачах вони впадають у відчай.

3. Істерії (*Hu*) – ця шкала виявляє осіб, схильних до сомато-неврологічних захисних реакцій конверсійного типу. Вони використовують симптоми соматичного захворювання як засіб уникнення від відповідальності. Всі проблеми вирішуються «втечею у хворобу». Головною особливістю таких людей є прагнення виглядати значнішими, ніж є насправді, повернути до себе увагу будь-чим, прагнення захоплення ними. Почуття таких людей поверхневі, а інтереси неглибокі. При показниках цієї шкали вище 70Т можна спостерігати істеричні риси поведінки: демонстративність, екзальтованість, егоцентризм, інфантильність.

4. Психопатії (Pd) – високі оцінки по цій шкалі свідчать про соціальну дезадаптацію. Такі люди конфліктні, агресивні, імпульсивні, нехтують соціальним нормами і цінностями. Настрій у них нестійкий, вони образливі, збудливі і вразливі. Можливе тимчасове підвищення по цій шкалі, викликане будь-якою причиною.

6. Паранояльності (Pa) – головна риса людей з високими показниками по цій шкалі – схильність до формування надцінних ідей. Ці люди односторонні, агресивні і злопам'ятні. Хто не згідний з ними думає по іншому, той нерозумний або ворог. Свої погляди вони активно нав'язують, тому мають часті конфлікти з навколишніми. Власні найменші досягнення вони завжди переоцінюють.

7. Психастенії (Pt) – діагностує осіб з тривожно-надумливим типом характеру, яким властиві тривожність, боязкість, нерішучість, постійні сумніви, а при перевищенні 70Т спостерігається дезорганізація поведінки внаслідок цих властивостей.

8. Шизоїдності (Se) – особам з високими показниками по цій шкалі властивий шизоїдний тип поведінки. Вони здатні тонко відчувати і сприймати абстрактні образи, але повсякденні радості і горе не викликають в них емоційного відгуку. Таким чином, загальною рисою шизоїдного типу є поєднання підвищеної чутливості з емоційною холодністю та відчуженістю в міжособистих стосунках. Високі показники по цій шкалі (вище 70Т) відображають такі особистісні властивості, як своєрідність системи цінностей, відчуження від навколишніх, замкнутість (аутизм), труднощі у спілкуванні, дезорганізацію поведінки.

9. Гіпоманії (Ma) – для осіб з високими оцінками по цій шкалі характерний піднесений настрій незалежно від обставин. Вони активні, діяльні, енергійні, життєрадісні. Люблять роботу з частими змінами, охоче контактують з людьми, однак інтереси їх поверхові і нестійкі, їм не вистачає витримки та наполегливості. Можлива оцінка даних якостей як у рамках психологічних особливостей так і при психічній патології.

При неврозах виявляється невротичний нахил профілю особистості: переважають показники перших трьох базових шкал (Hs, D, Hy), що нерідко супроводжується підвищеннями по шкалі 6 (Pt). При істеричній симптоматиці профіль особистості набуває вигляду «конверсійної п'ятірки»: при збільшенні трьох шкал «невротичної тріади» лідерами є 1 і 3 шкали, а друга – трохи нижче (у вигляді латинського знака букви V).

При психопатіях, як правило, відзначається підвищення по шкалі 4 (Pd).

При психозах спостерігаються високі показники по шкалах 4 (Pd), 6 (Pa), 8 (Se), 9 (Ma).

Депресивний синдром психотичного рівня характеризується вершинами по 2,7,8 зі зниженням по 9 шкалі, а маніакальний – вершинами по 4 і 9 та зі зниженням по 2 і 7 шкалах.

Опитувальник К.К.Яхіна – В.Д.Менделевича

Інструкція. Уважно прочитайте кожне з наведених запитань та оцініть свій теперішній стан за п'ятибальною шкалою: 5 балів – ніколи не було, 4 бали – дуже рідко, 3 бали – іноді, 2 – часто, 1 бал – постійно або завжди. Напишіть свої відповіді поряд із кожним запитанням.

Опитувальник

1. Ваш сон поверхневий та неспокійний?
2. Чи помічаєте ви, що стали більш повільними та в'ялими, немає попередньої енергійності?
3. Після сну ви почуваетесь втомленим та розбитим, невідпочившим?
4. У вас поганий апетит?
5. У вас буває відчуття стискання в грудях та недостатності повітря при хвилюванні чи роздратуванні?
6. Вам буває важко заснути, якщо вас що-небудь тривожить?
7. Чи відчуваєте ви себе пригніченим та подавленим?
8. Чи відчуваєте ви в себе підвищену втому, стомлюваність?
9. Чи помічаєте ви, що попередня робота дається вам важче та потребує більших зусиль?
10. Чи помічаєте ви, що стали більш розсіяними та неуважними: забуваєте, куди поставили яку-небудь річ або не можете згадати, що збиралися щойно робити?
11. Вас турбують нав'язливі спогади?
12. Чи буває у вас відчуття якого-небудь неспокою (ніби щось повинно трапитися), хоча особливих причин на це немає?
13. У вас виникає страх захворіти важкими захворюваннями (рак, інфаркт, психічне захворювання і т. д.)?

14. Ви не можете стримувати сльози і плачете?
15. Чи помічаєте ви, що потреба в інтимному житті для вас стала меншою і навіть почала вас обтяжувати?
16. Ви стали більш дратівливими та запальними?
17. Чи бувають у вас думки, що у вашому житті мало радості та щастя?
18. Ви помічаєте, що стали якимись байдужими, нема минулих інтересів та захоплень?
19. Ви багаторазово перевіряєте виконані дії: чи вимкнений газ, вода, електрика, зачинені двері?
20. Вас турбує біль або неприємні відчуття в ділянці серця?
21. Коли ви засмучуєтеся, чи буває у вас так погано з серцем, що доводиться приймати ліки або навіть викликати «швидку»?
22. У вас буває дзвін у вухах або миготіння в очах?
23. У вас бувають приступи пришвидшеного серцебиття?
24. Ви настільки чутливі, що голосні звуки, яскраве світло, різкі фарби вас дратують?
25. Чи відчуваєте ви поколювання в пальцях рук, ніг чи по всьому тілу, повзання мурашок, заніміння або інші неприємні відчуття?
26. У вас бувають періоди такого неспокою, що ви не можете всидіти на місці?
27. До завершення роботи ви так сильно втомлюєтеся, що вам необхідно відпочити, перш ніж братися за що-небудь інше?
28. Очікування вас тривожить та нервує?
29. У вас паморочиться голова і темніє в очах, якщо ви різко встанете чи нагнетесь?
30. При різкій зміні погоди у вас погіршується самопочуття?
31. Ви помічали, як у вас мимоволі посіпується голова і плечі або повіки, вилиці, особливо, коли ви хвилюєтеся?
32. У вас бувають страхітливі сновидіння?
33. Ви відчуваєте тривогу за кого-небудь чи за що-небудь?
34. Ви відчуваєте клубок в горлі, коли хвилюєтеся?
35. У вас буває відчуття, що до вас ставляться байдуже, ніхто не намагається вас зрозуміти і поспівчувати, ви відчуваєте самотнім?
36. Ви відчуваєте важкість при ковтанні їжі, особливо, коли хвилюєтеся?
37. Ви звертали увагу, що руки і ноги знаходяться у вас в неспокійному русі?
38. Вас турбує те, що ви не можете звільнитися від нав'язливих думок, які постійно повертаються (мелодія, вірш, сумніви)?
39. Ви легко потієте при хвилюванні?
40. У вас буває страх залишитися наодинці в порожній квартирі?
41. Ви відчуваєте у себе нетерпеливість, непосидючість чи метушливість?
42. У вас буває головокружіння або нудота під кінець робочого дня?
43. Ви погано переносите транспорт, вас закачує і ви погано себе відчуваєте?
44. Навіть у теплу погоду руки і ноги у вас холодні, мерзнуть?
45. Чи легко ви ображаєтеся?
46. У вас бувають нав'язливі сумніви відносно правильності ваших вчинків чи рішень?
47. Чи не вважаєте ви, що праця вдома чи на роботі недостатньо оцінюється навколишніми?
48. Вам часто хочеться побути на самоті?
49. Ви помічаєте, що ваші близькі ставляться до вас байдуже або навіть неприязно?
50. Ви відчуваєте самотність або невпевнено в товаристві?
51. Чи бувають у вас головні болі?
52. Чи помічаєте ви, як пульсує кров по судинах, особливо, якщо ви хвилюєтеся?
53. Чи здійснюєте ви машинально непотрібні дії (потираєте руки, поправляєте одяг, пригладжуєте волосся і т.д.)
54. Ви легко червонієте чи бліднете?
55. Чи покривається ваше обличчя, шия чи груди червоними плямами при хвилюванні?
56. Чи приходять вам на роботі думки, що з вами може що-небудь трапитися і вам не встигнуть надати допомогу?
57. Чи появляються у вас болі або неприємні відчуття в ділянці шлунку, коли ви хвилюєтеся?
58. Чи появляються у вас думки, що ваші подруги (друзі) чи близькі більш щасливі, ніж ви?
59. Чи бувають у вас закрепи чи проноси?
60. Коли ви засмучуєтеся, чи буває у вас відрижка або нудота?
61. Ви довго вагаєтеся, перш ніж прийняти рішення?
62. Чи легко ви змінюєте свій настрій?
63. Під час хвилювання у вас появляється свербіння шкіри або висип?
64. Після сильного хвилювання ви втрачали голос чи німіли руки або ноги?
65. У вас підвищене слиновиділення?
66. Чи буває, що ви один не можете перейти вулицю, відкриту площу?
67. Чи буває, що ви відчуваєте дуже сильний голод, а почавши їсти, швидко стаєте ситі?
68. У вас виникає відчуття, що у багатьох неприємностях винні ви самі?

Обробка результатів здійснюється за допомогою таблиць значень діагностичних коефіцієнтів по 6 шкалах.

Шкала вегетативних порушень

Номер запитання	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
1	-1,51	-1,6	-0,54	0,5	1,45
4	-1,56	-1,51	-0,34	0,68	1,23
6	-1,33	-0,44	1,18	1,31	0,87
20	-1,3	-1,58	-0,1	0,81	0,77
22	-1,08	-1,5	-0,71	0,19	0,92
23	-1,8	-1,4	-0,1	0,5	1,22
25	-1,15	-1,48	-1	0,43	0,63
29	-1,6	-0,5	-0,3	0,62	0,9
30	-1,34	-0,7	-0,17	0,42	0,85
32	-0,9	-1,32	-0,41	0,42	1,19
39	-1,56	-0,43	-0,1	0,48	0,76
42	-1,3	-0,97	-0,4	-0,1	0,7
43	-1,11	-0,44	0	0,78	0,45
44	-1,45	-0,57	-0,26	0,32	0,63
51	-1,34	-0,78	0,2	0,31	1,4
52	-0,97	-0,66	-0,14	0,43	0,77
54	-0,93	-0,3	0,13	0,93	0,6
57	-1,2	-1,34	-0,3	0	0,42
59	-1,08	-0,83	-0,26	0,24	0,55
63	-0,9	-1,15	-1	-0,1	0,25
65	-1	-1,26	-0,22	-0,43	0,27
67	-0,7	-0,42	-0,55	0,18	0,4

Шкала невротичної депресії

Номер запитання	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
2	-1,58	-1,45	-0,41	0,7	1,46
7	-1,51	-1,53	-0,34	0,58	1,4
15	-1,45	-1,26	-1	0	0,82
17	-1,38	-1,62	-0,22	0,32	0,75
18	-1,3	-1,5	-0,15	0,8	1,22
35	-1,34	-1,34	-0,5	0,3	0,73
48	-1,2	-1,23	0,36	0,56	0,2
49	-1,08	-1,08	-1,18	0	0,46
58	-1,2	-1,26	-0,37	0,21	0,42
68	-1,08	-0,54	-0,1	0,25	0,32

Шкала астенії

Номер запитання	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
3	-1,51	-1,14	-0,4	0,7	1,4
8	-1,5	-0,33	0,9	1,32	0,7
9	-1,3	-1,58	-0,6	0,42	1
10	-1,62	-1,18	0	0,79	1,18
14	-1,56	-0,7	-0,12	0,73	1,35

16	-1,62	-0,6	0,26	0,81	1,24
24	-0,93	-0,8	-0,1	0,6	1,17
27	-1,19	-0,44	0,18	1,2	1,08
45	-1,58	-0,23	0,34	0,57	0,78
62	-0,5	-0,56	0,38	0,56	0

Шкала істеричного типу реагування

Номер запитання	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
5	-1,41	-1,25	-0,5	0,4	1,53
21	-1,2	-1,48	-1,26	-0,18	0,67
31	-1,15	-1,15	-0,87	-0,1	0,74
34	-1,48	-1,04	-0,18	1,11	0,5
35	-1,34	-1,34	-0,52	0,3	0,73
36	-1,3	-1,38	-0,64	-0,12	0,66
45	-1,58	-0,23	0,34	0,57	0,78
47	-1,38	-1,8	-0,64	-0,1	0,52
49	-1,08	-1,08	-1,18	-0,1	0,46
57	-1,2	-1,34	-0,3	0	0,42
64	-0,6	-1,26	-1,08	-0,38	0,23

Шкала obsесивно-фобічних порушень

Номер запитання	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
11	-1,38	-1,32	-0,3	0,3	1,2
13	-1,53	-1,38	-0,74	0,23	0,9
19	-1,32	-0,63	0	0,99	1,2
38	-0,9	-1,17	-0,43	0,37	0,69
40	-1,38	-0,67	-0,81	0,18	0,64
46	-1,34	-1,2	0,1	0,54	0,43
53	-0,78	-1,5	-0,35	0,27	0,36
56	-0,3	-1,2	-1,3	-0,67	0,33
61	-0,92	-0,36	0,28	0,56	0,1
66	-1	-0,78	-1,15	-0,52	0,18

Шкала тривоги

Номер запитання	1 бал	2 бали	3 бали	4 бали	5 балів
6	-1,33	-0,44	1,18	1,31	0,87
12	-1,08	-1,3	-0,6	0,37	1,44
26	-1,6	-1,34	-0,4	-0,6	0,88
28	-1,11	0	0,54	1,22	0,47
32	-0,9	-1,32	-0,41	0,41	1,3
33	-1,19	-0,2	1	1,04	0,4
37	-0,78	-1,48	-1,38	0,11	0,48
41	-1,26	-0,93	-0,4	0,34	1,24
50	-1,23	-0,74	0	0,37	0,63
61	-0,92	-0,36	0,28	0,56	0,1

Обробка та інтерпретація результатів проводиться з допомогою вищенаведених шкал, за якими виявлені за вказаними номерами питань бали переводяться у відповідні коефіцієнти. Встановлені в такий спосіб коефіцієнти за кожною шкалою сумують і будують графік.

Показник більше +1,28 вказує на рівень здоров'я, менше 1,28 – на характер виявлених невротичних розладів і ступінь їх вираженості.

МЕТОДИКИ

ЕКСПРЕС-ДІАГНОСТИКА СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

Методика сприяє виявленню особистих, професійних і соціально-психологічних орієнтацій і переваг, може бути корисна як при виборі професії, так і при оцінюванні працівника у процесі найму й атестації кадрів.

Інструкція. Вам запропоновані 16 тверджень. Оцініть значущість кожного з них для себе за схемою: від 10 (неважливо) до 100 (дуже важливо).

Опитувальник

1. Захоплююча робота, яка приносить задоволення.
2. Високооплачувана робота.
3. Вдале одруження або заміжжя.
4. Знайомство з новими людьми, соціальні заходи.
5. Залучення до суспільної діяльності.
6. Ваша релігія.
7. Спортивні вправи.
8. Інтелектуальний розвиток.
9. Кар'єра.
10. Красиві машини, одяг, будинок тощо.
11. Проведення часу в колі сім'ї.
12. Декілька близьких друзів.
13. Робота на добровільних засадах у некомерційних організаціях.
14. Медитація, роздуми, молитви тощо.
15. Здорова збалансована дієта.
16. Читання освітньої літератури, перегляд освітніх передач, самовдосконалення тощо.

Оцінювання та інтерпретація результатів

Розподіліть бали відповідно до таблиці (цифри в розділах – номери відповідних тверджень).

Таблиця 1

Професійні	Фінансові	Сімейні	Соціальні	Суспільні	Духовні	Фізичні	Інтелектуальні
1	2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15	16

Разом балів:	Разом балів:	Разом балів:	Разом балів:	Разом балів:	Разом балів:	Разом балів:	Разом балів:
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

Чим вища сумарна кількість балів в кожному розділі, тим більшу цінність має для вас вказаний напрямок. При цьому чим ближчі один до одного значення у всіх восьми розділах, тим більш різнобічною людиною ви є.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ РІВНЯ САМООЦІНКИ

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей – є однією з базисних якостей особисті. Самооцінка людини залежить від багатьох факторів. Психологи для її визначення користуються «формулою Джеймса», яка має такий вигляд:

$$\text{Самооцінка} = \text{Успіх} / \text{Домагання.}$$

Підвищити самооцінку можна максимізуючи успіх або мінімізуючи невдачі. Старшокласники повинні розуміти, що розбіжності між домаганнями і реальною поведінкою людини призводять до викривлення самооцінки і, як наслідок, її неадекватності, що загрожує емоційними зривами в поведінці. Дослідження самооцінки корисне і для організації навчального процесу, і для самоусвідомлення учнів, ставлення яких до себе часто можна описати формулою «геній або нікчема».

Виявити рівень загальної самооцінки підлітка можна з допомогою психологічного тесту – опитувальника. Він охоплює 32 твердження, згідно з якими можливі п'ять варіантів відповідей, кожен з яких кодується балами за схемою: дуже часто – 4 бали; часто – 3 бали; інколи – 2 бали; рідко – 1 бал; ніколи – 0 балів.

Особливості проведення. Учням пропонують заповнити опитувальник, що містить 32 судження, з приводу яких можливі п'ять варіантів відповідей. Кожна відповідь кодується балами за схемою: дуже часто – 4, часто – 3, іноді – 2, рідко – 1, ніколи – 0.

Судження

1. Мені хочеться, щоб друзі підбадьорювали мене.
2. Постійно відчуваю свою відповідальність за навчання.
3. Мене хвилює моє майбутнє.
4. Багато хто ненавидить мене.
5. Я менш ініціативний, ніж інші.
6. Мене хвилює мій психічний стан.
7. Я боюсь здатися невігласом.
8. Зовнішність інших набагато привабливіша, ніж моя.
9. Я боюсь виступати з промовою перед незнайомими людьми.
10. Я часто роблю помилки.
11. Шкода, що я не вмю говорити з людьми як слід.
12. Шкода, що мені не вистачає впевненості у собі.
13. Я волів би, щоб інші люди частіше схвалювали мої Дії.
14. Я занадто скромний.
15. Моє життя марне.
16. Багато хто неправильно думає про мене.
17. Мені нема з ким поділитись своїми думками.

18. Люди очікують від мене забагато.
19. Люди не дуже цікавляться моїми досягненнями.
20. Я трохи соромлюсь.
21. Я відчуваю, що багато людей не розуміє мене.
22. Я не відчуваю себе у безпеці.
23. Я часто хвилююся, та даремно.
24. Я почуваю себе ніяково, коли входжу до кімнати, де вже сидять люди.
25. Я почуваю себе скуто.
26. Я відчуваю, що люди говорить про мене за моєю спиною.
27. Я впевнений, що люди майже все сприймають легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною має статись якась прикрість.
29. Мене непокоїть думка про те, як люди ставляться до мене.
30. Шкода, що я не надто комунікабельний.
31. У суперечках я висловлююся тільки тоді, коли впевнений в своїй правоті.
32. Я думаю про те, чого очікує від мене клас.

Оцінювання результатів

Для виявлення рівня самооцінки потрібно підсумувати бали за всіма 32 судженнями.

Від 0 до 25: свідчить про високий рівень самооцінки. Людина, як правило, не обтяжена комплексом неповноцінності, правильно реагує на зауваження і рідко піддає сумніву власні дії.

Від 26 до 45: свідчить про середній рівень самооцінки, коли людина рідко страждає від комплексу неповноцінності й лише іноді намагається підлаштуватись під думку інших.

Від 46 до 128: вказує на низький рівень самооцінки. Людина болісно сприймає критичні зауваження на свою адресу, намагається завжди зважати на думку інших і часто страждає від комплексу неповноцінності.

ТЕСТ К. ЛЕОНГАРДА - Х. ШМІШЕКА

Межа між розладом особистості (психопатією) і здоровою психікою не завжди чітка, і на ній перебувають перехідні стани, що отримали назви акцентуїтована особистість (К. Леонгарт, 1968) і акцентуація характеру (А. Лічко, 1997).

Такі риси ще не є паталогічними, але при певних умовах можуть розквитися в позитивному або негативному напрямку, досягаючи крайніх варіантів норми, які межують з паталогічними станами - психопатіями.

К.Леонгарт і Н. Шмішек виділяють десять основних типів акцентуації характеру, які виявляються з допомогою запропонованого опитувальника.

Інструкція.

"Вам пропонуються запитання, які стосуються Вашого характеру. Якщо Ви згодні із запитанням, поряд з його порядковим номером поставте знак "+" ("так"), якщо ні – знак "-" ("ні"). Над запитаннями довго не думайте, вірних і невірних відповідей нема".

Опитувальник

1. Ваш настрій, як правило, буває ясним і непохмурим?
2. Чи схильні Ви до образ?
3. Чи швидко Ви можете заплакати?
4. Чи виникає у Вас після закінчення якої-небудь роботи сумнів у якості її виконання і чи не перевіряєте правильність зробленого?
5. Чи були Ви в дитинстві таким же сміливим, як ваші ровесники?
6. Чи часто бувають у Вас різкі зміни настрою (тільки що літали в хмарах від щастя, і раптом стає дуже сумно)?
7. Чи буваєте Ви звичайно під час веселощів у центрі уваги?
8. Чи бувають у Вас дні, коли ви без особливих на те причин роздратовані і всі вважають, що Вас краще не зачіпати?

9. Чи завжди Ви відповідаєте на листи відразу після прочитання?
10. Ви серйозна людина?
11. Чи здатні Ви на певний час так сильно захопитись чим-небудь, що все решта перестає бути значущим для Вас?
12. Чи заповзятливі (винахідливі) Ви?
13. Чи швидко забуваєте Ви образи?
14. Чи добросердечні Ви?
15. Кидаючи лист в поштову скриньку, чи перевіряєте, опустився він туди чи ні?
16. Чи вимагає ваше честолюбство того, щоби в роботі (навчанні) Ви були одним з перших?
17. Чи боялися Ви в дитинстві грому і собаки?
18. Чи сміялися ви іноді над непристойними жартами?
19. Чи є серед ваших знайомих люди, які вважають Вас педантичним?
20. Чи дуже залежить Ваш настрій від зовнішніх обставин і подій?
21. Чи люблять Вас ваші знайомі?
22. Чи часто Ви знаходитеся під впливом внутрішніх поривів і спонукань?
23. Ваш настрій звичайно пригнічений?
24. Чи траплялось Вам плакати, переживаючи тяжке нервове потрясіння?
25. Чи важко Вам всидіти довго на одному місці?
26. Чи відстоюєте Ви свої інтереси, коли відносно Вас допускається несправедливість?
27. Чи вихваляєтесь Ви іноді?
28. Чи змогли би Ви в випадку необхідності зарізати домашню тварину, або птицю?
29. Чи дратує Вас, якщо штора або скатертина висить нерівно, чи стараєтесь ви це поправити?
30. Чи боялися Ви в дитинстві залишатися вдома наодинці?
31. Чи часто псується ваш настрій без видимих причин?
32. Чи траплялось Вам бути одним з кращих в вашій професійній або навчальній діяльності?
33. Чи швидко ви можете розгніватись?
34. Чи здатні ви бути пустотливо-веселим?
35. Чи бувають у Вас стани, коли Ви переповнені щастям?
36. Чи змогли би Ви грати роль конферансьє у веселих виставах?
37. Чи Ви говорили неправду коли-небудь у своєму житті?
38. Чи говорите Ви людям свою думку про них прямо в очі?
39. Чи можете Ви спокійно дивитись на кров?
40. Чи подобається Вам робота, коли тільки Ви один відповідальні за неї?
41. Чи заступаєтесь Ви за людей, відносно яких допущена несправедливість?
42. Чи турбує Вас необхідність спуститися в темний підвал, увійти в порожню, темну кімнату?
43. Чи надаєте перевагу Ви діяльності, яку необхідно виконувати довго і точно тій, що не потребує великої кропітливості і робиться швидко?
44. Ви дуже комунікабельна людина?
45. Чи охоче Ви в школі декламували вірші?
46. Чи втікали Ви в дитинстві з дому?
47. Звичайно Ви без коливань уступаєте місце в автобусі літнім пасажирам?
48. Чи часто вам життя здається тяжким?
49. Чи траплялось вам засмучуватись через який-небудь конфлікт, після чого Ви почували себе не в стані піти на роботу?
50. Чи можна сказати, що при невдачах Ви зберігаєте почуття гумору?
51. Чи стараєтесь Ви помиритися, якщо кого-небудь образили? Чи зробите першим кроки до примирення?
52. Чи дуже любите Ви тварин?
53. Чи траплялося вам, виходячи з дому, повернутися, щоб перевірити, чи не трапилось що-небудь?
54. Чи турбували Вас коли-небудь думки, що з вами або з вашими родичами повинно щось трапитись?
55. Чи суттєво залежить ваш настрій від погоди?
56. Чи важко вам виступати перед великою аудиторією?

57. Чи можете Ви, розсердившись на кого-небудь, пустити в хід руки?
58. Чи дуже любите Ви веселитися?
59. Ви завжди говорите те, що думаєте?
60. Чи можете Ви під впливом розчарування впасти у відчай?
61. Чи приваблює Вас роль організатора в будь-якій справі?
62. Чи наполегливі Ви на шляху до досягнення мети, якщо зустрічаються які-небудь перешкоди?
63. Чи відчували Ви коли-небудь задоволення при невдачах людей, які Вам неприємні?
64. Чи може трагічний фільм схвилювати Вас так, що на очах виступлять сльози?
65. Чи часто вам заважають заснути думки про проблеми минулого або майбутнього?
66. Чи доводилось Вам у шкільні роки підказувати чи давати списувати товаришам?
67. Чи змогли б Ви пройти один вночі через кладовище?
68. Чи повернули би Ви, не роздумуючи, зайві гроші в касу, якщо б виявили, що отримали їх надто забагато?
69. Чи велике значення Ви надаєте тому, що колена річ в вашому домі повинна знаходитись на своєму місці?
70. Чи трапляється з Вами, що, лягаючи спати у відмінному настрої, наступного ранку Ви встаєте з поганим настроєм, що триває декілька годин?
71. Чи легко Ви пристосовуєтесь до нової ситуації?
72. Чи часто у Вас буває головокружіння?
73. Чи часто Ви смієтесь?
74. Чи зможете Ви відноситись до людини, про яку Ви поганої думки, так привітно, що ніхто не догадається про ваше справжнє ставлення до неї?
75. Ви людина жвава і спритна?
76. Чи сильно Ви страждаєте від несправедливості?
77. Чи можна Вас вважати палким любителем природи?
78. Виходячи з дому або лягаючи спати, чи перевіряєте Ви, чи закриті краям, чи виключене всюди світло, чи закриті двері?
79. Чи лякливі Ви?
80. Чи може прийняття алкоголю змінити вам настрій?
81. Ви охоче приймаєте участь в гуртках художньої самодіяльності?
82. Чи тягне Вас іноді поїхати далеко від дому?
83. Чи дивитесь Ви на майбутнє дещо песимістично?
84. Чи бувають у Вас переходи від веселого настрою до пригніченого?
85. Чи можете Ви розважати товариство, бути душею компанії?
86. Чи довго Ви зберігаєте почуття гніву, розчарування?
87. Чи переживаєте Ви тривалий час, якщо горе спіткало іншу людину?
88. Чи завжди Ви погоджуєтесь із зауваженнями на свою адресу, правильність яких усвідомлюєте?
89. Чи могли Ви в шкільні роки переписувати через кляксу сторінку в зошиті?
90. Ви по відношенню до людей більше обережні і недовірливі, ніж довірливі?
91. Чи часто у Вас бувають страшні сни?
92. Чи бувають у Вас такі нав'язливі думки: якщо Ви стоїте на пероні, то можете мимо своєї волі кинутися під поїзд або кинутися з вікна верхнього поверху великого будинку?
93. Чи стає вам веселіше в товаристві веселих людей?
94. Ви - людина, яка не думає про складні проблеми, а якщо і займається ними, то ненадовго?
95. Чи здійснюєте Ви під впливом алкоголю раптові імпульсивні вчинки?
96. Під час розмови Ви більше мовчите, ніж говорите?
97. Чи могли б Ви, зображуючи кого-небудь, так захопитися, щоб на якийсь час забути, які Ви насправді?

Обробка та аналіз результатів тестування

Використовуючи ключ до опитувальника, підраховується сума "сірих" балів з кожного типу акцентуації і за показником відвертості відповідей. Збіг відповідей з ключем оцінюється 1 балом.

Сума "сірих" балів по кожній властивості характеру множиться на коефіцієнт, вказаний у ключі. Якщо результат множення на коефіцієнт перевищує значення 18, це свідчить про дуже виражену дану акцентуацію або патологію характеру (психопатію), а сума балів в діапазоні від 12 до 18 відображає виражену тенденцію до акцентуації, від 10 до 12 - про середні значення, а нижче 8 - про відсутність тенденції.

Максимальне значення набраних балів по шкалі "Відвертість" складає 10. При сумі балів, які не перевищують 5, можна вважати, що відповіді досліджуваного достатньо відверті. При сумі балів 6-7 відвертість досліджуваного сумнівна, а при значенні 8-10 балів відповіді вважаються брехливими, а результати тестування недостовірні.

Ключ до опитувальника

№ п/п шкал	Тип акцентуації	№ запитань "так"	№ запитань	"Сирі" бали	Коефіцієнт	Умовні бали
1	Застрагаючий (За)	2,16,26,38,41,62, 76,86,90	13,51		2	
2	Збудливий (Зб)	8,22,33,46,57,72, 82,95	—		3	
3	Демонстративний (Де)	7,21,24,32,45,49,	56		2	
4	Педантичний (П)	4,15,19,29,43,53,	40		2	
5	Гіпертимний (Г)	1,12,25,36,50,61, 75,85	—		3	
6	Дистимічний (Ди)	10,23,48,83,96	34,58,73		3	
7	Циклоїдний (Ц)	6,20,31,44,55,70, 80,93	—		3	
8	Екзальтований (Е)	11,35,60,84	—		6	
9	Тривожний (Т)	17,30,42,54,79,91	5,67		3	
10	Емотивний (Ем)	3,14,52,64,77,87	28,39		3	
11	Відвертість відповідей	9,47,59,68,88	18,27,37,63,66		1	

За даними тестування креслять профіль особистості досліджуваного (рис. 1).

Сума балів після помноження	24 23 22 21 20 19 18	Діапазон сильно виражених акцентованих рис та типів патології характеру
	17 16 15 14 13 12	Виражені тенденції до акцентуації
	11 10	Середні значення
	9 8	
	7 6 5 4 3 2 1	Відсутність тенденції
0	1 2 3 4 5 6 7 8 9	

За Зб Де П Г Ди Ц Ек Т Ем

Рис.1. Профіль особистості досліджуваного за типами акцентуації характеру

Характеристика типів акцентуації характеру за тестом Леонгарда-Шмішека

1. Застрягаючий тип (За). Даний тип схильний до "застрягання" афекту, до маячних реакцій. Люди цього типу педантичні, злопам'ятні, довго пам'ятають образи, сердяться, ображаються. Нерідко на цьому ґрунті появляються нав'язливі думки. В емоційному відношенні вони ригідні. Іноді можуть проявляти афективні спалахи, агресію. В патології – це паранояльний психопат.

2. Збудливий тип (Зб). Характеризується підвищеною збудливістю, агресивністю. Моральні настанови малозначущі, в поривах гніву спостерігається зростання агресивності з активізацією відповідних дій. їм властиві підвищена імпульсивність, грубість, схильність до конфліктів, в яких виступають активною, провокуючою стороною. При психічній патології це – епілептоїдний психопат.

3. Демонстративний тип (Де). До даного типу належать люди, у яких сильно виражений егоцентризм, прагнення постійно знаходитись у центрі уваги ("нехай ненавидять, лиш би не були байдужі")- Достатня кількість таких особистостей зустрічається серед артистів. Якщо у них нема особливих здібностей, тоді вони привертають увагу антисоціальними вчинками. Схильні носити яскравий екстравагантний одяг. За цією ознакою, а також за театральною манерою поведінки можуть визначатися чисто зовнішньо при спостереженні. У патології – це істерична психопатія.

4. Педантичний тип (П). Цей тип людей характеризується ригідністю, інертністю психічних процесів. Ґрунтовність, чіткість і завершеність у діях, високий самоконтроль дозволяють виконувати роботу пунктуально і добросовісно, однак вони дуже повільні і

малопродуктивні в мисленні. У діях проявляється надмірна стандартність і передбачливість. При нав'язливому крайньому педантизмі може появлятися злобно-тужливий настрій. У патології – це епілептоїдна психопатія.

5. Гіпертимний тип (Г). Характеризується переважно піднесеним настроєм, підвищеною психічною активністю і прагненням діяльності. Діловитість, ініціатива, винахідливість, енергійність, вміння розважати інших - характерні риси даного типу. Вони важко переносять умови жорсткої дисципліни, підвищено дратівливі, схильності до легковажних, сумнівних вчинків, вибухів гніву.

6. Дистимічний тип (Ди). На протилежність гіпертимічному типу для дистимічного характерна схильність до депресії, зосередженість на тінювих сторонах життя, надумливість і загальмованість. Для них характерне песимістичне ставлення до майбутнього, низька контактність, малослівність у розмовах, занижена самооцінка.

7. Циклоїдний (циклотимічний) тип (Ц). Яскраво виражена зміна гіпертимних і дистимічних станів. Характерна мінливість настрою, вчинків і дій без видимих причин. Звичайно добрий настрій короткочасний, поганий – більш тривалий, при якому спостерігається швидка втомлюваність і зниження активності. Виділяють два варіанти циклотимічних станів: типовий та лабільний. Типові складають враження гіпертимних. Раніше запальні, кмітливі, вони стають в'ялими, порушуються апетит і сон. У лабільних циклотиміків фази змін настрою коротші.

8. Екзальтований тип (Е). Екзальтація - надмірна радість, захоплення, емоційне збудження проявляється в бурхливих реакціях, зміні напрямку активності. Піддаються хвилинним настроєм, легко переходять від стану захоплення до суму. їм властива висока контактність, балакучість, виявляють яскравість та щирість почуттів відносно чужих проблем. Віруючі люди легко впадають у релігійний екстаз.

9. Тривожний тип (Т). Це люди меланхолійного складу з дуже високим рівнем тривожності, схильні до страхів, нерішучості, лякливості, підвищеної залежності. Недооцінюють або применшують свої здібності, сором'язливі, бояться відповідальності. Високий рівень тривожності нерідко супроводжується прагненням до гіперкомпенсації за рахунок спалаху негативних емоцій. У патології – це формування неврозу нав'язливих станів.

10. Емотивний тип (Е). Відрізняються високою чуйністю, емоційністю і глибиною переживань будь-яких життєвих подій. Співпереживання, м'якосердість, зворушливість, різка зміна настрою з незначного приводу - характерна риси емотивів. У коханні ранимі. Не проти того, щоб ними опікувались. їм властиві загострене почуття обов'язку, гуманність. Під впливом бурхливих подій у навколишній дійсності можлива патологія – аж до депресії і суїциду.

Перечислені типи акцентуації можна об'єднати в дві групи, які відображають акцентуації власне характеру і акцентуації темпераменту.

До першої групи належать: застрягаючий тип (в патології – паранояльний психопат); збудливий тип (у патології – епілептоїдний психопат); демонстративний тип (у патології – істеричний психопат); педантичний тип (у патології – епілептоїдний психопат).

Решта типів акцентуації належать до другої групи – акцентуацій темпераменту.

Кожна особистість – це сукупність, різноманітність типів індивідуальності.

За даними проведеного тестування і накресленим профілем особистості наочно представлені кількісні значення показників по кожному типу акцентуації, що дає можливість оцінити характер і темперамент кожної індивідуальності.

МЕТОДИКА ОСОБИСТІСНОГО ДИФЕРЕНЦІАЛУ ОД (варіант, адаптований в НДІ ім. В.М.Бехтерева)

Методика дає можливість вивчити ставлення до самого себе та до інших людей. Пропонований варіант містить 21 полярну пару рис особистості. Кожна з них при інтерпретації співвідноситься з будь-яким фактором (Оцінки (О), Сили (С); Активності (А)).

Інструкція. На запропонованому Вам бланку представлено найбільш поширені якості людини. Позитивні значення цих якостей позначені знаком «+», а негативні – знаком «-». Міру їх вираженості оцінюється за семибальною шкалою. Вашим завданням є вибрати знак тієї чи іншої якості і визначити міру її прояву за балами:

3 – проявляється дуже сильно і дуже часто;

2 – виражена досить помітно і часто зустрічається;

1 – проявляється іноді і слабо;

0 – важко сказати, буває і те, і інше.

Робота відбувається у два етапи.

На першому етапі слід дати оцінку вираженості якостей високопрофесійного психолога. Для цього слід закреслити відповідні цифри. Але пам'ятайте, що психолог зовсім не є ідеальною людиною. Тому невірним буде закреслити цифру, наприклад, цифру «3» в кожній позитивній якості.

На другому етапі слід оцінити вираженість даних якостей в самого себе на даний час. Для цього слід обвести відповідні цифри кружечками. Хай ваші оцінки будуть достовірними.

Вибравши знак і міру вираженості якості, обведіть відповідну цифру в таблиці. Пам'ятайте, що наведені в таблиці позитивні і негативні якості людини постійно міняються місцями. Тому, здійснюючи оцінку, будьте уважні.

Бланк ОС і ключ

О	+	1	Чарівний	3 2 1 0 1 2 3	-	Непривабливий
С	-	2	Слабкий	3 2 1 0 1 2 3	+	Сильний
А	+	3	Бесідливий	3 2 1 0 1 2 3	-	Мовчазний
О	-	4	Безвідповідальний	3 2 1 0 1 2 3	+	Добросовісний
С	+	5	Впертий	3 2 1 0 1 2 3	-	Поступливий
А	-	6	Замкнутий	3 2 1 0 1 2 3	+	Відкритий
О	+	7	Добрий	3 2 1 0 1 2 3	-	Егоїстичний
С	-	8	Залежний	3 2 1 0 1 2 3	+	Незалежний
А	+	9	Діяльний	3 2 1 0 1 2 3	-	Пасивний
О	-	10	Черствий	3 2 1 0 1 2 3	+	Чуйний
С	+	11	Рішучий	3 2 1 0 1 2 3	-	Нерішучий
А	-	12	В'ялий	3 2 1 0 1 2 3	+	Енергійний
О	+	13	Справедливий	3 2 1 0 1 2 3	-	Несправедливий
С	-	14	Розслаблений	3 2 1 0 1 2 3	+	Напружений
А	+	15	Суєтний	3 2 1 0 1 2 3	-	Спокійний
О	-	16	Ворожий	3 2 1 0 1 2 3	+	Дружелюбний
С	+	17	Впевнений	3 2 1 0 1 2 3	-	Невпевнений
А	-	18	Нелюдимий	3 2 1 0 1 2 3	+	Комунікабельний
О	+	19	Чесний	3 2 1 0 1 2 3	-	Нещирий
С	-	20	Несамостійний	3 2 1 0 1 2 3	+	Самостійний
А	+	21	Роздратований	3 2 1 0 1 2 3	-	Незворушний

Обробка даних

Проводиться за допомогою ключа – бланка. Підраховуються значення О (оцінки), С (сили), А (активності). Їх максимальні значення можуть коливатися від +21 до -21.

17-21- високий рівень;

8-16-середній рівень;

7 і менше – низький рівень.

Інтерпретація факторів ОД

Результати фактору Оцінки (О) свідчать про рівень самоповаги. Високі значення вказують про те, що обстежуваний приймає себе як особистість, задоволений собою, приписує собі позитивні, соціально схвальні характеристики. Низькі значення фактора О вказують на критичне ставлення людини до самої себе, недостатній рівень прийняття себе, незадоволеність власною поведінкою та особливостями особистості. Дуже низькі значення цього фактору

розглядаються як можливі свідчення наявності неврологічних чи інших проблем, пов'язаних з відчуттям низької цінності своєї особистості.

Дані за фактором Сили (С) визначають самооцінку розвитку вольових якостей. Високі значення свідчать про впевненість в собі, незалежність, схильність до самостійного додання труднощів. Низькі значення свідчать про недостатній самоконтроль, нездатність притримуватися одної лінії поведінки, залежність від зовнішніх обставин. Дуже низькі значення вказують на можливу астенизацію і тривожність.

Показники фактора Активності (А) співвідносяться з поняттями екстраверсії-інтроверсії. Так, позитивні (+) значення вказують на високу активність, комунікабельність, імпульсивність. Негативні (-) на замкнутість, пасивність, переважання спокійних емоційних реакцій.

У запропонованому варіанті ОД вивчаються уявлення про особистісні якості психолога-професіонала та ступінь відповідності власних рис рисам цього своєрідного еталону. Представлені в бланку параметри особистості розглядаються поза названими факторами, тобто самі по собі. Беруться до уваги наступні особливості:

- риси, виділені як домінуючі в структурі референтної особистості (відповідають помітці «3» на першому етапі заповнення бланку);
- риси, виділені як другорядні для психолога-професіонала (за другими помітками першого етапу в низхідному порядку);
- риси, по відношенню до яких існує повна відповідність між «реальними» та «ідеальними» образами особистості (за співпадінням поміток на першому та другому етапі заповнення бланка);
- риси, за якими обстежуваним відзначається значна невідповідність (у два і більше балів) між бажаними рівнем і виділеним при самооцінці.

МЕТОДИКА ОЦІНКИ СУБ'ЄКТИВНОГО СТАНУ «САН»

Методика дослідження суб'єктивного стану «САН» призначена для якісної оцінки суб'єктивного стану самопочуття, активності, настрою особистості на момент обстеження (В.А. Доскін зі співавт., 1973). На підставі отриманих результатів розраховуються показники самопочуття, активності, настрою, а також інтегральної оцінки суб'єктивного стану.

Інструкція. Перед вами картка суб'єктивного стану – САН. Кожне твердження суб'єктивного стану подано попарно (протилежно), і його можна оцінити від нуля до трьох одиниць. Наприклад: зліва - самопочуття добре, праворуч - погане, посередині - цифри: 3, 2, 1, 0, 1, 2, 3. Якщо у мене зараз самопочуття добре, то я відмічаю одиницю кружечком зліва, якщо дуже добре - двійку, якщо прекрасне - трійку, якщо ж погане, то навпаки, відмічаю свій стан, обводячи кружечком відповідну цифру з правої сторони. Тобто з двох станів необхідно вибрати той, котрий найбільше відповідає вашому на даний момент.

На виконання методики, як правило, витрачається не більше 15 хв. Обробка бланків проводиться за допомогою ключів самопочуття, активності і настрою. Підраховується кількість балів від 1 до 7, відповідно від гіршого стану (1) до найкращого (7). Сума кожної пари станів (самопочуття, активності, настрою) в цілому ділиться на 10.

Оцінюючи результати, можливо орієнтуватися на середні показники, котрі для операторів за віком 30-35 років дорівнюють для самопочуття - $5,4 \pm 0,15$ балів, активності - $5,0 \pm 0,12$ балів, настрою - $5,1 \pm 0,20$ балів та інтегральної оцінки - $5,17 \pm 0,15$ балів. Для студентів аналогічні показники вищі на 0,9-1 бал. Оцінку самопочуття проведено за твердженнями: 1-2; 7-8; 13-14; 19-20; 25-26; активності - 3-4; 9-10; 15-16; 21-22; 27-28; настрою - 5-6; 11-12; 17 18; 23-24; 29-30.

Реєстраційний бланк «САН»

1. Самопочуття добре	3 2 1 0 1 2 3	Погане
2. Почуваю себе	3 2 1 0 1 2 3	Слабким
3. Пасивний	3 2 1 0 1 2 3	Активний

4. Малорухливий	3 2 1 0 1 2 3	Рухливий
5. Веселий	3 2 1 0 1 2 3	Сумний
6. Гарний настрої	3 2 1 0 1 2 3	Поганий
7. Працездатний	3 2 1 0 1 2 3	Малопрацездатний
8. Повен сили	3 2 1 0 1 2 3	Знесилений
9. Повільний	3 2 1 0 1 2 3	Швидкий
10. Бездіяльний	3 2 1 0 1 2 3	Діяльний
11. Щасливий	3 2 1 0 1 2 3	Нещасний
12. Життєрадісний	3 2 1 0 1 2 3	Похнюплений
13. Напружений	3 2 1 0 1 2 3	Розслаблений
14. Здоровий	3 2 1 0 1 2 3	Хворий
15. Безучасний	3 2 1 0 1 2 3	Захоплений
16. Байдужий	3 2 1 0 1 2 3	Схвильований
17. Повен віри	3 2 1 0 1 2 3	Зневірений
18. Радісний	3 2 1 0 1 2 3	Засмучений
19. Відпочивший	3 2 1 0 1 2 3	Стомлений
20. Свіжий	3 2 1 0 1 2 3	Знесилений
21. Сонний	3 2 1 0 1 2 3	Збуджений
22. Бажання відпочити	3 2 1 0 1 2 3	Працювати
23. Спокійний	3 2 1 0 1 2 3	Схвильований
24. Оптимістичний	3 2 1 0 1 2 3	Песимістичний
25. Витривалий	3 2 1 0 1 2 3	Маловитривалий
26. Бадьорий	3 2 1 0 1 2 3	В'ялий
27. Розмірковувати	3 2 1 0 1 2 3	Легко
28. Розсіяний	3 2 1 0 1 2 3	Уважний
29. Повен надій	3 2 1 0 1 2 3	Розчарований
30. Задоволений	3 2 1 0 1 2 3	Незадоволений

ТЕСТ ГУМОРИСТИЧНИХ ФРАЗ (ТГФ)

Тест для діагностики особистісних особливостей, пов'язаних із розумінням гумору. Належить до тестів оцінки гумору, може розглядатися як проєктивна методика діагностики мотиваційної сфери особистості. Запропонований О. Г. Шмельовим і В. С. Болдирьовою у 1982

Стимульний матеріал тесту – 100 гумористичних фраз (афоризмів), з яких 40 однозначно належать до однієї з десяти тем (по чотири фрази на кожну), а інші є багатозначними (обстежувані, виходячи з власної апперцепції, вбачають в них ту або іншу тему з основних десяти). Співвіднесеність фраз з основними темами перевірена нормативними експериментами.

У пропонованих фразах відображено такі теми: 1) садизм; 2) секс; 3) негативні пристрасті (пияцтво); 4) гроші; 5) мода; 6) кар'єра; 7) сімейне безладдя; 8) соціальне безладдя; 9) бездарність у мистецтві; 10) людська недолугість.

Процедура проведення. Досліджуваному пропонують класифікувати набір карток із фразами таким чином, щоб в одній групі знаходилися картки з фразами на одну тему. Закінчивши класифікацію, досліджуваний дає назви виділеним ним класам. За цими назвами експериментатор ідентифікує одну з десяти тем, яка відповідає виділеному для випробування класу. Якщо досліджуваний неясно формулює інтерпретовані назви, то ідентифікація стандартної теми визначається за однозначними фразами, які потрапили до складу класу (так, якщо у виділену групу карток потрапляють три і більше фрази, що однозначно належать до основної теми, то до неї ж належить і вся група).

Проєктивний потенціал методики полягає в тому, що суб'єкт зараховує в один клас як однозначні, так і багатозначні стимули. Укладачі методики вважають, що чим більша кількість багатозначних стимулів поєднує навколо себе однозначний стимул, тим вища мотиваційна значущість відповідної теми. Поява найбільшого класу є свідченням найбільш значущої (домінуючої) мотивації, предметний зміст якої відповідає предметному змістові цього класу.

Підрахунок тестових балів, окремих мотиваційних тем зводиться до підрахунку карток у відповідних групах. Показники напруженості мотиваційної теми можуть відображати не тільки силу мотиву, а й силу перешкоди (фрустратора) потреби.

Інструкція. Досліджуваному пропонують класифікувати колоду карток з гумористичними фразами за інструкцією: "Поділіть, будь ласка, картки на купки так, щоб в одній купці лежали картки на одну тему".

Закінчивши класифікацію, досліджуваний дає назви виділеним класам. За цими назвами експериментатор ідентифікує одну з десяти тем, яка відповідає виділеному класу. Якщо досліджуваний нечітко формулює інтерпретаційні назви, то ідентифікація стандартної теми визначається за однозначними фразами, що потрапили до складу класу (так, якщо у виділену групу карток потрапляють три і більше фраз, які однозначно стосуються основної теми, то до неї ж належить і вся група).

Зміст

1. Пір'я в письменника було. Йому не вистачало крил.
2. Чим далі хочеться ригнути, тим нижче потрібно зігнутися.
3. Щастя не в грошах, а в їх кількості.
4. Крик моди найкраще зрозумілий чужою мовою.
5. Без жінок не можна жити на світі – тим більше в темряві.
6. Щоб краще зрозуміти душу людини, треба її вииняти.
7. Дурень, удосконалюючись, стає круглим.
8. З ким поведешся, того й наберешся.
9. Скажи мені, чим ти багатий, і я скажу, ким ти працюєш.
10. Ініціатива скандалу належала чоловікові, а звукове оформлення – дружині.
11. "Терпіння і труд все перетруть", - нагадав Євген Сазонов дружині, яка перетирала гору посуду.
12. Усе в природі взаємопов'язано, тому без зв'язків краще і не жити.
13. Не брав за горло нікого, крім пляшки.
14. Морська хитавиця була зображена художником з такими деталями, що від одного погляду на картину нудило.
15. Стояла тиха Варфоломіївська ніч.
16. І фіговий листок відпадає.
17. Одяг – мій компас земний, а удача – нагорода за сміливість.
18. Не було ні гроша, і не буде.
19. Сила земного тяжіння відчувається особливо сильно, коли піднімаєшся службовими сходами.
20. Дивна картина відкрилася погляду шановного класика: це була екранізація його роману.
21. Якщо ти вважаєш, що вже зробив кар'єру, значить, ти не справжній кар'єрист.
22. Мріяв про політ думки, але так і не дочекався льотної погоди.
23. Випився в алкоголіки.
24. "Сім разів відміряй – один відріж", - пояснював старий кат молодому.
25. Брала від життя все, що входило в моду.
26. Гроші – тим більше зло, чим їх менше.
27. Мені з вами нудно, мені з вами спати хочеться.
28. Йому спала на думку ідея, але, не заставши нікого, пішла геть.
29. Вибираючи з двох бід, бери обидві: потім і цього не буде.
30. Вона шипіла на чоловіка, як газова вода.
31. Я п'ю не більше ста грамів, але, випивши сто грамів, я стаю іншою людиною, а ця інша п'є дуже багато.
32. Не бійтеся цієї гранати: вона ручна.
33. Діти – квіти життя. Проте не давайте їм розпускатися.
34. "Не хлібом єдиним жива людина", - кричали збуджені покупці в черзі за м'ясом.
35. Скільки прекрасних думок гине в лабіринтах звивин!
36. Єдине, що було в ньому мужнього, він не міг знайти через свою порядність.

37. "Нелегка письменницька праця", - говорить Євген Сазонов, щодня відносячи в приймальний пункт по 20 кг макулатури здобутків своїх колег.
38. Крокуючи в ногу з модою, стежите, щоб вона не звернула за кут.
39. Гроші є гроші! У цій фразі глибокий зміст, але немає коми.
40. Улюблена приказка військових: "Покликання – добре, а звання краще".
41. Поет йшов у гору, але гора ця була Парнасом.
42. Стриптиз моди: максі, міді, міні, голий король.
43. Лише важкий гаманець дозволяє погнатися за модою.
44. "Душить – значить любить" (Дездемона).
45. У наполегливих пошуках братів по розуму він опинився у витверезнику.
46. Знайшов місце в житті – знайди дружині.
47. Писав із принципових касових позицій.
48. Захист дисертації пройде успішніше, якщо банкет провести за 2-3 години до його початку.
49. Бог створив жінок недолугими, щоб вони любили чоловіків.
50. Чому найчастіше необмежені можливості в обмежених людей?
51. Сварячись, вони шпурляли один в одного стільцями, але ні сімейному життю, ні стільцям це не шкодило: сім'я була міцна, меблі – теж.
52. Якщо розумна людина йде вгору, виходить, вона матеріально зацікавлена.
53. "У мене нічого не залишилося, крім тебе", - зізнався він їй... за три дні до зарплати.
54. Круглі дурні в люди не виходять. Їх викочують.
55. М'ясник будував своє благополуччя на чужих кістках.
56. Голова його щось-таки коштувала... разом із норкового шапкою.
57. "Пити – здоров'ю шкодити", - сказала Юдиф, відтинаючи голову асирійському воєначальнику Олоферну, як тільки той заснув, сп'янілий від вина та її пестошів.
58. І на "пегасах" часом гарцюють вершники без голови.
59. Тільки в дуже гарному настрої вона називала зарплату чоловіка грішми.
60. Ті, кому дають на чай, п'ють коньяк.
61. "Дивне – отрутою!" - сказав Сальєрі.
62. Порушення моди королями стає модою для їхніх підданих.
63. Нетверезий погляд на речі допомагає обходитися без них.
64. Дружина шефа набагато симпатичніша, ніж шеф дружини.
65. Якщо в тебе розумна дружина, їстимеш плоди з дерева пізнання, якщо дурна – з дерева життя.
66. Пильний завмаг пильно промацував усе, що у продавщиць ховалося під прилавком.
67. Коли вона починала говорити про чорнобуру лисицю, чоловік дивився на неї вовком.
68. Не тільки сам укладався в зарплату, а й укладав своїх приятелів.
69. Жінці службовими сходами легше йти в короткій спідниці.
70. Коли музи мовчать, говорять дружини поетів.
71. Найдорожче нам обходиться те, що не можна дістати ні за які гроші.
72. Добре, коли в жінки є чоловік, але ще краще, коли він чужий.
73. У повісті так багато пили, що з неї можна було гнати спирт.
74. Мріє влаштуватися на прибуткове любове місце.
75. При витверезнику знову відкрита кімната матері й дитини.
76. У цій їдальні можна не тільки черв'ячка заморити.
77. Жінки п'янили його, особливо коли в їхньому товаристві він пив горілку.
78. Останній крик моди часто лунав з-під прилавка.
79. Якщо весь час думати, за що тоді існувати?
80. Швидко піднімався службовими сходами: одна рука отут, інша – там.
81. Мода на форму черепа коштувала їй багато чого.
82. Чим продуктивніша творчість, тим потрібніший холодильник.
83. Ламав голову, а зламав шию.
84. "А тут я працюю для нащадків", - гордо натякнув Євген Сазонов, показуючи відвідувачам на диван.
85. Закон загального тяжіння до шаблону.

86. Усім модам Отелло віддавав перевагу декольте.
87. Інтелігенти вмирають сидючи.
88. Барани вміють жити: у них і найпаршивіша вівця у каракулі ходить.
89. Скільки ще дантесів живуть невідомими!
90. Забутий письменник шукав забуття у вині.
91. Багато хто одружився, кохаючи, тому що не мав змоги одружитися з розрахунку
92. Модельєри покликані вдягати жінок. Проте вони весь час намагаються їх роздягнути.
93. Не лізь без пляшки.
94. Навіть роль Отелло виконується правдивіше, якщо є особиста зацікавленість.
95. Зацікавленість жінками у жінок не має бути безпідставною.
96. Перед зловживанням не розбовтуй!
97. Якщо дружина не стежить за модою, за нею можна не стежити.
98. Не всяка купка могутня.
99. Чим приємніші форми, тим байдужіший зміст.
100. Графоманія – це потреби душі чи сімейного бюджету?

Аналіз. В основі методики лежить прийом вільної тематичної класифікації багатозначних стимулів – гумористичних фраз. Поява великого класу є свідченням існування над значущої (домінуючої) мотивації.

Основні теми:

1. Агресія – самозахист.
2. Взаємостосунки між статями.
3. Згубні пристрасті (пияцтво).
4. Гроші.
5. Мода.
6. Кар'єра.
7. Сімейні безладдя.
8. Соціальні безладдя.
9. Бездарність у мистецтві.
10. Людська недолугість.

Підрахунок тестових балів. Експериментатору слід підрахувати кількість карток у відповідному класі, щоб підрахувати бали у кожній мотиваційній темі. Десять отриманих показників можуть бути візуалізовані у вигляді профілів. На відміну від стандартизованих тестів, показники ТГФ порівнюються саме всередині індивідуального профілю, тобто здійснюється так зване інсативне оцінювання.

Під час аналізу мотиваційних профілів ТГФ варто враховувати, що напруженість мотиваційної теми може відбивати не тільки силу мотиву, що актуально задовольняється, а й силу перешкоди, що блокує його задоволення.

Психологічна інтерпретація використаних тем

	Тема	Мотив	Перешкода
1	Садизм	Самозбереження	Різноманітні "агресивні" фактори, що загрожують фізичній цілісності індивіда
2	Секс	Вступ в інтимно-сексуальні стосунки, розрядка напруги від сексуальної невдоволеності	Внутрішні труднощі (недостатня привабливість, скромність) й інтеріоризовані суб'єктом соціальні заборони на прояв сексуальності поза спеціальними ситуаціями подружньої

3	Згубні пристрасті (пияцтво)	Вживання алкогольних напоїв, зняття напруги за допомогою психо-фармакологічних засобів	Інтеріоризовані суб'єктом соціальні заборони, що виявляються в почутті провини, сорому; зовнішні труднощі (адміністративні переслідування, подорожчання алкогольних напоїв і т. п.)
4	Гроші	Власний матеріальний добробут	Відсутність грошей, високі ціни і т. п.
5	Мода	Самоподача, престиж, самоствердження за рахунок володіння зовнішніми атрибутами соціального успіху	Зміна моди, дефіцит і висока ціна престижних товарів
6	Кар'єра	Досягнення високого становища в суспільстві, одержання широкого визнання за рахунок професійного і соціального просування	Конкуренція, необхідність компромісів, принижень, маскуванню під рядового трудівника
7	Сімейні безладдя	Сімейне благополуччя	Невідповідне очікування суб'єкта на поведінку членів родини (дружини, дітей) або об'єктивні труднощі (низький сімейний доход, відсутність достатньої житлоплощі)
8	Соціальні безладдя	Соціальне благополуччя	Асоціальність, "несвідомість" оточення, що порушують норми соціальної справедливості і громадської власності
9	Бездарність у мистецтві	Пошук краси, гармонії, естетична сенситивність	Естетична безпринципність так званих "людей мистецтва"
10	Людська недолугість	Пізнання, прагнення до істини як до самостійної цінності, самоствердження у володінні знаннями	Неуцтво, обмеженість оточення

Додаткові зауваження

1. «Пік» у 1-й темі може означати і надмірну агресивність (активно-оборонну реакцію на страх – фрустрацію потреби в самозбереженні), і надмірну «мазохістську» пасивну незахищеність (депресія, пасивно-оборонна реакція).
2. Виражений «провал» (низький бал у темі) може означати «апперцептивну сліпоту» стосовно надзначущої теми – репресивний механізм психологічного захисту (приглушення під дією внутрішньої цензури і т.п.)
3. При інтерпретації слід аналізувати не тільки ізольовані теми, а й враховувати їх комбінації, що виражаються в одночасному підвищенні або зниженні напруженості певних пар або трьох тем.
4. Різна теми мають не одноплановий теоретико-психологічний статус: потреби організму - теми 1,2, можливо 3; по треби індивіда – теми 4,5,6, можливо 3,7,8; потреби особистості - теми 9,10, можливо 7,8.

ТЕСТ РУКИ

Проективна методика дослідження особистості була опублікована Б. Брайкліном, З. Піотровським і Е. Вагнером у 1961 р. (ідея тесту належить Е. Вагнеру) і призначена для прогнозування особливостей агресивної поведінки.

Стимульний матеріал тесту – це 9 стандартних зображень кистей рук і одна порожня таблиця (подібно до порожньої картки в тесті тематичної апперцепції), при показі якої просять уявити кисть руки й описати її уявлені дії. Зображення подаються у певній послідовності і положенні. Обстежуваний повинен відповісти на запитання про те, яку, на його думку, дію виконує намальована рука (або сказати, що може робити людина, рука якої приймає таке положення). Крім запису відповідей, реєструється положення, в якому обстежуваний тримає таблицю, а також час з моменту надання стимулу до початку відповіді.

рис.1

рис.2

рис. 3-5

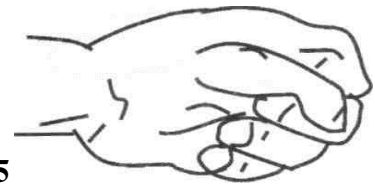

рис.6

рис.7

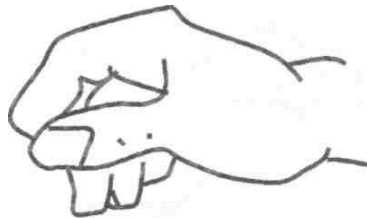

рис.8

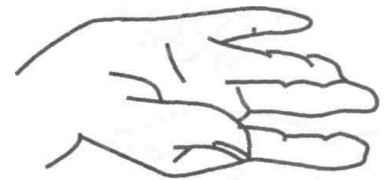

рис. 9

Оцінка отриманих даних здійснюється за категоріями:

1. **Агресія (Аг).** Це відповіді, в яких рука уявляється як нападаюча, що раниць, яка заподіює збиток, агресивно домінуюча або активно знищує людину або предмет. Наприклад, рука "б'є", "погрожує", "штовхає", "хапає за ніс", "ловить мух", "захоплює", "стикається з чимось", "вбиває комусь око", "дає ляпаса дитині", "щипає когось", "готова завдати удару",

"готова до захвату", "хапає вужа", "ловить комаху", "зриває фрукти" та ін. Усі ці тенденції до дії припускають досить високий ступінь прийняття ідеї "прояву".

2. **Директивність (Дир).** Ця категорія містить відповіді, в яких рука уявляється як ведуча, яка руйнує або іншим способом впливає на іншу особу. Вона може містити такі відповіді, в яких рука вбачається елементом спілкування, однак це спілкування є вторинним стосовно наміру вплинути на дії іншої особи, тобто нотації, читання лекцій, повчання, надання вказівок. Прикладом директивності є наступна відповідь: "диригування оркестром", "людина, яка говорить: "Стоп!", "попередження", "надання вказівок". Відповіді цієї категорії вказують на почуття переваги стосовно інших людей. Ставлення до людей полягає в тому, що інші мають погодитися з наміром руки, а не навпаки; ставлення, що відображає готовність використати інших.

3. **Страх (С).** Відповіді цієї категорії відображають страх перед відплатою. Вони зменшують імовірність очевидної агресивної поведінки. Можна припустити, що наявність

занадто великої кількості цих відповідей збільшує ймовірність очевидної агресивної поведінки (у відкритому акті, названому уявленим нападом). Категорія страху містить відповіді, в яких рука вбачається у вигляді жертви власної агресії. Вона намагається запобігти фізичному насильству, спрямованому на її власника. Це можуть бути відповіді, в яких рука завдає збитку навіть досліджуваному, тобто "рука, що душить мене". Інші приклади: рука, "піднята зі страхом, щоб захистити себе", "відбиває удар", "дряпає нігтями", "прохає: "Будь ласка, не бий мене". Відмовлення від агресії означає страх перед відплатою. Такі відповіді, як "рука, яка відпочиває, не зла" або "це не бійка" підраховуються за шкалою П-б.

4. **Афектація (Аф).** Ця категорія містить відповіді, в яких рука робить афективний або афективно доброзичливий жест. Рука пропонує (не просить і не стримує) дружбу або допомогу іншим. Прикладами можуть слугувати такі висловлювання: "привіт" – рука поплескує когось по спині, "потиск руки", "ласкаво просимо"; простягнена для надання допомоги дитині, що пропонує квіти кому-небудь. І хоча більшість цих відповідей включає пряме і безпосереднє спілкування (і можуть з цієї причини бути змішані з відповідями категорій Комунікація), усі вони характеризуються насамперед доброзичливим ставленням і пов'язані з афектацією. Для відповідей категорії (Ком) такі якості не характерні. Порівняйте список прикладів, даних по категорії (Аф), з відповідями, що підраховуються по категорії (Ком), наприклад, "прагнення домовитися", "жестикуляція при розмові". Такі відповіді не пов'язані з установкою на афектацію. Відповіді, підраховані по категорії (Аф), відображають підвищену здатність до активного соціального життя. Вони відображають бажання суб'єкта співробітничати з іншими.

5. **Комунікація (спілкування, Ком).** Це такі відповіді, де рука робить спробу спілкуватися з людиною, яку вважає рівною собі або переважаючим комунікатором. Передбачається, що комунікатор має потребу в аудиторії більше, ніж аудиторія у ньому, або що між комунікаторами й аудиторією існує взаємний симетричний зв'язок. У цих відповідях очевидним є те, що комунікатор прагне до зворотного зв'язку, хоче бути зрозумілим аудиторією. Приклади: "жестикуляція під час розмови", "запекла спроба бути зрозумілим", "передача інформації", "розмова руками", "жест рукою, який означає прощання" та ін. Остання відповідь хоча і означає емоційну амбівалентність (подвійність), може розглядатися по категорії "Ком".

Дуже важливо, щоб відповіді категорії (Дир) чітко диференціювалися від відповідей категорії (Ком). Комунікація, яка має місце у відповідях (Дир), є вторинною стосовно бажання зробити активний вплив на аудиторію. Чітке уявлення про це розходження може дати порівняння психологічного розходження між "проповіданням", яке є прикладом (Дир), і "спробою домовитися", що належить до (Ком).

6. **Залежність (Зл).** Ця категорія містить відповіді, в яких рука активно або пасивно шукає підтримки чи допомоги з боку іншої особи. Успішне здійснення тенденції до цієї дії залежить від очевидно! або тієї, що мається на увазі, необхідності в доброзичливому ставленні з боку інших осіб. У категорію включені такі відповіді, в яких рука підкоряє себе іншим особам, які можуть бути відображені в такій відповіді: "рука, що вітає". Психологічне значення цієї відповіді найкраще можна зрозуміти в такому висловлюванні: чим більша кількість таких відповідей, там більше суб'єкт відчуває, що інші мають приділити йому час, увагу. Ті люди, що дають такі відповіді, активно шукають підтримки з боку інших, очікуючи, що ці інші "мають приділити їм" свій час, увагу. Такі відповіді дають не тільки бідні люди й алкоголіки, хоча в процентному відношенні вони в них превалюють. "Нормальні" люди також дають такі відповіді. Ця категорія містить усі відповіді, в яких хтось активно просить про допомогу.

Приклади: "прохання", "прохання подати руку", "віддання честі офіцеру", "складання присяги", "рука дитини, яка хапається за когось, щоб не втратити рівновагу", "прохання: дайте, будь ласка...", "присягатися говорити тільки правду", "прохання про допомогу", "хтось очікує щось одержати".

7. **Експібіціонізм (Екс, від латинського "виставляння").** Ця категорія містить відповіді, в яких рука проявляє себе тим або іншим способом. Рука бере участь у якомусь експібіціоністському акті або виявляє себе. Приклади: "показує комусь руку", "милується нігтями", "грає на піаніно", "танцює", "показує лак на нігтях", "жінка простягає руку, щоб звернути на себе увагу", "показує кому-небудь", "тримає руку прямо, щоб показати каблучку".

Ці тенденції до дії є ексгібіціоністськими за своїм характером.

8. Калічність (Кл). До цієї категорії належать руки, що вбачаються як деформовані, ушкоджені і т. д. Приклади: "рука, вражена артритом", "зламаний великий палець", "зламана зап'ястя", "деформовані пальці", "хвора рука, яка відмирає", "зігнута рука", "один із пальців виглядає як зламаний", "фізично покалічена рука". Ці відповіді відбивають почуття фізичної неадекватності.

9. Активний безособовий (А-б) – моторна активність. Ця категорія містить відповіді, що відбивають тенденції, в яких рука змінює свої дії або чинить опір силі ваги. Приклади: "махати" (не знак прощання, який означає категорію "комунікація"), "просувати нитку в голку", "тягти", "підбирати маленький предмет", "писати", "щось діставати", "в'язати", "шити", "плавати", "щось кидати", "щось збирати".

10. Пасивний, позбавлений індивідуальності (П-б) – пасивність. Ця категорія містить відповіді, що відображають безособові тенденції до дії, в яких рука не змінює фізичного положення або пасивно підкоряється силі ваги. Приклади: "лежить, відпочиваючи", "спокійно витягнута", "сушить нігті", "чекає".

11. Опис (ПРО). Ця категорія охоплює відповіді, які є фізичним описом руки. У досліджуваного можуть бути певні емоції, пов'язані і рукою, однак ніяких асоціацій з тенденцією до дії або кінестетичних асоціацій не спостерігається. Приклади: "це красива рука", "некрасива рука".

Відповіді, що належать до перших двох категорій, розглядаються як притаманні зовнішньому прояву агресивності, небажанням пристосуватися до оточення. Чотири наступні категорії відповідей відображають тенденцію до дії, спрямовану на пристосування до соціального середовища, імовірність агресивної поведінки незначна. Кількісний показник відкритої агресивної поведінки визначається шляхом віднімання суми "адаптивних" відповідей від суми відповідей за першими двома категоріями, тобто ("агресія" + "вказівки"), ("страх" + "прихильність" + "комунікація" + "залежність"). Відповіді, що потрапляють під категорії "ексгібіціонізм" і "покаліченість", при оцінці ймовірності агресивних проявів не враховуються, тому що їхня роль у цій сфері поведінки не постійна. Ці відповіді можуть лише уточнити мотиви агресивної поведінки.

У теоретичному обґрунтуванні тесту його автори виходять з положення про те, що розвиток функцій руки пов'язаний з розвитком головного мозку. Велике значення має рука в сприйнятті простору, орієнтації в ньому, що необхідні для організації будь-якої дії. Рука безпосередньо задіяна у зовнішню активність. Отже, пропонуючи досліджуванім візуальні стимули зображення руки, яка виконує різні дії, можна зробити висновки про тенденції активності досліджуваних.

Процедура проведення. Досліджуваному пропонують десять карток, черговість і положення яких стандартні. Досліджуваного запитують: "Що, на вашу думку, робить ця рука?" Якщо досліджуваний затримується з відповіддю, йому пропонується наступне запитання: "Як на вашу думку, що робить людина, якій належать ці руки? Назвіть усі варіанти, які ви можете уявити". Для досягнення розуміння мети інструкції можуть варіювати за умови, що досліджуваний не залякується і не провокується на потрібну відповідь. За нечіткої і двозначної відповіді просять пояснення, але не нав'язують жодних специфічних відповідей. Хоча за бажання досліджуваний може приєднатися до них. Тримати малюнок-картку можна в будь-якому положенні; число варіантів відповідей за картокою не обмежується і не стимулюється так, щоб не викликати опору досліджуваного.

Проективний тест руки містить дев'ять зображень руки. Десята картка порожня. Що стосується цієї десятої картки, то досліджуваному пропонують спочатку уявити собі руку, а потім описати, що ця рука може робити.

Бажано одержати 4 варіанти відповідей. Якщо число відповідей менше, уточнюється, чи є бажання ще щось сказати щодо зображення руки, а в протоколі, наприклад, при єдиному варіанті відповіді проставляється його позначення зі знаком "х 4", тобто ця єдина безальтернативна відповідь оцінюється фактично в 4 бали замість одного.

Ключ

Алгоритм підрахунку балів за категоріями.

Нижче наводяться повні записи для ілюстрації процедури підрахунку в тому вигляді (див. табл. 1), в якому вона застосовується в дійсності:

- у першій графі вказують номер картки;
- у другій графі дається час першої реакції на картку в секундах;
- у третій графі наводиться номер відповіді – арабськими цифрами;
- у четвертій графі наведена відповідь досліджуваного.

Якщо доводиться звертатися до досліджуваного з проханням пояснити його зауваження – це позначається (Про). В останній графі ставиться кількість балів за кожну відповідь.
Приклад: чоловік, 34 роки. Непсихотична нереактивна депресія.

Таблиця 1

Картка а	Час першої відповіді	№ відповіді	Приклади відповіді	Оцінка
1	6 с	1	1. пояснює жестом, яким прагне підкреслити щось	Ком х 4
2	8 с	1 2 3 4	1. Жінка або чоловік зі страхом підняли руки з метою захисту 2. Дає наказ: Сідайте! Кидайте курити! 3. Дає ультиматум. 4. Великий палець твердий	С Дир. Дир. П-б
3	3 с	1 2 3 4 5	1. Висміювання – показування пальцем. 2. Дає вказівки. 3. Підкреслення чогось, що тільки-но було сказано 4. Підкреслення свого бажання рукою – візьми це або залиш це. 5. Спрямовує кран (за допомогою ручного сигналу)	Аг Дир. Ком Дир. Дир.
4	8с	1 2	1. Просить милостиню 2. Готовий до дружнього рукостискання (схопити саме руку, а не щось інше)	Зл Афр х 3
5	3с	1 2,3,4	1. Виглядає втомленим – сперся на огорожу, відпочиває. Підкреслює якийсь факт або момент	П-б Аг х 3
6	3с	1,2,3,4	Підкреслює якийсь факт або момент	Ком х 4
7	10с	1 2 3 4	1. Потискає руку. Але ж ви простягаєте для рукостискання ліву руку 2. Можливо, вдарить когось, якщо це стосується дитини. 3. Просто витягнута вперед рука – великий палець випрямлений. 4. Спонтанний удар дитини в зап'ястя.	Аф Аст Про Аг

Підрахунок балів:

- Агресивність 5
- Страх 3
- Директивність 10
- Афектація 5
- Комунікативність 10
- Залежність 2

- Активність (моторна) 2
- Пасивність 2
- Описовість 2

Разом 41 (до 40 балів)

Підсумкові значення (ПЗ) агресивності / директивності (АД) або комунікативності / залежності (КЗ) підраховується за формулою:

$$\text{ПЗАД} = 20 + 1,5 (\text{АД}) / \text{ПЗАД} = 20 + 1,5(15) = 43$$

$$\text{ПЗКЗ} = 20 + 1,5 (\text{КЗ}) / \text{ПЗКЗ} = 20 + 1,5(20) = 55$$

Якщо $\text{Каз} > 1$, то людина, які б акцентуації чи порушення поведінки в неї не були, у жодному разі не є агресивно спрямованою. Її агресивність може існувати лише потенційно – у формах страху, залежності чи самоагресії.

Якщо $\text{Каз} < 1$, то агресивність виявляється як тенденція або реальність поведінки.

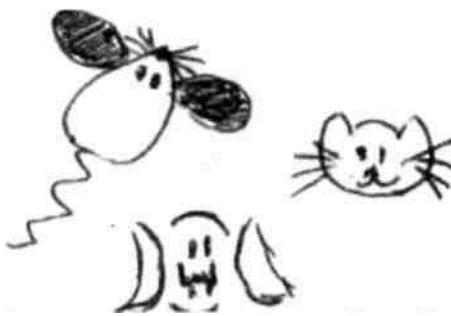
Проективна методика "Випадкові малюнки "

Чимало людей, слухаючи щось, беруть олівець і без мети й плану на клаптику паперу малюють будиночки, фантастичні візерунки, букви, прикрашені мереживами, або щось інше. Малюнок допомагає перетворити думки в слова, знизити внутрішню напругу, а іноді розслабитись. Олівцем починає керувати не рука, а наше підсвідоме, оскільки ми не задумуємося над тим, що малюємо. Тому карлочки, що виникають на папері, можна вважати дзеркалом нашої душі. Однак має значення не тільки те, що намальовано, а й як намальовано. Наприклад, можна виділити найпростіші деталі, типові, часто пов-торювані фрагменти, символи, які можуть сказати про деякі особливості особистості.

Отже, існує 27 типів випадкових малюнків.

Обличчя, мордочки,

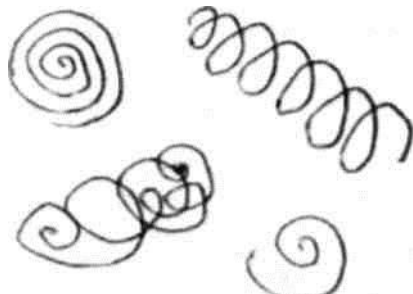
хвосту. Тільки веселий і заповнювати аркуш різних мастей. Така Конфлікувати вона не психологічний клімат у значення.

життєрадісний тип людини буде мордочками, хвостами, лапами людина відкрита і дружелюбна. любить, сприятливий соціально-колективі для неї має надзвичайне

Спіралі

Як вважають психологи – це типово жіночий малюнок. Людина перебуває в пошуках гармонії і надійності. Можливо, їй бракує часу для роздумів, і вона хотіла б зупинитися, щоб зазирнути у свій внутрішній світ.

Грубі лінії

Характерні для людини, яка перебуває в самому епіцентрі складного конфлікту або проблеми. Що сильніший натиск ліній, тим відчутніші переживання, але водночас і сильніше бажання швидше розібратися з цією проблемою. Такі малюнки характерні для людей енергійних, рішучих. Кожна сильна, енергійна лінія – це атака, на яку в прямій розмові може не вистачити мужності.

Методики

Серця

Цілковито прозорий символ. Тут психологи виділяють дві позиції: людина або вже закохана, або знаходиться на стадії готовності зануритися в любовну пригоду. Небо, сонце, хмари. Такі життєрадісні малюнки притаманні людям з багатою фантазією та мрійникам. М'які, плавні форми властиві емпатійній та чутливій людині. Хмарки і сонце є символом легкості, радості та оптимізму.

Камінь на камені

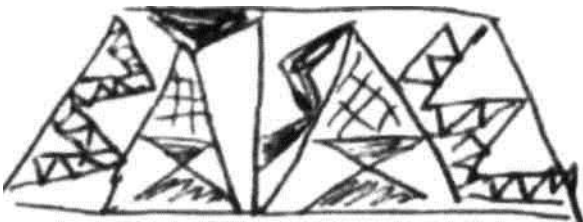
Ця скрупульозно вималювана стіна є ознакою реалістичності та планованості людини, яка крок за кроком йде до своєї мети.

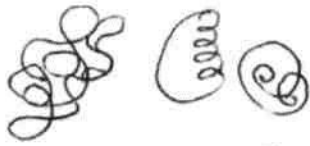

Обличчя та голови. Такі малюнки притаманні гумористичному та товариському типу, який із задоволенням сміється, в тому числі і над собою теж. Оптимізм є його життєвим кредо. Він не втомлюється заводити нові знайомства і не забуває підтримувати старі.

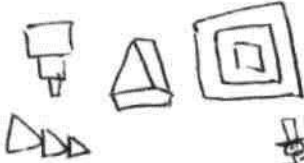
Цьому типу притаманний гострий розум, однак у спілкуванні з людьми він може бути саркастичним та іронічним.

Будиночки і коробки. Симетричні форми демонструють любов до порядку, схильність до планування і розрахунків. Людина цього типу має чіткі цілі і вміє рішуче відстоювати свою позицію у спілкуванні з іншими людьми.

Кренделі. Ця деталь часто співвідноситься з егоцентричністю та марнославством. Людина, яка регулярно малює такі образи, не вміє ставати на позицію інших людей та приймати чужу точку зору. Психологи вважають, що "кренделі" можуть сигналізувати: думки крутяться навколо однієї серйозної проблеми людини, вирішення якої вона не знаходить.

Геометричні форми. Такі малюнки властиві людям педантичного типу, які люблять порядок та точність у виконанні різних дій. Однак для почуттів місця часто не вистачає. Психологи вважають, що подібні малюнки властиві насамперед чоловікам.

Ручки, ніжки, огірочок. Люди цього типу не люблять обмеженості і дріб'язковості. Вони живуть в колективі і для колективу. Вони вміють презентувати себе як натуру широку і здатну зрозуміти все й усіх. Іноді, однак, така широта і самозречення можуть зашкодити їх особистим планам.

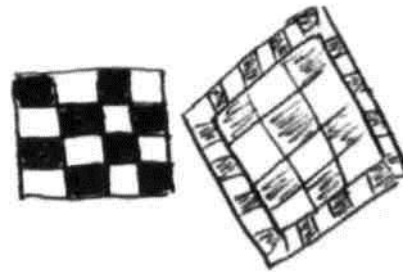

Розділові знаки

Знаки питання, знаки оклику тощо характеризують людину як тверезого мислителя. Життя здається йому цікавим ребусом, який зможе розгадати тільки витончений розум. Таким він і є.

Шахові малюнки

Людина, яка вимальовує шахові поля, як правило, відрізняється безкомпромісністю, небажанням згладжувати конфлікти і розбіжності. Але вона побоюється, що не отримає задоволення своїх особистих амбіцій. Чим простіше зображення, тим реальніша та доступна людина, яка намалювала це.

Очі. Такі малюнки свідчать про прагнення їхнього автора до самопостереження. Якщо людина систематично зображує очі в різних ракурсах, вона, на думку психологів, досить самокритична. Іноді це знак внутрішнього занепокоєння.

Губи

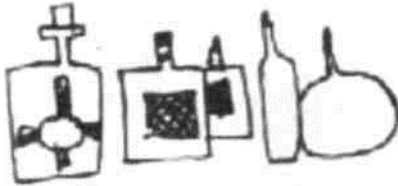

Багаторазове малювання губ свідчить про особливу почуттєвість натури її автора. Рот,

який сміється і рот із щільно стиснутими губами, - однаковою мірою свідчить про людину обдаровану та творчу. Тому найчастіше професійна діяльність таких людей пов'язана з мистецтвом, музикою, кіно. Якщо на малюнку між губами проблискують зуби, то це є ознакою певної агресії.

Парад квітів. Ці люди застраховані від життєвих невдач. Головне кредо їхнього життя – гармонія в усьому: у побуті, в одязі, у стосунках з людьми. Тільки такі пошуки гармонійності допомагають сформувати вміння ігнорувати конфлікти.

Пляшки, баклаги та інший посуд

Ці символи не мають нічого спільного з пристрасстю до вина. На думку психологів, свідчать про жіночну сексуальність і еротичні фантазії їх авторів.

Місяць, зірки

Автори цих малюнків мають сильну волю та достатній рівень честолюбства. Саме тому вони мріють відправитися до зірок або стати зіркою. Зірочки обожають малювати начальники, а також люди, не позбавлені деякого егоїзму. Такі люди мріють піднятися на зоряні вершини успіху

Рамки

Люди, які малюють рамки, звертають багато уваги на форму і стиль. Їхнє мислення конкретне, а практичність є важливою рисою характеру.

Абстрактні розводи

Це картина внутрішнього хаосу або знак того, що людина приймає надзвичайно важливе рішення.

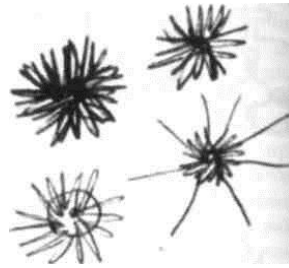
Стилізовані букви

Є люди, які з графічною точністю люблять вимальовувати букви. Така особливість може бути свідченням любові до дріб'язків і деталей. Однак схильність доводити все до досконалості іноді призводить до дратування оточення.

Кратки

Такі малюнки характерні для рішучих людей, які твердо йдуть до своєї мети і здатні повести за собою інших. Їхня головна перевага полягає в тому, що вони готові боротися та відстоювати свою точку зору і завжди залишаються благородними людьми.

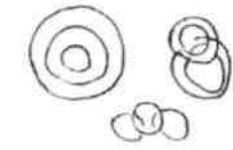
Ландшафти. Такі малюнки притаманні людям-романтикам. Це своєрідний механізм психологічного захисту, який допомагає людині уникнути багатьох проблем. У таких людей вирішення конфліктів проходить м'яко, а іноді зовсім не виникають, тому що їм не властива агресивність.

Ліс і дерева

Психологи вважають, що під сильними стовбурами дерев можуть ховатися непевність у собі і марні пошуки турботи й опіки. Це людина, яка не вміє і не любить відстоювати свої погляди.

Паркани, барикади

Людина, яка малює паркан або барикаду, внутрішньо, можливо, навіть неусвідомлено, відгородитися від свого оточення. Їй хочеться утекти від усіх, сховатися від чужих очей. А причиною можуть бути або надмірні вимоги, або сильна потреба в спокої.

Гірянди і ланцюги Люди, що люблять малювати такі візерунки, не бувають у захопленні від несподіванки. Їм необхідні порядок, передбачуваність і послідовність у власному житті й у вчинках інших людей. Регулярне повторення деталей малюнка дає змогу зробити припущення про те, що ці люди не лякаються будь-якої рутини, а, може, вона їм навіть чимось подобається.

Кола і кільця. Кола, з'єднані один з одним або вписані один в інший, дають змогу розпізнати прагнення до приєднання і співучасті. Вони свідчать про те, що людина відчуває свою відчуженість від інших і жагуче прагне знайти дружбу та взаєморозуміння.

Професійно-етичні аспекти психологічної діагностики

У зв'язку з поширенням практичної психодіагностики на різні сфери суспільного життя (виробництво, медицину, освіту тощо) гостро постає проблема нормативно регуляції дослідницької діяльності психологів. Адже їхні неправильні дії можуть призвести до психотравмуючих для досліджуваних наслідків і в решті до дискредитування психологічної науки. З огляду на це психодіагностична практика має регламентуватись низкою **професійно-етичних норм** - вимогами, котрі висуваються до рівня професійної кваліфікації психодіагноста, до реалізації ним у своїй діяльності специфічних морально-етичних норм поведінки як під час взаємодії досліджуваним, так і у стосунках з колегами, науковою спільнотою. Основні такі вимоги до користувачів психодіагностичними методиками можуть бути коротко сформульовані у вигляді таких принципів".

1. Наукову психодіагностику може здійснювати лише той психолог, який отримав спеціальну підготовку, має знання про структуру об'єкта психодіагностики та його діагностичні ознаки, володіє психодіагностичними методиками та методами встановлення психологічного діагнозу, наділений низкою професійних та особистісних якостей (високий рівень загальної культури, комунікабельність, емпатійність, толерантність, тактовність, делікатність, доброзичливість, вільне володіння мовою, гнучкість та критичність мислення), усвідомлює власні права, повноваження та обов'язки, дотримується норм етики. Все це характеризує компетентність психолога, котра унеможливує вирішення ним тих завдань, які виходять за межі його професійних можливостей, суперечать чинному законодавству або моральним нормам (*принцип компетентності, юридичної та етичної правочинності*).

2. Психолог має організувати психодіагностичну діяльність таким чином, щоб ані її процес, ані результат не наносили шкоди здоров'ю або соціальному положенню досліджуваного (*принцип благополуччя клієнта*).

3. Психолог, який прагне отримати під час дослідження відомості про особистість клієнта, має робити це тільки після того, як останній усвідомив мету дослідження, а також цілі і способи подальшого використання діагностичної інформації (*принцип інформування досліджуваного про цілі дослідження*).

4. Будь-яка людина не може бути насильно обстежена та має право відмовитися. При тестуванні дітей до 16 років в області навчальних досягнень достатньою є згода шкільної або педагогічної ради. У випадку оцінювання особистості необхідна індивідуальна згода дитини та її батьків. На прохання батьків вони мають бути повідомлені про результати дослідження (обстеження) з дотриманням пунктів 7 і 8. Щодо передачі інформації іншим людям, необхідно

дотримуватися пункту 5. Під час психодіагностичного обстеження підлітка або особи 16 років і старшої необхідна лише її згода (*принцип дотримання суверенних прав особистості*).

5. Коли обстеження проводиться на замовлення певної установи, досліджуваній має бути повністю проінформований щодо подальшого використання отриманих результатів. Ці результати не можуть бути надані будь-якій іншій установі, якщо досліджуваній не дав на це згоди. Якщо дослідження проводиться за ініціативи організації (школи, вищого навчального закладу, підприємства, суду тощо), то для використання отриманих результатів у межах цієї організації додаткової згоди досліджуваного не потрібно. Для передачі інформації за межі організації така згода потрібна (*принцип конфіденційності*). Якщо у зв'язку з необхідністю захисту інтересів суспільства і прав громадян результати психодіагностичного обстеження мають бути повідомлені іншій особі чи офіційному органу, досліджуваній має бути поставлений до віdomу. Принцип конфіденційності втрачає силу, якщо положення закону зобов'язує психолога повідомити про отриману інформацію.

6. З метою запобігання ознайомленню інших осіб із цільовим призначенням та змістом методик (завданнями, ключами, нормами, детальними інструкціями щодо проведення та інтерпретації), що призводить до зниження їхнього психодіагностичного потенціалу, а також попередження їх неправильного використання непрофесіоналами, доступ до психодіагностичного інструментарію має суворо контролюватися (*принцип обмеженого розповсюдження методик*).

7. Психолог формулює результати дослідження в термінах і поняттях, прийнятих у психологічній науці, обґрунтовуючи свої висновки посиланням на первинні матеріали дослідження, їх математико-статистичною обробкою та за необхідністю позитивним заключенням компетентних колег. При вирішенні будь-яких психодіагностичних завдань необхідним є попередній аналіз літературних даних з проблематики дослідження.

Поставлений діагноз повинен повідомлятися обстежуваному, по-перше, в конкретній і доступній формі з урахуванням його індивідуальних особливостей (віку, статі, рівня освіченості, інтелектуальних і характерологічних особливостей тощо). Особливо слід зважати на можливу емоційну реакцію з боку досліджуваного на отриману від психодіагноста інформацію. Тому слід не лише надавати обстежуваному відповідну інтерпретацію, але й створити сприятливі умови для спільного з ним обговорення результатів діагностики з наданням у разі необхідності відповідних пояснень (*принцип морально-позитивного ефекту дослідження*).

8. Психодіагност несе відповідальність (у тому числі юридичну) за коректність використаних психодіагностичних методик (їхню стандартизованість, нормалізованість, надійність, валідність, адаптованість до контингенту досліджуваних, адекватність цілям дослідження, відповідність віку, статі, освіті та стану досліджуваного, релевантність умовам експерименту), якість інтерпретації отриманих результатів, надійність сформульованого діагнозу та ефективність наданих рекомендацій (*принцип відповідальності*).

9. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науку. Усні виступи, друковані матеріали та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні подаватися без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб виключати можливість ідентифікації особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність (*принцип кваліфікованої пропаганди психології*).

10. Розв'язуючи конкретні діагностичні завдання психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні та адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за його згодою вступити в контакт з ними. Ведучи професійну дискусію з питань психологічної діагностики, психолог не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи, він має поважати інші наукові школи та напрями. Якщо ж діагност виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації, і лише у разі неуспіху цих зусиль може виступити з об'єктивною та аргументованою критикою його роботи у психологічному співтоваристві (*принцип професійної кооперації*).

Етичний кодекс психолога

Цей нормативний акт є гарантом високопрофесійної, гуманної, високоморальної діяльності психологів України, здійснюваної залежно від спеціалізації та сфери їх інтересів.

Даний Кодекс являє собою сукупність етичних норм, правил поведінки, що склалися у психологічному співтоваристві й регулюють його життєдіяльність. Об'єктом досліджень і впливу психологів є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими, цілющими.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема, шкільним і вузівським психологам допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів та студентів; психологам у галузі охорони здоров'я – у виконанні функцій, пов'язаних з профілактикою захворювань, лікуванням, реабілітацією пацієнтів; психологам у сфері державного управління - у психологічному забезпеченні загального і галузевого управління.

Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильне тлумачення психологами Етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього Кодексу як зобов'язання перед громадськістю, як одного з важливих актів чинного законодавства.

I. Відповідальність

- 1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.
- 1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.
- 1.3. Психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканності особи; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.
- 1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.
- 1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень і соціального статусу.

II. Компетентність

- 2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неспосильності завдання психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.
- 2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики лише проходять випробовування (з дозволу контрольних органів Товариства), психологи, проводячи експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів і технічних пристроїв або про свій недостатній рівень оволодіння ними.
- 2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або містить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої, матеріальної вигоди недостатньо підготовлених праць та невалідизованих методик; психолог не може виконувати практичної роботи, не маючи належної кваліфікації та досвіду.
- 2.4. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості і визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватись психологом.

III. Захист інтересів клієнта

- 3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими психічними розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм; обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво. Психологи утримуються від непотрібних лікувань клієнта.
- 3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.
- 3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих проти свободи особи. Вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.
- 3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування. Вони домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність за психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.
- 3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У тих випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.
- 3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної і корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути статевої близькості у період, коли психолог несе відповідальність за нього.
- 3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам, піклувальникам) реальний стан справ.
- 3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекладати це на інших. Психолог повинен чітко і однозначно формулювати висновок, так щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.
- 3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті (висновку) психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, вказуватися межі здійснених досліджень, характер виявлених симптомів - постійний чи тимчасовий.
- 3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про поставлений діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо і обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог обов'язково попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані; він не може приховувати від людини, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку. Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

IV. Конфіденційність

- 4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя і життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу. Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або згоджується, аби в його інтересах інформацію було передано іншій особі.
- 4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди і задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис на магнітну стрічку і відеоплівку, фотографування і занесення інформації про клієнта до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.
- 4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта (наприклад, під час навчання, в публікаціях). Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.
- 4.4. Документація роботи психологів повинна вміщувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних з конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У таких випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.
- 4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також і інформацію, занесену до комп'ютера). В разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.
- 4.6. Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.
- 4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, які не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті і призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

V. Етичні правила психологічних досліджень

- 5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження; чітке й однозначне формулювання його мети і завдань; встановлення контингенту обстежуваних; прогнозування можливостей використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу, психологічного втручання тощо). Психолог самостійно вибирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.
- 5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам в діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджуваних. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення непрофесіоналам суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний принципу презумпції невинності у судочинстві. Вина психолога в порушенні Етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.
- 5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують

необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників досліджу. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

- 5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь у експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, опікунів, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

VI. Кваліфікована пропаганда психології

- 6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.
- 6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Вміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. В рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки і успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, однак він має право робити це лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і неефективні процедури.
- 6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації. Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікування особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка має змогу зберегти їх валідність та надійність.

VII. Професійна кооперація

- 7.1. Психолог, проводячи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи, він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямків. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги у психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика на адресу члена Товариства виявляється суб'єктивною, упередженою, він має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.
- 7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності і привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутим під час своєї професійної діяльності досвідом.
- 7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта, лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.
- 7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні та валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємовідносини будуються на основі Закону про авторські права.

- 7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положенням даного Етичного кодексу. Арбітром може бути Комісія з етики Товариства психологів України.
- 7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення:
- попередження;
 - догана;
 - виключення з членів Товариства.
- У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили заходів до винного.
- 7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або З'їздом Товариства психологів.

Орієнтовані завдання для тестування навчальних здібностей школярів

За структурою тестове завдання складається з чотирьох частин:

1. Інструкція.
2. Текст завдання (запитання).
3. Варіанти відповідей (крім випадків, коли відповіді потрібно формулювати самостійно).
4. Правильна відповідь.

Під інструкцією розуміють сукупність зрозумілих і коротких вказівок на те, що саме повинен зробити обстежуваний і в який спосіб йому потрібно фіксувати результат своїх дій. Як правило, інструкція включає серію однотипних завдань. Вони можуть мати такий вигляд:

«Підкресліть варіант відповіді, яку ви вважаєте вірною»

«Впишіть пропущені слова на місці трьох крапок»

«В лівому ряду – імена державних діячів передвоєнного періоду, а в правому – посади, які вони займали. З'єднайте їх стрілками, встановивши взаємозв'язок імен і посад. Деякі імена будуть лишніми».

«Яка ваша думка стосовно наведених нижче суджень? Сформулюйте письмово свою ідею.

Обгрунтуйте. Час роботи – 15 хв. Працюйте...»

Текст завдання повинен містити одну завершену думку чи однозначне твердження. В ньому не повинно бути лишніх слів, ненавмисних підказок. У запитанні бажано уникати заперечення.

В чому недоліки даних завдань?

«Як відомо, в 1709 році російська армія розгромила шведське військо Карла XII під одним українським містом. Як називається однойменна поема О.С. Пушкіна?»

«Ва знаєте, що в 1703 році Петро I заклав місто Санки-Петербурґ. Схвалювали чи не схвалювали тогочасні бояри цю подію?»

«Як звали подвижника Петра I, який, будучи командуючим армією, вніс помітний внесок в перемогу Росії у Північній війні?»

«Чим завершився Пруський похід російської армії в 1910 році?»

У випадку, якщо завдання містить варіанти відповідей, до них існують такі вимоги:

- неправильні відповіді повинні бути зовнішньо схожими на правильні;
- всі варіанти потрібно граматично узгоджувати із запитанням;
- вибір запитання не повинен залежати від змісту попередніх запитань та відповідей;
- розташування правильної відповіді визначається випадково;
- неправильні відповіді не повинні містити явних невідповідностей і неточностей;
- краще використовувати довге запитання і короткі відповіді, ніж навпаки;
- якщо відповідей декілька, потрібно їх логічно впорядкувати (наприклад, від меншого до більшого вираження якості).

Еталонна відповідь формується однозначно для того, щоб виключити можливість провів суб'єктивізму особи, яка здійснює оцінку результатів тестування. Слід вказувати всі синонімічні варіанти правильної відповіді.

Розглянемо класифікацію видів завдань в тестах навчальних досягнень.

ЗАВДАННЯ З ВІЛЬНОЮ ФОРМОЮ ВІДПОВІДЕЙ

(передбачають самостійне формулювання відповідей обстежуваними):

1. Короткі відповіді на запитання.

Наприклад:

«Як називається група, поведінка членів якої стає для людини зразком для наслідування?»

«З допомогою якого поняття можна виразити прагнення члена групи «бути, як всі?»

«При якому стилі керівництва групою всі рішення приймає одноосібно її керівник?»

2. Доповнення текстів, малюнків, рядів чисел.

«Соціальна фасилітація - це... якості роботи людини внаслідок присутності...»

«Прагнення людей чинити згідно з ... називають конформізмом»

«За мірою добровільності участі малі групи поділяються на ... і...».

3. Міні-твори, роздуми на задану тему.

«Серед різних іронічних визначень психології є таке, що психологія – це наука про студентів-другокурсників та білих щурів»... Чому воно існує? Наскільки є актуальним? Обґрунтуйте.

«Підготуйте розгорнуту відповідь на запитання: в чому полягають причини «знаменитої» постанови ЦК ВКП(б) «Про педологічні перекирчення в системі Наркомосів» 1934 р?»

ЗАВДАННЯ ІЗ ЗАКРИТОЮ ФОРМОЮ ВІДПОВІДЕЙ

(передбачають вибір обстежуваним правильних відповідей з переліку запропонованих)

4. Альтернативні відповіді, які містять тільки два варіанти. Наприклад:

«Конформізм проявляється тоді, коли людина змінює свою позицію у відповідності до думки більшості групи

а) вірно; б) невірно».

«Роберт Зайонц довів, що збудження індивіда у присутності інших його домінуючу позицію

а) зменшує; б) збільшує».

«Паніка переважно виникає внаслідок дії

а) зараження; а) навіювання».

5. Завдання з вибором відповіді (з 4-5 можливих):

«Тільки одне слово з перелічених найточніше характеризує поняття конформізму. Яке?

а) впертість;

б) слабкість;

в) помилковість;

г) пристосування».

«Мимовільна передача емоційного стану від одних членів групи до інших в соціальній психології називається:

а) зараженням;

б) навіюванням;

в) наслідуванням;

г) переконанням».

«Серед експериментів, спрямованих на вивчення умов підкорення авторитету, найбільше відомі ту, які провів

а) Соломон Аш;ерим

б) Стенлі Міліграм;

в) Серж Московічі;

г) Музафер Шеріф».

6. Визначення взаємозв'язку, відповідності. Такі завдання містять два різні за кількістю списки, між якими потрібно встановити зв'язок чи відповідність.

«Вкажіть відповідною цифрою, який вчений створив ту чи іншу працю (одному автору відповідає тільки одна праця)»

Вчені	Праці	Цифри
-------	-------	-------

1. Альфред Біне	«Біхевіоризм»	
2. Вільгельм Вузд	«Вступ до психоаналізу»	
3. Жан Піаже	«Психологія інтелекту»	
4. Джон Уотсон	«Експериментальне дослідження інтелекту»	
5. Зігмунд Фрейд	«Елементи фізіологічної психології»	
6. Стенлі Холл		
7. Карл-Густав Юнг		

Завдання. Самостійно складіть по три приклади до кожного типу тестового завдання. Проаналізуйте виявлені недоліки і помилки.

Приклади формулювання запитань анкети з коментарями

Мета: розвиток вмінь формувати та редагувати запитання анкети.

Якість отриманої дослідником інформації залежить в першу чергу від якості поставлених запитань. Нижче пропонуються приклади невдалих запитань анкети, які виявляють особливості роботи педагога. До деяких запитань передбачений коментар.

1. *Як ви ставитесь до своєї професії? Чи плануєте і далі працювати вчителем?*

Це моє покликання, змінювати його не планую.

Буду і надалі працювати вчителем, тільки не в цій школі.

Поки що буду працювати вчителем, а далі – не знаю.

Можливо зміню сферу діяльності, але ще не знаю, в який спосіб.

Твердо вирішив поміняти професію.

Складно відповісти.

Слід зазначити, що в даному випадку запитують про різні речі, що є неприпустимим. Крім того, 3, 4, 6 відповідь фактично означають одне і те ж.

2. *Останнім часом ви працюєте з повною віддачею сил, чи ні?*

Так, завжди.

Ні, не завжди, хоч і стараюся.

Можу працювати краще.

Не знаю.

Не зрозуміла мета такого запитання, яке, по суті, не містить особливої інформації. Не зрозуміло, в який спосіб можна інтерпретувати отримані відповіді. Дуже низька достовірність даних такого самозвіту. У формулюванні запитання дається не потрібна альтернатива.

3. *Якщо вас перестала задовольняти Ваша робота, вкажіть причину...*

Низька зарплата.

Низький соціальний статус.

Погіршується рівень життя.

Соціальна незахищеність.

Інші відповіді _____

Присутній недоречний фільтр, оскільки запропоновані відповіді можуть вибрати багато педагогів, які отримують задоволення від своєї праці. Швидше всього, респондент вибере всі, або майже всі відповіді, тому запитання втрачає зміст. Варіанти відповідей 1,3,4, а також 2 стосуються однієї проблеми. Інші можливі проблеми в переліку не пропонуються.

4. В якому стилі Ви спілкуєтесь із підлеглими, якщо вони у вас є?
В ліберальному.
В авторитарному.
В демократичному.

В будь-якому тривалому акті спілкування проявляються всі вказані стилі при відносному домінуванні якогось одного. Можливе також провокування вибору соціально бажаної відповіді. Невдале повторення прийменника у всіх відповідях. В самому запитанні невірний введений «фільтр», що ускладнює дії респондентів, у яких немає підлеглих.

5. З яким настроєм ви переважно йдете на роботу?
Настрій бадьорий, хороший.
Настрій не завжди однаковий.
Настрій, як правило, поганий.

Якість настрою далеко не завжди зумовлена причинами, які лежать у сфері професійної діяльності. Крім того, про настрій немає змісту говорити, як про «переважний». Чотириразове повторення одного і того ж слова недоцільне.

6. Чи можете сказати про себе, що Ви тактовно ставитесь до всіх учнів, не залежно від віку та особистісних особливостей?
Так.
Ні.

Жодний з варіантів відповідей не дає значущої для дослідника інформації. З однієї сторони, запитання не вказує на конкретні прояви вказаного ставлення, які кожен розуміє по-своєму, а з іншої – стимулює соціально бажану відповідь.

Проаналізуйте, в чому полягають недоліки наступних запитань:

7. Чи має для Вас значення, як до вас ставляться колеги по роботі?
Звичайно, це для мене важливо.
Для мене це байдуже.
Думка керівництва для мене важливіша.
Для мене головне – думка учнів.

8. Наскільки характерним для Вас є прагнення активно цікавитися новітніми досягненнями педагогічної науки?
Так. Цікавлюся постійно. Отримані знання дуже мені допомагають.
Іноді, якщо дозволяє час та сімейні обов'язки.
Ні.

9. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що «педагогом» треба бути тільки на роботі, не переносячи професійні прийоми у сфери сімейного та подружнього спілкування?
Так.
Ні.
Інші відповіді _____

10. Скільки робочого часу за останній тиждень ви витратили не за призначенням?
Менше години.
Від однієї до трьох годин.
Більше трьох годин, але менше семи.
Більше половини.

11. Чи у вашій школі можна обійтися без такого спеціаліста, як Ви?
Так, цілком.
Ні, не можна.

12. Чи піднімали Вам зарплату в цьому році?
Так.
Ні.

13. Яке значення має праця у Вашому світогляді?

Праця – потреба людини.

Це джерело добробуту.

У праці людина стає особистістю, творцем.

14. Що найкраще у Вас виходить в роботі?

Проведення уроків.

Неформальне спілкування з учнями.

Виконання з учнями домашніх завдань.

Спілкування з батьками.

ОПИТУВАЛЬНИК ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ КЕРІВНИКА

Мета. Експертна оцінки якостей особистості керівника та способів керівництва (за методикою Ю.П. Платонова)

У запропонованому бланку для експертної оцінки виділено дев'ять базових рис особистості керівника.

1. Визначеність – розкриває структуру інтересів до різноманітних видів діяльності.
2. Усвідомленість – усвідомлення цілей організаторської діяльності.
3. Цілеспрямованість – переважання мотивів організаторської діяльності.
4. Вибірковість – здатність глибоко і повно відобразити психологічні особливості колективу.
5. Тактовність – здатність дотримуватися почуття міри та знаходити найкращу форму взаємин.
6. Дієвість – уміння захопити людей, їх мобілізувати.
7. Вимогливість – готовність проявляти дану рису в різних формах в залежності від особливостей ситуації.
8. Критичність – здатність виявити і виразити значущі відхилення від встановлених норм.
9. Відповідальність – здатність брати на себе відповідальність за результати власної роботи і діяльності колективу.

Кожна характеристика визначається за наявністю в діяльності керівника семи ознак. Оцінка ознаки здійснюється за п'ятибальною шкалою, де нижчий бал – 1, а вищий – 5.

До складу групи експертів необхідно включити 7-10 осіб трудового чи навчального колективу одного рангу. В залежності від конкретних умов дослідження може проводитися або в груповій формі (але без взаємодії експертів), або індивідуально. Кількість бланків повинна відповідати кількості експертів.

Бланк для експертної оцінки базових характеристик особистості керівника

Таблиця 1

Номер ознаки	Зміст ознаки	Оцінка, бали
1.1.	Проявляє зацікавленість до діяльності керівника	
1.2.	Самостійно включається в організаційну роботу	
1.3.	Проявляє інтерес до планування діяльності колективу (групи)	
1.4.	Проявляє інтерес до організаційної сторони діяльності керівника	
1.5.	Проявляє інтерес до регулювання взаємин у колективі (групі)	
1.6.	Проявляє інтерес до стимулювання діяльності членів колективу (групи)	
1.7.	Проявляє інтерес до контролю за діяльністю членів колективу (групи)	
Середній бал		
2.1.	Вважає, що головне – це результат і якість праці	
2.2.	Вважає, що керівник несе відповідальність за результати діяльності групи	
2.3.	Вважає необхідним підтриманні дисципліни	
2.4.	Вважає, що в роботі в однакової мірі важливим є організаційні та виховні аспекти	
2.5.	Вважає, що керівник повинен сприяти ініціативності та самостійній роботі групи	
2.6.	Вважає, що стосунки не повинні носити формальний характер	

2.7.	Вважає, що діяльність керівника важлива для колективу	
Середній бал		
3.1.	Прагне принести максимальну користь для загальної справи	
3.2.	Прагне отримати соціальне визнання	
3.3.	Прагне найбільш повно розкрити свої організаторські здібності	
3.4.	Прагне працювати так, щоб уникнути претензій зі сторони колективу	
3.5.	Прагне ініціативно та відповідально виконувати свої обов'язки	
3.6.	Прагне отримати задоволення від своєї організаторської діяльності	
3.7.	Прагне до позитивних взаємин з колективом	
Середній бал		
4.1.	Вміє давати людям точні характеристики	
4.2.	Вміє швидко оцінювати особливості і стани інших людей	
4.3.	Вміє уявити себе в ситуації іншої людини	
4.4.	Вміє аналізувати особливості поведінки інших людей	
4.5.	Вміє співпереживати та співчувати	
4.6.	Вміє проявляти інтерес та увагу до своїх товаришів	
4.7.	Вміє орієнтуватися у стосунках	
Середній бал		
5.1.	Вміє знаходити правильний тон у стосунках	
5.2.	Вміє знаходити індивідуальний підхід до людей	
5.3.	Вміє проявляти співчуття, приходити на допомогу	
5.4.	Вміє знаходити спільну мову з різними людьми та в різних обставинах	
5.5.	Вміє проявляти зваженість в оцінюванні інших	
5.6.	Вміє спілкуватися з людьми без награності та фальші	
5.7.	Вміє поводитися з людьми без грубості та зверхності	
Середній бал		
6.1.	Здатний впливати переконливістю доведень	
6.2.	Здатний до вольового впливу	
6.3.	Здатний до емоційного впливу	
6.4.	Здатний впливати особистим прикладом	
6.5.	Здатний викликати впевненість в успішності завершення справи	
6.6.	Здатний словом спонукати колектив до дії	
6.7.	Здатний вибрати потрібний момент для впливу	
Середній бал		
7.1.	Здатний сміливо виявляти вимоги	
7.2.	Здатний самостійно пред'являти вимоги	
7.3.	Здатний проявляти гнучкість у вимогах	
7.4.	Здатний проявляти	
7.5.	Здатний проявляти постійність у вимогах	
7.6.	Здатний виявляти вимоги в різних формах (від жарту до наказу)	
7.7.	Здатний дотримуватися адекватності у вимогах	
Середній бал		
8.1.	Здатний самостійно оцінювати інших людей	
8.2.	Здатний бути прямим та сміливим у вираженні критики, але без прискіпливості	
8.3.	Здатний до доброзичливої критики	
8.4.	Здатний логічно і аргументовано робити критичні зауваження	
8.5.	Критичні зауваження висловлює глибоко та по суті	
8.6.	Здатний точно диференціювати поведінку і дії людей	
8.7.	Здатний самокритично оцінювати свою поведінку	
Середній бал		
9.1.	Здатний об'єктивно оцінювати свої успіхи та невдачі	
9.2.	Здатний працювати з повною віддачею сил	
9.3.	Здатний довести до кінця почату справу	
9.4.	Здатний ставити інтереси справи вище від власних	

9.5.	Здатний бачити в помилках колективу перш за все свої власні помилки як керівника	
9.6.	Здатний визнавати помилковість своїх рішень	
9.7.	Здатний відповідально виконувати будь-яке завдання	
	Середній бал	
Всього:		

Під час обробки результатів дослідник підраховує суму балів, виставлених за кожною із 9 характеристик. Результати слід перенести в узагальнюючу таблицю. Потім обчислюють

- ✓ суму балів, виставлених в цілому кожним експертом;
- ✓ середній бал кожного експерта;
- ✓ суму балів, виставлених всією групою експертів по кожній окремій характеристиці;
- ✓ середні бали групи по окремих характеристиках;
- ✓ загальну суму балів всіх експертів;
- ✓ загальний середній бал групи експертів.

Узагальнююча таблиця

Таблиця 2

Експерт	Сума балів за характеристиками									Всього	Середній бал
	1	2	3	4	5	6	7	8	9		
1.....											
2.....											
3.....											
4.....											
і т.д.											
сума групи											
середній бал групи											

Середній бал дозволяє визначити рівень якостей особистості керівника і характеристик способів керівництва. Так, значення менше 21 інтерпретуються як практична непридатність до виконання функцій керівника; показник в інтервалі 21-27 – низький рівень, показники від 28 до 35 – середній рівень, і більше 35- високий рівень.

У випадку, якщо при обробці результатів виявляється, що максимальна і мінімальна експертні оцінки сильно відрізняються від інших, їх варто виключити із загального розгляду. Значна варіативність в оцінках експертів може свідчити про неоднорідність групи, про різний рівень компетентності експертів.

Формування вміння виконувати контент-аналіз (на матеріалі методики незакінчених речень Б.Форера)

Робота проходить у два етапи. На першому необхідно провести дослідження обстежуваного за допомогою дитячого варіанту методики Б. Форера.

Інструкція. До вашої уваги пропонуються незакінчені речення. Потрібно продовжити кожне речення тією думкою, яка перша приходить на думку. Довго думати непотрібно. Постарайтеся завершити всі речення.

Після пред'явлення інструкції обстежуваному дають бланк з реченнями і папір для записування відповідей. Висловлювання обстежуваного може записувати і дослідник.

На другому етапі здійснюють контент-аналіз. Його результати вносять у таблицю.

Категорії аналізу	Одиниці аналізу (номери речень)	Частота виявлених відношень		
		Позитивні	негативні	нейтральні

Вкінці складається загальна характеристика системи відношень обстежуваного.

Бланк

1. Коли він залишався на одинці, він...
2. Він часто мріяв, що може...
3. Це здавалося неможливим, тому він...
4. Він почувався винуватим, коли...
5. Коли вона відмовила йому, він...
6. Я відчуваю, що в мене не виходить через...
7. Він пишався, що він...
8. Коли я був маленьким, я найбільше боявся...
9. Мій батько завжди...
10. Ідеальний мужчина...
11. Кожного разу, коли мені потрібно вчитися, я...
12. Він відчував, що піде, якщо...
13. Коли я побачив його, я...
14. Коли вона відмовила мені, я...
15. Його нові однокласники були...
16. Більшість татусів...
17. Іноді він мріяв, що...
18. Він почувався зовсім непотрібним, коли...
19. Я дуже злюся, коли...
20. Його найбільш ранні спогади про матір були...
21. Ідеальна дівчина...
22. Коли інші сміялися над ним, він...
23. Коли він зустрічає свого керівника, він...
24. Коли я пригадую минуле, мені найбільш соромно...
25. Коли я відчуваю, що завдання складне, я...
26. Коли вона запросила мене, я...
27. Він мало досягнув через...
28. Він почувався поганим кожного разу, коли...
29. Його найбільшим бажанням було...
30. Більшість чоловіків...
31. Коли я приймаю рішення, я...
32. Школа – це...
33. Мій найбільш ранній спогад про батька...
34. Не люблю людей, які...
35. Більшість матерів...
36. Виконувати вимоги...
37. Була б моя воля, я б...
38. Коли вона дивилися на мене...
39. Більшість дівчат...
40. Він відчував, що його не визнають, тому, що...
41. Якщо я не можу отримати те, чого хочу, я...
42. Коли мені роблять зауваження, я...
43. Він відчував, що поступив погано, коли...
44. Він знав, що не зможе добитися успіху тому, що...
45. Йому хотілося втекти, коли він...
46. Коли вони не запросили мене, я...
47. Він боявся, коли...
48. Коли він зрозумів, що неправильно виконав завдання, він...
49. Люди думають, що я...

50. Коли він запитав мене, я...
51. Після того, як вони сильно штовхнули його, він...
52. Найбільше мені хотілося би...
53. Найбільшим моїм недоліком є ...
54. Він відчував докори совісті, коли...
55. Він міг би вбити людину, яка...
56. Іноді він хвилювався про...
57. Він зробив не так як треба, тому, що...
58. Я би хотів, щоб школа...
59. Коли він звертався до мене, я...
60. Моя мама завжди...
61. Вони не любили його тому, що...
62. Коли їх цікавила моя думка, я...
63. Завжди, коли в нього не виходило, він...
64. Він покинув навчання тому, що...
65. Я програв тому, що...
66. Між людьми я переважно відчуваю...
67. Коли я її побачив, я...
68. Коли мені давали доручення, я...
69. Я почуваюся винним за те, що...
70. Коли мій батько приходив додому, я...
71. Коли вона зверталася до мене, він...
72. Коли мама наказувала його, він...
73. Людина, яку поважають, це...
74. Я часто прию про...
75. Він псіхує, коли...
76. Коли моя мама приходить додому, я...
77. Коли вони кажуть йому, що він повинен робити, він...
78. Найбільшим недоліком школи є те, що вона...
79. Найбільше він боявся...
80. Коли тато наказував його, він...
81. Більшість дівчат поступає так, ніби...
82. Коли я відчуваю, що не подобаюся іншим, я...
83. Більш за все він хотів...
84. Коли він перебуває з хлопцями, він..
85. Коли підійшла його черга говорити, він...
86. Я можу розізлитися, якщо...
87. Я боюся...
88. Завжди, коли він був зі своїм батьком, він відчував...
89. Хлопець може вдарити дівчину, яка...
90. Коли йому сказали, щоб він пішов, він...
91. Іноді мені здається, що мій вчитель...
92. Коли я переходив до наступного класу, я...
93. Кожного разу, коли його знайомлять з людьми, він...
94. Коли він буває зі своєю мамою, він відчуває...
95. Більшість хлопців поступає так, ніби...
96. Я хочу, щоб мій батько...
97. Він хотів все кинути, коли...
98. Якби я став королем, я б...
99. Я хочу, щоб моя мама...
100. Мені хочеться кудись втекти, коли...

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

- Адаптивне тестування** – вид тестування, за якого пропоновані досліджуваному поточні завдання залежать від результатів його відповідей на попередні.
- Анкетування** – процедура опитування у письмовій формі за допомогою задалегідь підготовлених бланків.
- Апробація тесту** – попереднє тестування стратифікованої вибірки досліджуваних для визначення відповідності тесту його цілям і апріорним характеристикам.
- Асоціації в тестовому завданні** – словесна підказка у змісті завдання, що допомагає досліджуваному вгадати правильну відповідь; як правило, свідчення некоректності завдання.
- Бал** – умовна одиниця для оцінювання за певною шкалою результатів виконання тесту або його завдання.
- Бал тестовий** – остаточний кількісний вираз за певною шкалою індивідуальної оцінки рівня підготовленості досліджуваного, отриманий шляхом стандартизованого оброблення результатів виконання досліджуваним тестових завдань.
- Банк тестових матеріалів** – сукупність систематизованих тестових завдань і тестів, розроблених різними авторами для різних цілей, що пройшли апробацію і мають відомі характеристики.
- Біологічний інтелект** – вроджені здібності до оброблення інформації, пов'язані зі структурами і функціями кори головного мозку, що є найфундаментальнішою складовою загального інтелекту.
- Бланк відповіді** – стандартний бланк для запису відповідей на запропоновані в тесті завдання.
- Валідність** – один з основних критеріїв якості тесту. Проблема валідності тесту виникає в процесі розробки і практичного застосування тесту, коли ставиться завдання встановити відповідність між ступенем вираженості властивості особи, що цікавить, і методом її вимірювання. Чим вдаліший тест, тим краще відображається в ньому та якість (властивість), для вимірювання якої він створювався. Тільки перевірені на валідність тести можуть використовуватися в профорієнтації, профвідборі, у наукових дослідженнях.
- Варіанти тесту** – набір неідентичних тестів, що створені за єдиною специфікацією і мають однакову структуру.
- Верифікація** – процедура перевірки на реальне існування будь-якого поняття, що претендує на одержання статусу наукового.
- Вимірювальні шкали** – форма фіксації сукупності ознак досліджуваного об'єкта з упорядкуванням їх у певну числову систему.
- Вирівнювання варіантів тесту** – метод розв'язання комплексу питань, пов'язаних з відображенням на певній шкалі латентних характеристик усіх тестових завдань (зокрема, тих, що складають його різноманітні варіанти).
- Генеральна сукупність тестових завдань** – гіпотетична множина тестових завдань, зв'язаних загальною метою, які теоретично повно відображають певну галузь знань.
- Дисперсійний аналіз** – міра мінливості, що виявляє, наскільки зміна дисперсії залежної змінної (ЗЗ) співвідноситься зі змінами незалежної змінної (НЗ),

тобто вказує ту якісну змінну, яка викликає зміни 33 (і- критерій Фішера, І- критерій Ст'юдента).

Дихотомічне (альтернативне) тестове завдання — завдання, виконання якого оцінюється тільки альтернативно: виконано правильно (зазвичай символізується одиницею) або виконано неправильно (зазвичай символізується нулем).

Діагноз психологічний – кінцевий результат діяльності психолога, спрямованої на опис і з'ясування суті індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінки її актуального стану, прогнозу подальшого розвитку і розробки рекомендацій, окреслених задачею психодіагностичного обстеження. Предмет психологічного діагнозу – встановлення індивідуально-психологічних відмінностей як в нормі, так і при патології. Найважливішим елементом психологічного діагнозу є необхідність з'ясування у кожному окремому випадку того, чому дані прояви виявляються в поведінці обстежуваного, які їх причини і наслідки. Встановивши засобами психодіагностики ті або інші індивідуально-психологічні особливості, дослідник разом з тим позбавлений можливості безпосередньо вказати на їх причини, місце в структурі особистості. Цей рівень Л.С.Виготський називав симптоматичним (або емпіричним) діагнозом, який обмежується констатацією певних особливостей або симптомів, на підставі яких безпосередньо будуються практичні висновки. Л.С.Виготський відзначав, що такий діагноз не є власне науковим, оскільки встановлення симптомів ніколи автоматично не приводить до діагнозу. Другим ступенем в розвитку психологічного діагнозу є етіологічний діагноз, який враховує не тільки наявність певних особливостей (симптомів) особистості, а й їх причин. Діагноз нерозривно пов'язаний з прогнозом.

Діагностичний метод – спосіб дослідження, що дає змогу отримувати точні кількісні і якісні характеристики досліджуваних індивідуально психічних властивостей особистості з дотриманням основних вимог розроблення і використання діагностичних методик – норми, надійності та валідності.

Дістрактор (відволікаюча відповідь) – неправильний варіант відповіді на тестове завдання закритого типу, схожий на правильний.

Діти з порушеннями (недоліками) розвитку – діти, які через вроджені вади, травми під час пологів, захворювання в перші роки життя набули органічних ушкоджень сенсорних органів, рухового апарату, центральної нервової системи, внаслідок чого порушився розвиток відповідних психічних функцій.

Досліджуваний – людина, яка вивчається методами психологічного дослідження.

Довжина тесту – кількість завдань тесту.

Довірчий інтервал – інтервал ($X \pm \epsilon$), що охоплює невідомий параметр із заданою точністю.

Довірчий інтервал – інтервал ($X + \epsilon$), що «накриває» невідомий параметр із заданою точністю.

Експерт – компетентна особа, яка має спеціальний досвід у конкретній галузі, бере участь у дослідженні, є джерелом безпосередньої інформації.

Експертне оцінювання (експертиза) – метод отримання узагальненої інформації шляхом оцінювання ситуації, події чи явища групою незалежних експертів.

Завдання відкритого типу – тестове завдання без указування можливих варіантів відповіді (досліджуваному пропонують самостійно вказати правильну відповідь).

Завдання вузлові – тестові завдання, загальні для всіх або кількох варіантів одного і того ж тесту, що використовуються для вирівнювання результатів тестування з використанням різних варіантів тестів.

Завдання закритого типу – тестове завдання, зміст якого супроводжується кількома варіантами відповіді, що нумеруються (досліджуваному пропонують вибрати номер правильної відповіді).

Загальна психометрія (психометрика) – галузь психометрії, що розв'язує завдання з вимірювання психологічних характеристик стимулу, зокрема моделювання загально психологічних (справедливих для всіх людей) функціональних залежностей між властивостями стимулів і властивостями суб'єктивних реакцій.

Інструкція щодо проведення тестування – документ, що встановлює порядок і організацію тестування, які визначаються використовуваною методикою, технічними й організаційними засобами і запланованими способами оброблення.

Інструкція тестового завдання – словесні вказівки досліджуваному, пов'язані з виконанням тестового завдання (вибором правильної відповіді з кількох варіантів; розв'язанням математичної задачі тощо).

Інтелект (лат. – сприйняття, розуміння) – здатність, до набуття знань і вмінь, долаання перешкод та розв'язання нестандартних ситуацій, що визначає успішність адаптації індивіда до нових ситуацій.

Інтерв'ювання – метод одержання інформації у процесі усного безпосереднього спілкування, який передбачає реєстрацію та аналіз відповідей на питання, а також вивчення особливостей невербальної поведінки опитуваних.

Інтерпретація результатів – системна процедура пояснення досліджуваних феноменів на основі теоретичної моделі і систематизації результатів якісного і кількісного аналізу дослідницького матеріалу.

Кількісний (математично-статистичний) аналіз – сукупність процедур, методів опису і перетворення дослідницьких даних на основі використання математико-статистичного апарату.

Кореляція – математичне поняття, яке вказує на статистичний зв'язок між явищами, що вивчаються. Цей зв'язок може бути повним (при цьому знаючи значення однієї змінної, можна точно передбачити значення другої), неповним (при цьому між двома змінними існує лише більш менш систематичний зв'язок) або нульовим, якщо дві змінні ніяк не пов'язані один з одним. Кореляція може бути позитивною, коли обидві змінні змінюються в одному напрямі, або негативною, якщо ці зміни протилежні.

Ключ тестового завдання – комплекс правильних відповідей для тестових завдань.

Когнітивна складність – психологічна характеристика пізнавальної (когнітивної) сфери людини, що відображає ступінь категоріальної розчленованої (диференційованої) її свідомості, сприяє вибіркового сортуванню вражень про дійсність, що опосередковує її діяльність.

- Коефіцієнт варіації (V)** – виражене у відсотках відношення стандартного відхилення до середнього арифметичного значення.
- Коефіцієнт дискримінації (диференціююча здатність) тестового завдання** – кількісна характеристика здатності тестового завдання диференціювати досліджуваних за рівнем їх підготовленості (змінюється від -1 до +1).
- Коефіцієнт погодженості Пірсона χ^2 (критерій χ^2 (хі-квадрат))** – показник, що ґрунтується на наближенні частоти прояву ознаки у різних вибірках, вимірної на номінативній шкалі, і використовується для порівняння частот двох розподілів – емпіричних або емпіричного і теоретичного
- Когнітивна складність** – психологічна характеристика пізнавальної (когнітивної) сфери людини, що відображає ступінь категоріальної розчленованої (диференційованої) її свідомості, сприяє вибірковому сортуванню вражень про дійсність, що опосередковує її діяльність.
- Комп'ютерне ігрове тестування** – психодіагностичне дослідження з використанням комп'ютерних ігор.
- Контент-аналіз** – виявлення і дослідження характеристик інформації, які містять тексти і мовні повідомлення.
- Кореляційний аналіз** – комплекс методів статистичного дослідження взаємозв'язку змінних, пов'язаних кореляційними відношеннями.
- Користувач тесту** – юридична або фізична особа, що використовує тест або результат тестування для оцінювання рівня підготовленості досліджуваних у певній галузі.
- «L»-дані** — дані, отримані шляхом реєстрації поведінки людини в повсякденному житті і формалізації оцінок експертів, які спостерігають за поведінкою досліджуваних.
- Медіана (Me, Mo)** – значення змінної, яке є середнім, центральним (за місцем) у загальному впорядкованому ряді варіант вибірки.
- Мода (Mo)** – величина, що найчастіше спостерігається у числовому ряду.
- Мотив** – причина, що спонукає до діяльності, спрямованої на задоволення певних потреб.
- Мотивація** – система усвідомлюваних і неусвідомлюваних спонукань, що зумовлюють активність організму, визначають її спрямованість.
- Надійність методики** – характеристика методики, що відображає точність психодіагностичних вимірів, а також стійкість результатів тесту щодо впливу сторонніх факторів.
- Надійність тесту** – показник точності і стійкості результатів вимірювання за допомогою тесту при його багаторазовому застосуванні, що характеризує міру адекватності віддзеркалення тестом відповідної генеральної сукупності завдань.
- Надійності коефіцієнт** – кількісна характеристика надійності, що змінюється від 0 до 1 і показує, якою мірою результати тестування можна вважати реальними, а якою – наслідком впливу випадкових помилок. Його вимірюють як відношення дисперсії вимірюваного об'єкта у вибірці (зазвичай дійсного бала) до реально одержано) повної дисперсії з урахуванням неминучих помилок вимірювань (зазвичай тестового бала).

- Непараметричні методи статистики** – методи математичної статистики, які застосовують за відсутності функціонального виду генеральних розподілів.
- Нормативна вибірка стратифікована** – група тестованих, що містить представники усіх найбільш значущіших страт, що реально існують в генеральній сукупності потенційних досліджуваних, причому в тій же пропорції.
- Операціоналізація** – обов'язкове врахування процедур, прийомів і методів, які переконують у існуванні описаного явища, яке називає запроваджуване нове наукове поняття.
- Особистісна риса (риса особистості)** – гіпотетична базова диспозиція або характеристика особистості, яка може використовуватися для пояснення постійності та послідовності поведінки.
- Особистісні питальники** – питальники, спрямовані на вимірювання різноманітних особливостей особистості.
- Особистісні питальники Айзенка** – серія особистісних питальників, призначених для діагностики нейротизму, екстраверсії – інтраверсії і психотизму.
- Особистість** – соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.
- Паралельні варіанти тесту** – варіанти тесту, що мають однакові характеристики.
- Параметричні методи статистики** – методи математичної статистики, які застосовують у випадках, коли тестові показники виміряні на інтервальній шкалі, шкалі відношень або абсолютній шкалі при дотриманні розподілу Гаусса.
- Педагогічні вимірювання** – галузь педагогіки, що розробляє і застосовує методи та засоби вимірювань і оцінювання результатів навчальної діяльності досліджуваних.
- Передтест (попередній, пілотний тест)** – педагогічний тест, апріорі відповідний специфікації, але підлягаючий апробації і, можливо, подальшій корекції.
- План тесту** – таблиця, в якій кожне тестове завдання співвідноситься з певним елементом змісту начального предмету, конкретним видом знань або умінь, що дає змогу об'єктивно судити про рівень підготовленості досліджуваних. Вказується також планований час виконання кожного тестового завдання і всього тесту загалом.
- Проективні методики** – сукупність методик, спрямованих на дослідження особистості людини через її реагування будь-яким способом на неструктуровані або неоднозначні об'єкти і ситуації.
- Проекція** – механізм психологічного захисту індивіда, що полягає в неусвідомленому наділенні іншого індивіда власними рисами і властивостями, несвідомому приписуванні суб'єктом власних думок, переживань, витиснених мотивів і рис характеру іншим людям.
- Протокол результатів тестування** – офіційний документ про результати тестування певного контингенту досліджуваних з указуванням тестового бала для кожного учасника тестування.
- Психодіагностика** – галузь психологічної науки, що розробляє теорію, принципи та інструменти оцінювання і вимірювання індивідуально-психологічних

особливостей особистості, а також змінних соціального оточення, в якому здійснюється життєдіяльність особистості.

Психологічне оцінювання – процес систематизованого збирання інформації про особистість і особливості навколишнього середовища, на основі якого здійснюється прийняття відповідного поставленим завданням рішення (висновку).

Психологічний діагноз – кінцевий результат діяльності психолога, змістом якого є визначення сутності індивідуально-психологічних особливостей особистості з метою оцінювання їх актуального стану, прогнозування подальшого розвитку і розроблення рекомендацій, що визначаються потребами психодіагностичного обстеження.

Психодіагностичний метод – спосіб дослідження, що дає змогу отримувати точні кількісні і якісні характеристики досліджуваних індивідуальних психічних властивостей особистості з дотриманням основних вимог щодо розроблення і використання діагностичних методик – норми, надійності та валідності.

Психодіагностичні мультимедійні системи – системи, що передбачають використання у психодіагностиці нових можливостей комп'ютерних технологій – мультимедіа і систем віртуальної реальності.

Психометрія (психометрика) – галузь психології, пов'язана з теорією і практикою вимірювання психічних явищ.

Психометрія диференційна (психометрика диференційна) – галузь психометрії, що визначає і обґрунтовує вимоги до вимірювання індивідуально-психологічних відмінностей у психологічній діагностиці.

Психопрофілактика – система заходів, спрямованих на попередження психогенних і психосоматичних захворювань, а також поведінки, яка має відхилення.

Психотерапія – комплексна лікувальна дія на людину за допомогою психологічних засобів з метою усунення або ослаблення хворобливих симптомів і зміни відношення до себе, свого захворювання і навколишнього середовища. Спрямована на відновлення і підтримку психічного здоров'я людини.

«Q»-дані — дані, отримані у процесі вивчення особистості за допомогою особистісних питальників, методів самооцінок, самозвітів, анкет, шкал самооцінок станів тощо.

Репрезентативність – властивість вибіркової сукупності даних, що представляють характеристики генеральної сукупності.

Респондент – учасник соціально-психологічного дослідження, що виступає в ролі опитуваного.

Регресивний аналіз – галузь статистичного аналізу, що вивчає залежність змін значень змінних від однієї або кількох незалежних змінних (факторів).

Репрезентативність – ступінь відповідності вибірових показників генеральним параметрам.

Ретестовий метод – оцінювання надійності тесту, засноване на повторному, бажано багаторазовому, його застосуванні за приблизно однакових умов.

Риси – стійкі якості, властиві конкретній людині, що виявляються в різних ситуаціях.

Рівень підготовленості досліджуваного – кількісна характеристика знань, навичок і умінь учасника тестування за певним колом питань.

Самоактуалізація – прагнення людини до можливо повнішого виявлення і розвитку своїх задатків, здібностей, особистих можливостей.

Самореалізація – реалізація індивідом свого унікального, неповторного «Я», своєї особистості.

Самосвідомість – усвідомлення людиною себе як особи; рефлексія (віддзеркалення) своїх психічних якостей, відчуттів, мотивів поведінки, цінностей, ідеалів, достоїнств і недоліків.

Самосвідомість – динамічна система уявлень людини про себе, усвідомлення нею своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей, їх самооцінка, а також суб'єктивне сприйняття факторів, які на неї впливають.

Середнє арифметичне – величина, сума негативних і позитивних відхилень від якої дорівнює нулю.

Середнє (центральне) значення – узагальнюючий показник місця і рівня центру розподілу, тобто значення ознаки, навколо якої концентруються всі інші варіативні значення.

Середнє квадратичне відхилення (σ) – міра різноманітності об'єктів, що входять до груп, яка показує, наскільки в середньому відхиляється кожна варіанта (конкретне значення оцінюваного параметра) від середнього арифметичного.

Сертифікат результатів тестування – індивідуальний офіційний документ державного зразка про результат централізованого педагогічного тестування особи з указуванням отриманого тестового бала.

Ситуативні змінні – сукупність випадкових факторів, що впливають на результати тестування (місце і час проведення тестування, особливості поведінки досліджуваного тощо).

Соціальний інтелект – інтелект індивіда, що формується у процесі соціалізації під впливом умов соціального середовища.

Соціокультурна адаптованість тесту – відповідність тестових завдань і тестових оцінок досліджуваного за ними особливостям культури суспільства, де використовується тест, запозичений з іншої країни.

Соціокультурна норма – офіційно чи неофіційно прийнятий у суспільстві рівень психологічної властивості людини.

Специфікація тесту – документ, у якому міститься інформація про цілі, завдання, план і структуру тесту, а також указані основні вимоги до правил проведення тестування, оброблення результатів тестування і їх інтерпретації.

Спостереження – метод вивчення психічних особливостей індивідів на основі фіксації проявів їх поведінки.

Стандартизація тестових показників – уніфікація, регламентація, приведення до єдиних нормативів процедури і оцінок тесту.

Статистична значущість (p-рівень значущості) – вірогідність того, що результат правильно представляє популяцію, вибірка з якої досліджувалася.

- Статистична норма** – середній діапазон значень на шкалі вимірюваної психологічної властивості людини.
- Страти** – певні групи в сукупності об'єктів (наприклад, у генеральній сукупності потенційних учасників тестування), які характеризуються різними програмами навчання, побутовими умовами тощо.
- Стратифікація** – описування структури певної сукупності об'єктів (наприклад, генеральної сукупності потенційних учасників тестування), розшарування на страти.
- Структура** тесту – сукупність відомостей про кількість і тип тестових завдань, складність кожного тестового завдання, по змозі, його коефіцієнт дискримінації за кожним елементом змісту навчального предмета і за кожним видом знань або умінь, що дають змогу об'єктивно судити про рівень підготовленості досліджуваних.
- Субтест** – підмножина завдань тесту, що передбачає незалежне оброблення результатів тестування і дає змогу розв'язувати специфічні часткові завдання тестування.
- «Т»-дані** – дані, отримані в результаті об'єктивного вимірювання поведінки (вербального, невербального, соціального та індивідуального) без звернення до самооцінок або експертів.
- Тест психологічний** – сукупність стандартизованих, стимулюючих певну форму активності, іноді обмежених часовими межами завдань і запитань, результати яких піддаються кількісному і якісному оцінюванню і дають змогу встановити індивідуально-психологічні відмінності особистості.
- Тест апаратурний** – тест з використанням технічних пристроїв для вивчення уваги, сприймання, пам'яті тощо.
- Тест гетерогенний** – педагогічний тест, призначений для перевірки рівня підготовленості за декількома спорідненими дисциплінами.
- Тест гомогенний** – педагогічний тест, призначений для перевірки рівня підготовленості за конкретною дисципліною.
- Тест досягнень** – тест, призначений для встановлення міри оволодіння досліджуваним певною галуззю знань або умінь.
- Тест змішаний** – тест, що має ознаки тесту швидкості і тесту потужності.
- Тест критерійноорієнтований** – окремий тест, призначений для абсолютного тестування, що допомагає оцінити, чи здолав досліджуваний певний поріг засвоєння навчального матеріалу, що розглядається навчальною програмою або її частиною.
- Тест мономорфний** – тест, що об'єднує завдання одного типу.
- Тест навчаючий** – педагогічний тест, що включає актуальний навчальний матеріал, призначений для формування у досліджуваного певного рівня знань, навичок, умінь, і допомагає здійснювати самоконтроль засвоєння матеріалу.
- Тест стандартизований** – тест, що має специфікацію і певні характеристики, стабільно підтверджені на представницькій вибірці досліджуваних.
- Тести креативності** – психодіагностичні методики, призначені для вимірювання творчих здібностей особистості.

Тестова батарея – сукупність субтестів, об'єднаних єдиною методикою використання і спрямованих на вимірювання різних складових складного об'єкта.

Тестований (досліджуваний, обстежуваний) – людина, що піддається тестуванню з метою визначення її особистісних якостей, властивостей та оцінювання рівня її підготовленості в певній галузі знань.

Тестове завдання – завдання специфічної форми, елемент тесту, мінімальна складова одиниця тесту.

Умови тестування – навколишнє оточення (готовність приміщення, стан робочих місць, поведінка дослідників) та інші фактори, що впливають на процес тестування.

Фактор – чинник, який визначає загальну (універсальну) інтелектуальну здатність людини (наприклад, генеральний – фактор, специфічні фактори, (Ч. Спірмен) проміжні (групові) фактори (Л. Терстоун) тощо) і призначений для опису факторних моделей інтелекту.

Фактор g (G) – фактор, який вимірюється тестами, пов'язаний із розумінням зв'язків і відношень між предметами і явищами дійсності, а також можливістю відтворення цих відношень за певною закономірністю, і визначає позитивні кореляції між будь-якими тестами інтелекту (успішність виконання тестових завдань).

Факторний аналіз – комплекс аналітичних методів, що дають змогу виявити приховані (латентні) ознаки, а також причини їх виникнення і внутрішні закономірності їх взаємозв'язку.

Факторні моделі інтелекту – моделі, основою яких є уявлення про фактори (чинники), які визначають загальну (універсальну) інтелектуальну здатність людини.

Функція успіху для категорії відповіді – функціональна залежність, що вказує на ймовірність вибору певної категорії відповіді залежно від близькості цієї категорії до правильної відповіді і рівня підготовленості досліджуваного, визначає модель тестування для політомічних завдань.

Функція успіху для тестового завдання – функціональна залежність, що вказує на ймовірність правильного виконання завдання залежно від його характеристик, з одного боку, і рівня підготовленості досліджуваного – з іншою.

Характеристична функція заданих параметрів тестових завдань – функція одного змінного рівня підготовленості учасників тестування, отримана з функції успіху для тестового завдання при фіксованих значеннях характеристик завдань.

Характеристична функція заданого рівня підготовленості досліджуваних – функція характеристик завдань тесту, отримана з функції успіху для тестового завдання при фіксованому значенні заданого рівня підготовленості досліджуваних.

Цінності – вираження оцінки індивідом явищ дійсності та вчинків при задоволенні потреб та інтересів.

Час тестування – період часу, що відводиться на виконання тесту.

Шкала – впорядкована сукупність дійсних чисел (індексів), що відповідають ряду можливих значень вимірюваної величини.

Шкала відсоткова – порядкова шкала, за якою тестовий бал досліджуваного прямо пропорційний первинному балу відповідного учасника тестування (дорівнює первинному балу, вираженому у відсотках).

Шкала нормалізована стандартна – нормалізована шкала типу $N(0;1)$, тестовий бал за якою пропорційний стандартній нормальній змінній з нульовим математичним очікуванням і одиничною дисперсією.

Шкала нормалізованих процентилів – порядкова шкала, тестовий бал за якою відповідає квантилям нормального розподілу, зокрема, квантилям стандартної нормально змінної з нульовим математичним очікуванням і одиничною дисперсією.

Шкалування – моделювання явищ за допомогою числових систем, спосіб організації у вимірювальних шкалах даних емпіричних, експериментальних, тестових досліджень, аналізу об'єктивної інформації; метод розв'язання комплексу питань, пов'язаних з виставлянням кожному досліджуваному тестового бала за єдиною шкалою незалежно від того, в якій групі і над яким варіантом тесту він працював.

Якісний аналіз результатів – сукупність процедур і методів опису дослідницьких даних на основі теоретичних умовиводів і узагальнень, індивідуального досвіду, інтуїції, методів логічного висновку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адаптація дітей у 1,5,10 класах / Т. Червонна. - К.: Шк.світ, 2008. - 128с.
2. Аллан Пиз. Язык телодвижений. Как читать мысли других по их жестам. - М., 1995. -257с.
3. Ануфриев А.Ф. Психодиагностика как деятельность и научная дисциплина // Вопросы психологи. - 1994. - №2. - с. 123-130
4. Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. - М., 1995. - 160 с.
5. Астапов В.М. Педагогу о психическом здоровье учащихся. - М: ПЕР СЗ, 2009. - 47с.
6. Белей М.Д., Тодорів Л.Д. Основи діагностичної психологи. - Івано-Франківськ, 2008. -295с.
7. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психологической диагностике. – Киев: Наукова думка, 1989. – 200 с.
8. Волошина В.В., Волинська Л.В. Загальна психологія: Практикум: Нач. посіб. - К.: Каравела, 2010. - С.51-64
9. Вивчення особистості підлітка / За ред. Дригус М.Т.. – К., 1994. – 128с.
10. Вимірювання інтелекту дітей. / За ред. Ю.З. Гільбуха. – К.: РОВО "Укравузполіграф", 1992. – 133с.
11. Галян І.М. Психодіагностика. – Київ, 2009. – 463 с.
12. Гатанова Н., Тунина Е. Тесты для подготовки ребенка к школе. для детей 6-8 лет. М., 1991
13. Гільбух Ю.З. Учитель і психологічна служба школи. – Київ, 1994. - 140 с.
14. Годфруа Ж. Что такое психология. М., 1996.
15. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учеб.

- пособие. - Самара, 2000. - 245 с.
16. Дерябо С., Ясвин В. Гроссмейстер общения. - Луганськ, 1998. - 186с.
 17. Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация. - М., 2001. - 272 с.
 18. Зарайский Д.А. Управление чужим поведением. -К., 2000. - 232с.
 19. Інгенкамп К. Педагогічна діагностика. - М., 1991.
 20. Карабаєва І.І. Експериментально-психологічне обстеження обдарованих дітей старшого дошкільного віку/ І.І.Карабаєва // Обдарована дитина. - 2008. - №9. - С. 33-40
 21. Карпенко З.С. Діагностика психічного розвитку дітей 6-7 років. Метод. Посібник для практичних психологів. - Івано-Франківськ, 1993. - 65с.
 22. Каталог інтерпретацій методики «Дом, дерево, человек». - М.:Альтернатива, 1993. - 76с.
 23. Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р.Кеттелла. - СПб., 2001. - 112 с.
 24. Кондратенко Л. Розумові здібності дитини: К.: Главник, 2004. – 112с.
 25. Клінічна психодіагностика: Практикум/ Ред. М.В.Миколайського. - Івано-Франківськ: Місто, 2009. - 278с.
 26. Ліщинська О. Культова психічна залежність особистості: практичне керівництво для психологів. - К.: Шк.світ, 2007. - 112с.
 27. Люшер М. Сигналы личности. - Воронеж, 1993. - 160 с.
 28. Матвеева М.П. Особливості професійної діяльності шкільного психолога // Практична психологія та соціальна робота. - 2003. - №1. - с.44-53
 29. Методы классификации в психодиагностических исследованиях / Л.С. Куравский, С.Б. Малых и др. // Вопросы психологии . - 2006. - №. 1. - С.157-169
 30. Менделевич В.Д. Клиническая и медицинская психология: Практическое руководство. - М.: МЕДпресс, 2001. - 587с.
 31. Методики психодіагностики в учебно-воспитательном процессе / Гришин В.В., Лушин П.В. – М.: ИКА "Москва"., 1990 – 64 с.
 32. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. - К., «Слово», 2009. - 460 с.
 33. Морозов О.В. Патопсихологічний аналіз особистості в правоохоронній практиці. - К., 2009.-317с.
 34. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. – СПб.: Речь, 2004. – 329с.
 35. Немов Р.С. Психология в 3-х томах. Экспериментальная педагогическая психология и психодіагностика. – М., Просвещение, 1995. – 508с.
 36. Образцов П.И. Методы и методология психолого-педагогического исследования. - СПб. Питер, 2004. - 267 с.
 37. Общая психодіагностика / Под. Ред. Бодалева А.А., Столина В.В. – М.: Речь, 2000. – 440 с.
 38. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. - К., Альма-матер, 2005. - 446с.
 39. Основи психодіагностики. Навч.пос. – К.: Главник, 2006. – 40 с.
 40. Основи психодіагностики / Ред. А.Г. Шмелев. - Р-н-Д., 1996.

41. Психодіагностика /за ред. Корольчука М.С., Осьодло В.І. - Київ: Ельга, 2004. - 399с.
42. Практическая психодіагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Редактор-составитель Д. Л. Райгородский. - Самара. 1998. - 672 с.
43. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии: Учеб. пособие / Под общей ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. - СПб.: Питер, 2000. - 560 с.
44. Психологические тесты / Под ред. А.А.Карелина: в 2 т. – ВЛАДОС, 2003.
45. Пов'якель Н.І. Психологія дитячих страхів. - К: Шк.світ, 2011. - 128с.
46. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. - М., «ВЛАДОС», 1996. – 527с.
47. Розвиток пізнавальних процесів дитини / Упоряд.: С. Максименко, В. Масенко, О. Главник. – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 112с.
48. Рубинштейн С.Я. Экспериментальные методики патопсихологии и опыт применения их в клинике. – М.: Апрель-Пресс, изд-во Института психотерапии, 2004. – 224 с.
49. Скребець В.А. Основи психодіагностики. - К., 2003. - с.
50. Семиченко В.А. Психологія емоцій. - К.: "Магістр-8", - 1998. -125с.
51. Тихомирова Л.Ф. Развитие познавательных способностей детей. – Ярославль, 1997
52. Тест структуры интеллекта Амтхауера: Уч. пособ./ Сост. Ж.А. Балакшина, Т.В. Прохоренко. – СПб.: "Речь", 2002. – 46с.
53. Туриніна О.Л. Практикум з психології: Нав. посіб. - К.:МАУП, 2007. - 326с.
54. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Психотерапия, 2009. – 544с.
55. Шошин П.Б. Метод експертних оцінок. - М., 1987
56. Ядов В.А. Социологическое исследование. - М., 1972.
57. Яценко Т. Глибинна корекція та упередження психічного вигорання / Яценко Т., Іваненко Б., Євтушенко І. – К.: Главник, 2008. – 176 с.